

1

УКРАЇНСЬКА ВІЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК
ЗБІРНИК ЗАХОДОЗНАВСТВА
Том XV (13)

Петро Романишин

**СТУДІЇ ДО ІСТОРІЇ
УКРАЇНСЬКОЇ
КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ
В НІМЕЧЧИНІ**

**ПЕТРО ВЕРГУН ПЕРШИЙ
АПОСТОЛЬСЬКИЙ ВІЗИТАТОР
І АДМІНІСТРАТОР**

ВІННІПЕГ

1988

КАНАДА

UKRAINIAN ACADEMY OF ARTS AND SCIENCES
SERIES: UKRAINICA OCCIDENTALIA
Vol. XV (13)

**STUDIES IN THE HISTORY OF
THE UKRAINIAN CATHOLIC
CHURCH IN GERMANY**

**PETRO WERHUN THE FIRST APOSTOLIC
VISITATOR & ADMINISTRATOR**

by
Peter Romanyshyn

УКРАЇНСЬКА ВІЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК
ЗБІРНИК ЗАХОДОЗНАВСТВА
Том XV (13)

Петро Романишин

**СТУДІЇ ДО ІСТОРІЇ
УКРАЇНСЬКОЇ КАТОЛИЦЬКОЇ
ЦЕРКВИ В НІМЕЧЧИНІ**

**ПЕТРО ВЕРГУН ПЕРШИЙ АПОСТОЛЬСЬКИЙ
ВІЗИТАТОР І АДМІНІСТРАТОР**

ВІННІПЕГ

1988

КАНАДА

ENGLISH LANGUAGE RESUME
on pages 96-101

ZUSAMMENFASSUNG AUF DEUTSCH
seiten 102-107

**о. д-р Петро Романишин (1942)
автор**

**Msgr. Rev. Peter Romanyshyn (1942)
author**

ПОДЯКА АВТОРА

Автор цієї праці висловлює свою вдячність всім, які причинилися до її появи. Зокрема вдячний Архіварам Блаженнішого Патріярха і Кардинала Йосифа та Апостольської Візитатури в Німеччині за одержані послання та вісники.

Рівнож цінні матеріяли одержав від Преосвященного Кир Мирослава Марусина та унікати й відручні письма з Василіянського архіву в Римі, як теж за унійні твори о. д-ра П. Вергуна, які передав до використання о. д-р Михайло Іванюк з Берліну та д-р Петро Гой з Нью Йорку. Окреме велике спасибі належиться Абатові Еммануїлові М. Гайфельдерові з Нідер Альтгайму за оригінальний життєпис (листа) о. д-ра Петра Вергуна зі Сибіру.

Теж щиро зобов'язаний автор д-рові Миколі Сушкові зі Зальцбургу, колишньому голові централі Української Установи Довіря для українців в Німеччині, за докладну статистику українців, а проф. музики Андрієві Гнатишинові з Відня за документальні дані про "Берлінський церковний хор".

Щира дяка належиться також коректорам цієї праці, а саме: д-рові Ф. Марії Тересі Біланюк з Торонта за справлення німецьких текстів, а адв. В.В. Лібітці з Вінніпегу за справлення англійської версії, як теж редакторів Анатолеві Курдидикові з Вінніпегу за справлення українського скрипту.

Заслужена подяка відходить теж рецензентам цієї праці, зокрема о. д-рові Іванові Гриньохові й д-рові Петрові Б.Т. Біланюкові, знова д-рові М.Г. Марунчакові за підготовку цієї праці до друку та за оформлення вступу до неї.

Праця ця не побачилаби світу, якщоб не великодушність і жертвенність Дорогих Пань з Ліги Українських Католицьких Жінок з Вінніпегу й околиці. Їхня ініціатива та жертвенність дали матеріяльну підставу до цього видання. І так: Ліга Українських Католицьких Жінок св. Йосафата жертвувала з нагоди "моєї круглої дати" одну тисячу долярів і Архиепархіяльна Ліга Українських Католицьких Жінок Вінніпегу пожертвувала другу тисячу. Обом організаціям та їхньому працівному членству сердечне спасибі та побажання якнайкращих успіхів в дальшій праці.

Всім вдячний від щирого серця.

о. Петро Романишин

ВВЕДЕННЯ

УКРАЇНЦІ НА ТЕРЕНІ НІМЕЧЧИНИ

Студії о. д-ра Петра Романишина, які саме УВАН випускає в світ, присвячені історії Української Католицької Церкви в Німеччині а ще точніше духовній опіці цієї церкви над українським робітництвом, яке працювало на цій території впродовж декілька декад, включно з Другою світовою війною.

Автор охоплює своїми студіями два періоди цієї опіки, один до Першої світової війни й наступний між війнами, а який закінчується створенням і працею Апостольської Візитатури й врешті цілковитим розгромом її советськими військами та політичним ув'язненням будівничою й керманіча цієї візитатури о. прелата д-ра Петра Вергуна.

Опіка цієї церкви над українським робітництвом в цій країні зазнавала великих труднощів, перебоїв а то й ударів, однак вона ніколи не запереставала існувати. Що більше в повоєнних роках заіснувала тут Апостольська Екзархія (1959), яка продовжує ту працю, яку започаткували українські місіонери в минулому. Це однак вже інший період і слушно, що автор студій не включає цього періоду до своєї студії. Автор з великою об'єктивністю підносить історичні заслуги Української Католицької Церкви в збереженні моралі українського робітника на чужині, його національного престижу та будівництва національної спаяности в широких масах, а зокрема наголошує цю суспільну опіку, яка пульсувала від кореня цієї церкви — Львівського митрополичого ординаріату та його керманіча Митрополита Андрія.

В історії першої половини нашого століття перевандрували терени Німеччини (тоді теж звану Прусами) великі тисячі українського люду, вільних й невольних робітників. Останні рекрутувались з українських полонених Першої світової війни й Другої, як теж з політичних в'язнів цієї війни. До полонених Другої світової війни та політичних в'язнів в концентраційних таборах не було доступу релігійним місіонерам. Це питання розглядає автор в своїх студіях. Не згадує автор нічого про полонених з Першої світової війни, де між полоненими російської царської армії двох мільйонів вояків було 400,000 українців. Робить це він ізза релі-

гійної скромности, бо відомо, що ці полонені були в масі визна-вцями православного ісповідання й місіонери Української Католицької Церкви не мали відкритих претенсій на духовну опіку. Треба однак замітити, що полонені царських військ користувались в кайзерівській Німеччині великою людяністю та міжнародними законами, які брали полонених в опіку. Це було основним протиставленням до гітлерівської бруталности Другої світової війни. З цих міжнародних законів користав український національний провід, який під кермою Союзу Визволення України провадив серед полонених національну й релігійну працю. Серед передових діячів, як д-р Роман Смаль Стоцький, Богдан Лепкий, д-р Володимир Сімович, Михайло Паращук, д-р Роман Перфецький й численні інші, які походили з обох берегів Збруча, працювали також на культурній ниві українські католицькі священики, а серед них о. Євген Турула (1882-1951), дирегент і композитор, який в таборах Раштату, Вецляра, Зальц-ведля й інших виховав кількасот співаків і диригентів. З цих таборів вийшли на Україну в 1918 р. дві українські дивізії; Сірожу-панників та Синьожупанників.

Треба з признанням висловитись на адресу автора, який совісно з'ясує свої досліди, а які в деяких відношеннях є його особистими споминами, як одного з місіонерів на цьому терені. Студії о. д-ра П. Романишина — це піонерська праця на цьому дослідному відтинку. Її важко приходить ся оформляти, не маючи доступу до архівів в краю, знова на заході, деякі архіви цілковито знищені, наслідком воєнних дій. Цим однак автор не зражується і пильно працює в цьому напрямі. Це вже друга праця з цієї матерії. Перша появилася в 1978 р. в Мюнхені п.н. “Українська Католицька Церква Візантійського Слов'янського Обряду в Німеччині до 1945 р.” Він теж захистив на УКУ докторську дисертацію “Українська Католицька Церква в Німеччині”. Тим самим о. д-р Романишин (нар. 2.10.1910), являється як один з передових знавців цієї ділянки. Він є теж автором “Марійських проповідей” (1949), “Недільних і святочних проповідей в англійській мові” (1968), як теж автором численних статей на релігійні і музичні теми. Рукоположений в 1935 р. у Львові після закінчення Богословської Академії у Львові (1929-1935). Студював теж музику у Відні (1941). Від 1941 р. душпасти-рював в Німеччині а від 1947 р. в Канаді. В 1985 р. перейшов на працю духовника в Духовній семінарії в Оттаві. З 1980 р. став дійсним членом УВАН. Поява праці о. д-ра П. Романишина — це ще одна скромна цеголка до величньої будівлі Тисячо-ліття Християнства українського народу.

М.Г. Марунчак

УКРАЇНА І НІМЕЧЧИНА

ВСТУП

Зв'язки України з Німеччиною є дуже давні. Вони відомі вже в заранні нашої історії і тягнуться із непереривною ниткою аж до найновіших часів. Ось уже княгиня Ольга, вдова по князеві Ігореві, регентка Святослава, їздила до Візантії 957 року, не тільки у справах політичної важливості, але й справах християнізації своєї країни. Ця її візита закінчилася була сильним політичним диссонансом й, вернувши до дому, княгиня Ольга виправила була посольство до німецького цісаря Оттона Великого, наймогутнішого з тогочасних християнських володарів та просила його прислати своїх єпископів і священників до Києва.

Великий київський князь Із'яслав у 1075 році у війні з братами Святославом і Всеволодом просив військової помочі німецького короля Гайнріха IV в Майнцу, з якого сестрінкою був жонатий. Король не поміг кн. Із'яславові, бо і в нього обставини були тяжкі. Також князь Роман Великий почувався союзником Филипа з Гогенштавфів і сам він був жонатий з княгинею Гертрудою з Бабенбергів (гляди: “Унійні доповіді” о. д-ра П. Вергуна).

В добі козаччини ці зв'язки були дуже сердечні. Залишилися два листи з цього часу: один від гетьмана Богдана Хмельницького, писаний в Чигирині 21 червня 1665 року і другий гетьмана Івана Виговського, писаний також у Чигирині з датою 11 березня 1658 року до Бранденбурського Курфюрста Вільгельма. Обидва гетьмани називають його: “Пане і Приятелю нам Вельми Ласкавий — Милостивий.” Як відомо з історії України, Москва не додержала обіцянок Переяславського договору з 1654 р. і замість помочи козакам проти Польщі, заключила з нею умову 1656 року

---

1. Степан Томашівський: *Історія Церкви на Україні*, Філядельфія, США (передрук із 1932 р.), стор. 70-71.

2. Григор Лужницький: *Українська Церква між сходом і заходом*, Філядельфія, США 1954, стор. 76.

3. Домет Оляничин: *З минулого*. Написана стаття у “Хліборобській Україні”, книжка п'ята, рік 1924-1925. Відень. Видання Українського Союзу Державників, стор. 377-384.

у Вильні, віддаючи Україну Польщі. Тоді оба гетьмани гляділи за новим союзником, а саме Бранденбургією і Швецією.

Зв'язки України з Німеччиною були відомі ще з іншого огляду. Туди приїжджали наші студенти на студії, а робітники на працю. Читаємо, що вже гетьман Іван Мазепа вислав був свого сестрінка Андрія Войнаровського на студії до міста Дрездену в Німеччині, яке славилася тоді в Європі як другий Версаль. Німецькі міста Бремен і Гамбург, це були морські порти і шляхи в далекі заморські світи і сюди приїздили наші робітники, щоб заробити собі гроша працею у пристаннях та допомогти своїм родинам дома.⁴ Головно Гамбург, вільне портове місто, у якому жили представники майже всіх європейських країн, записалося в історії нашої еміграції незабутніми споминами.

В році 1717 скоїлася там подія, що потрясла була сумлінням усіх європейських держав, а саме: Після програної війни союзник армій гетьмана Івана Мазепи і шведського короля Карла XII проти армій російського царя Петра Великого під Полтавою у 1709 році, козацький полковник, князь Андрій Войнаровський опинився в Гамбургу. Там він і далі працював для української справи серед дипломатів європейських країн. Про це довідався цар Петро I і Войнаровського рішено зліквідувати. Вислані царем шпигуни при співпраці німця з походження, царського резидента в Гамбургу Беттігера, схопили дня 12 квітня на вулиці й повезли його до екстериторіяльного будинку російської амбасаді в Альтоні біля Гамбургу.⁵ Це було чи не перше таке схоплення в новітній історії Європи. Не зважаючи на заходи усіх дипломатичних представників Європи полк. Войнаровського не пощастило звільнити. В російській амбасаді так його тортурували й вимогли на ньому, що він нібито згодився вернутися в Україну. Сам цар обіцяв його помилувати і звільнити на волю. Але цар Петро Великий зламав усі свої обіцянки. Він запроторив Андрія Войнаровського в Сибір, де той і помер коло 1740-41 року. Не вдалися також наполегливі заходи його жінки Ганни, що перебувала тоді у Швеції. Отож різниці між перфідностями колишніх російських царів та теперішніх советських можновладців у відношенні до українських провідників чи патріотів немає.

З містом Гамбургом зв'язана ще інша подія, на цей раз приємнішого характеру. В неділю 22 липня 1917 року прибув

---

4. Юліян Бачинський: *Українська іміграція*, Львів 1914, стор. 16-17.

5. Василь Бачинський: Стаття з *Приводу Гамбургської події 1717 р.* в календарі "Канадійського Фармера", Вінніпег, Ман., 1950, стор. 50-58.

сюди з Петрограду царський в'язень славетний Митрополит Андрій Шептицький, в дорозі до Львова. В Гамбургу привітала його, як представники Загальної Української Ради й Української Парляментарної Репрезентації посла д-р Кость Левицький і Микола Василько. Вони відбули з ним довшу конференцію, інформуючи його докладно про відносини в Галичині й на Буковині, та передали йому відповідний про ці справи матеріал.⁶

З Австрією, до якої після розбору Польщі в 1772 році, належала Галичина, українці були пов'язані аж до 1918 року, —цебто 146 років. Це було радше зносиме підданство. Хоч австрійський уряд більш фаворизував поляків, все ж таки шанував українців, особливо за їх хоробрість у війнах проти Італії в 1859 р. і під час першої світової війни, називаючи українців “Тирольцями Сходу”. Загально відомий усім є австрійський архикнязь Вільгельм Габсбург-Льютрінген, званий Василем Вишиваним. Він був полковником Українських Січових Стрільців і боровся за Україну в Українських Визвольних змаганнях у 1918 роках. Він є автором української збірки поезій “Листопад”. Його ім'я осталося незабутнім в історії України.⁷ Українським приятелем був також визначний німець із Буковини Антін Кравс, генерал-чотар Української Галицької Армії, учасник Визвольних змагань та боїв за Київ у 1919-20 роках.⁸ Ще інший німець з Галичини являється Альфред Бізанц. Він був підполковником УГА й Армії Української Народньої Республіки; брав участь у визвольних змаганнях та був членом головної Військової Управи Дивізії “Галичина”.⁹ Першого й третього з них захопили большевики після другої світової війни в Австрії і заслали в глиб Росії, де вони й загинули.

У цій праці автор старатиметься дати короткий начерк католицької Церкви та еміграції у Німеччині від самих її початків аж до року 1945, використовуючи всі доступні йому джерела. Читач знайде в цій книжці також цікаві спомини автора цих рядків, які він сам пережив і записав для майбтніх дослідників.

---

6. Степан Баран: *Митрополит Андрей Шептицький*, Видавництво: “Вернигора”, Мюнхен 1947, стор. 74-75.

7. *Енциклопедія Українознавства*, Словникова частина. Видання НТШ. Видавництво “Молоде Життя”. Головний редактор проф. д-р Володимир Кубі-йович. Париж-НьюЙорк 1955 і 1959, стор. 331.

8. Там же: стор. 1158.

9. Там же: стор. 126.

УКРАЇНСЬКЕ РОБІТНИЦТВО НА ТЕРЕНІ НІМЕЧЧИНИ

Згадані і незгадані зв'язки Німеччини й України на вершинах ніколи не були тривкі. Вони були мінливі, залежно від політичних та дипломатичних світових ситуацій. Не вдержався навіть на овиді договір в Бересті з 1918 р.

В кожному случаї всі вони були бажані з уваги на те, що Німеччина була однією з наймогутніших країн Європи, а в добі індустріальної революції вона стала також передовою країною на цьому відтинку.

Тим часом Україна з втратою своєї державности та опинившись під пануванням царської Росії та Австрійської монархії занепадала не тільки політично, але теж економічно. В обох займанщинах вже у 18 і 19 столітті наступило велике спавпрезування українського населення до того ступня, що важко було вжити автохтонам України на рідній багатій землі.

Щоб збагнути краще соціяльну ситуацію на українських землях того часу, загляньмо до статистики. Згідно з цензусом з 1900 року у Східній Галичини було 4,814,000 населення. Воно ділилося за віроісповіданням (національної статистики не переводжували, лиш релігійну) так: греко-католиків 62.5%, римо католиків 23.6% жидів 12.8%. Коли підставимо під релігійну статистику національну, то картина буде вельми ясна. При тому поляки й жида були поселені переважно по містах, а українці по селах. Статистика заподавала, що на 3,080,448 українців Галичини 93.5% займались виключно хліборобством. На всіх 652,304 господарки аж 125,584 господарки мали менше як один гектар землі. Тим часом двори дідичів та великих землевласників займали 40.39% всієї управної землі. Тільки 10,438 осіб всієї людности Галичини були зайняті в промислі, торгівлі, комунікації. Українці мали тут якнайменший доступ. Не краще представлялась економічна ситуація українців під царською займанщиною.

Коли отже границі обох імперій при кінці 19 століття відкрились на виїзд громадянам поза межі української землі, українці заходу (Галичини і Буковини) рушили на заробітки до західньої Європи та на поселення до Америки (Північної і Полудневої), знова українці Сходу (Східньої України) в більшості

повандрували в Азію, Сибір та Далекий Схід. Гірка це була доля народу, коли треба було залишати рідні плідючі землі та багатства надр землі й шукати заробітчанської допомоги в чужих та в чужих краях.

ДУХОВНА ОПІКА НАД УКРАЇНСЬКИМ РОБІТНИЦТВОМ В НІМЕЧЧИНІ

Переїзд людини зі старого місця замешкання в нову місцевість навіть в тій самій країні справляє вже тим самим багато труднощів і треба довшого часу, щоб достосуватись до нового оточення. Ще більше ускладнює того рода ситуацію, коли переїжджаємо в чужу країну. А вже створюються труднощі, що приголомшують людину, коли приїжджаємо до країни, якої мовою ми не володіємо або її не знаємо цілком, де панують інші суспільні й культурні норми, звичаї й обичаї. Це неначе ввійти в світ темряви, де кожний зроблений крок непевний, хвилювання на кожному кроці. Коли ще таких новоприбулих на новій землі позбавлено духовної опіки в рідних традиціях й обрядах, створюється в них душевна порожнеча, що в найменших кризових ситуаціях штовхає людину на всякий небезпечний ризик життя. Не диво отже, що державні уряди громадян, які виїжджають на еміграцію, спішать їм з правними порадами, економічною й духовною допомогою. Заходить питання, хто ж опікувався тисячами українських вихідців, які кожнорічно вандрували з австрійської монархії до Прус (Німеччини), щоб там заробити гроша та забезпечити себе і свою родину від недоїдання та евентуально добитися можливостей, щоб піднести рівень своєї карликуватої господарки вдома?

Зі студій історії української діяспори завжди довідуємось, що опіка над українською еміграцією, чи це заробітчанською в Західню Європу, чи то поселенчою до Боснії, чи Америки, як теж в далекі простори Азії, чи Далекого Сходу, в основному була в руках самих поселенців чи робітників. Якщо була яка допомога ззовні для них, то вона приходила від своїх власних допомогових організацій, а якщо йдеться про українську еміграцію зі західних українських земель ця опіка приходила також у великій мірі від української Церкви. Так було з українськими поселеннями в Боснії, ЗСА, Канаді, Аргентині, Бразилії. Так теж було

---

1. М.Г. Марунчак: *Українці в ССРСР поза кордонами УРСР*. УВАН, Вінніпег 1974.

з українськими сезонними, а згодом поселенчими емігрантами в Прусах, чи Німеччині.

В історії української еміграції в Німеччині Українська Католицька Церква займає вийняткове місце. Коли при кінці минулого століття рішалася доля української еміграції, бо стояло відкритим питання, куди її саме спрямувати, то керівний провід тодішньої Руської Греко-Католицької Церкви поставив наголос на сезонну еміграцію а не на поселенчу. Провід цей був проти цього, щоб з рідної землі виїжджати на поселення, а свої прадідні землі віддавати в руки національно-чужого елемента. Найбільші зарібки в тому часі були в Прусах і тим самим була нагода спрямовувати надвижку робочої сили на цей терен. З теренів Австрії був ще найдогідніший переїзд на працю під оглядом мовним, бо в обох країнах урядовою мовою була мова німецька. Допомогова праця була улегшена серед емігрантів, бо сюди приїжджав однородний релігійний елемент (греко-католики). Для українців католиків працювало у Львові Товариство св. Рафаїла, яке було філією австрійського Товариства св. Рафаїла у Відні. Однак існування цього товариства було принципово незалежне, якщо йшлося про засади діяльності однієї й другої організації. Часопис цього товариства "Емігрант", двомісячник, який в

о. Никита Будка, організатор Т-ва св. Рафаїла
Rev. Nykyta Budka, founder of St. Raphael's Society

підзаголовку мав поширену назву й працював “для охорони руських емігрантів з Галичини і Буковини” друкував в кожному своєму числі ось таке прапорне гасло: “Земляки! Рідної Землі не покидайте легкодушно і на все! Коли Вас доля змушує емігрувати, то бодай не продавайте батьківських ґрунтів, щобисьте мали до чого вернутися. Їдте радше на зарібки... а з заробленими грішми вертайтеся і поправляйте ними Ваші господарства”. Такий погляд і національну політику накидувало саме життя, бо в тому часі, польська адміністрація Галичини змагала до того, щоб на парцельованих панських добрах осідав польський елемент, званий тоді в Галичині мазурами. Товариство св. Рафаїла за час свого існування проробило велику роботу й тому бажаємо зайнятися цим питанням в наступному розділі.

ТОВАРИСТВО СВ. РАФАЇЛА

Назва Архангела Рафаїла подана в старозавітній книзі Товита, де розказується про віддану опіку-того архангела над людьми, що їдуть на чужину. Товариство св. Рафаїла було засноване у Львові в 1907 р. й його основником був о. Никита Будка, який теж для еміграційних справ за дорадою Митрополита Андрея виїжджав над студії до Німеччини, зглядно до Прус. Хоч товариство було основане в 1907 р. то його орган “Емігрант” став появлятися щойно в 1911 р. Звідси саме черпаємо відомості про цю суспільну допомогу, яку несло товариство своїм землякам в Німеччині. Не маємо даних про українських емігрантів з першої декади нашого століття, за те маємо докладні цифри заробітчан в Німеччині з п'ятьох років зперед самої Першої світової війни. І так в 1908-09 році працю в Німеччині 75,102 особи, в 1909-10 — 81,956 осіб, а в 1910 — 82,718. Найвища статистична цифра зперед війни була в 1912 році, коли робітників в Прусах заподано на 91,395. Українські робітники працювали тут на рілі і в промислі, пр. в 1910 р. на рілі працювало 47,710 в промислі 35,008 в 1911 р. на рілі 40,952 особи, знова в промислі 36,959. Соціальні історики начисляють, що в пересічному річно працювало в Німеччині біля сто тисяч українських сезонних робітників, бо треба замітити тут, що не всі робітники переходили т.зв. робітничу реєстрацію та отримували робітничі легітимації а статистика заподавала тільки тих, які по такі легітимації зголошувались і реєструвались.

Як читаємо в звітах цього товариства, воно тісно співпрацювало з греко-католицькими ординаріями та парафіяльними урядами. “Взагалі, пишеться в одному зі звітів, нам треба

ЕМІГРАНТ

часопись „Товариства св. Рафаїла“ для охорони руських емігрантів з Галичини і Буковини.

Адреса адміністрації: ЛЬВІВ,
ул. Коперника ч. 36, а редакції: пл. св. Юра 5.

„Емігрант“ виходить з додатками 6 разів до року і коштує 1 кор. 20 сот. в Австрії, 1.50 кор. в Німеччині, 1/2 доляра (2.50 корон) в Америці, а в Росії 80 коп. (2 кор. 4 сот.) річно. Поодинокі ч. 20 сот. Для членів „Тов. св. Рафаїла“, висилає ся даром.

Заголовна сторінка часопису „Емігрант“ Title page of the periodical „Emigrant“

зазначити, що членами нашого товариства і пренумератами „Емігранта“ є майже самі наші українські священики. Також при наших греко-католицьких ординаріятах установлено референтів для еміграційних справ” які, розуміється, близько співпрацюють з товариством св. Рафаїла. Хоча Товариство св. Рафаїла було майже цілий час під організаційною кермою духовних осіб, то були в ньому теж і світські діячі, які несли допомогу емігрантам. Від 1912 р. очолював це товариство підприємець Титко Ревакович.

Товариство св. Рафаїла вдержувалося своїми власними фондами та невеличкими дотаціями з уряду. Те саме було з його видавничою діяльністю. Начисляло воно біля двісті членів, які вплачували вкладку у висоті двох корон. Наклад часопису „Емігрант“ сягав 600 примірників в 1913 р. а біля тисячки в 1914. Крім „Емігранта“ товариство видавало різні інформаційні метелики, як „Зазив Товариства св. Рафаїла до нашого духовенства“, „Хто рішився на заробітки до Пруса, той мусить знати слідуючі річі“, „Торговля дівчатами й остоорога для емігрантів“. В 1912 р. появилася інформаційна брошура пера митрополита А. Шептицького

2. „Емігрант“, травень 1914, ч. 3. Звіт з діяльності Українського Товариства св. Рафаїла у Львові в 1913 р.

“Пам’ятка для руських робітників в Німеччині, Сполучених Державах, Канаді, Бразилії, Аргентині і в других краях.” Канцелярія товариства приміщувалося в забудованнях Духовної семінарії, вул. Коперника 36, а редакція часопису на площі св. Юра ч. 5. Товариство давало не тільки поради в справах праці, воно теж вело національне освідомлення серед робітників. Серед “Зasad діяльності Товариства св. Рафаїла” знаходимо таку інформацію: “Коли Вас денебудь будуть питати: Хто Ви є і якої віри — то не кажіть: австріяк, галіціанин, поляк і т.п., тільки всюди кажіть: “Я є українець(ка) і католик(чка) грецького обряду”.”³

БЕЗПОСЕРЕДНЯ ОПІКА ЦЕРКВИ ДУХОВНИМ ЖИТТЯМ ЕМІГРАЦІЇ ПЕРЕД ПЕРШОЮ СВІТОВОЮ ВІЙНОЮ

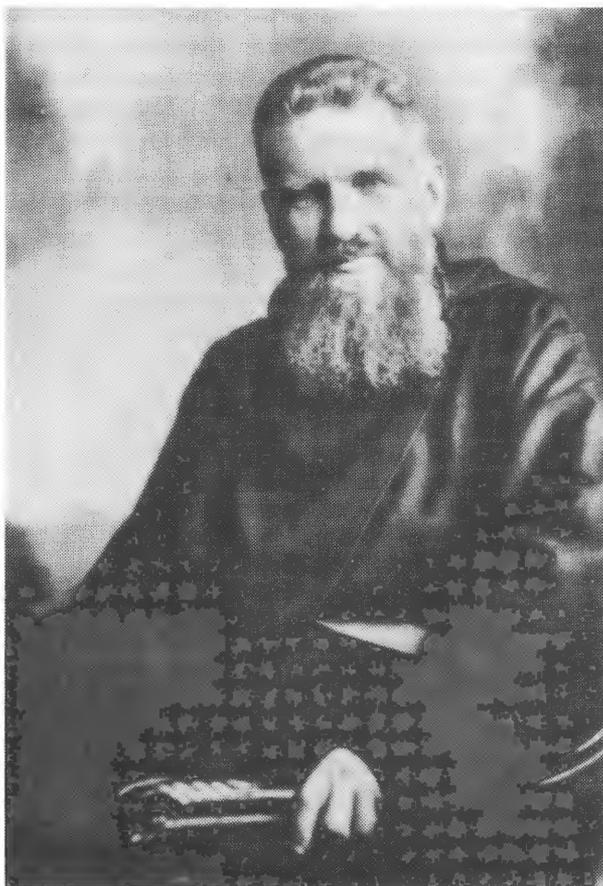
Крім посередньої опіки над емігрантами при допомозі Т-ва св. Рафаїла та його інформаційних публікацій Митрополичий ординаріят у Львові провадив окрему місійну релігійну працю при допомозі висланих в терен отців духовних — місіонерів. Це однак не були легкі справи, бо для цього треба було мати не тільки кваліфікованих отців, але теж фонди на оплачування коштовних поїздок та на витрати постійного побуту місіонерів на місцях. Щоб цьому зарадити Митрополичий ординаріят звертався по ці фонди до своїх вірних. Ось що в цій справі читаємо у “Львівських Епархіяльних Відомостях” ч. 4343, з 15.5.1911 р.:

“На цілі духовної помочи для переселенців (місійні і видавання відповідних поучувань) заряджуємо, щоби в кожній парохії на празник Благовіщення Пречистої Диви був з відповідною промовою відспіваний соборний акафіст до Пречистої Диви, путеводительки, на інтенцію наших нещасних емігрантів і була заряджена складка (збірка — П.Р.) по церквах, а лепти належить передати на соборчику референтові справ еміграційних, щоби разом переслав до Ординаріату. Виказ жертв буде все оголошений у “Відомостях”. Такі складки мають всі народи, дбаючи про своїх земляків-емігрантів, і з них мають десятки тисяч на утримання сталих місіонерів для них на чужині.”

Про обов’язок збирання датків на місійні цілі Митрополичий ординаріят часто пригадував своїм отцям в терені. В наступному році появилася подібний заклик (Львівські Епархіяльні Відомості”, ч. 1329 з 13.2.) з такою заувагою: “Це одна з

---

3. М.Г. Марунчак: *Студії до історії українців Канади*, УВАН, Вінніпег 1970-72, т. IV, див. “Товариство св. Рафаїла при праці від 1907 р.”, стор. 55-60.

**Митрополит Андрій Шептицький (1917), після звільнення з царської неволі.
Metropolitan Andrey Sheptycky after his release from a czarist prison.**

найважливіших справ, для того просимо нею совісно зайнятися для добра бідних вірних і церкви”.

Були також заклики до отців духовних, щоб підготовляти охочих на виїзд емігрантів на місцях, цебто в їхніх парафіях, заки вони виїжджають на працю за границю. Зокрема, поручалось це робити в зимових місяцях зі стосовними молитвами, проповідями та практичними науками. Була також вимога, щоб отці духовні вели точні реєстри тих, які виїжджали зі села на працю, як також вдержували з тими емігрантами писемний зв'язок.

Крім сезонних місіонерів в терені Митрополичий ординаріят старався мати в головних еміграційних пунктах постійних священиків, які були не тільки духовниками для емігрантів, але теж практичними дорадниками в перехідних ситуаціях. Йшлося

о. митрат Олекса Базюк (1910)
Rt. Rev. Alexius Baziuk (1910).

про пристань в Гамбургу та вузлову станцію в Катовицях. Гамбург був своєрідним фільтром до Америки, знова через Катовиці переїжджали численні робітники, які працювали в гірництві в Німеччині. Довший час на цих місцях працювали оо. В. Ганицький в Катовицях, а в Гамбурзі о. Олекса Базюк, пізніший апостольський адміністратор для українців греко-католиків в Боснії (1914-24). Короткий час працював там же о. Леонтій Куницький. Все це були священники прикріплені до місця і тільки часами виїжджали в терен.

Найперше на постійну і тільки теренову місію виїхав в 1911 р. о. Никита Будка, пізніший владика українців католиків Канади (1912-1927). Цей з посвятою місіонер об'їхав цілу Познаншину.⁴ В 1912 р. місія була поширена на провінції Ганновер, Мекленбург, Гольштайн і Середній Шлеск. В 1913 р. місіонери були заняті в Саксонії, і князівстві Ангальої, в цілому Шлеску й у графстві

---

4. "Емігрант" березень 1914, ч. 2, "Потреба зорганізованої опіки над нашими робітниками в Німеччині", теж "Емігрант", травень 1914, ч. 3, стор. 95 і 96.

Гляц, Поморю, Бранденбургії і Познанщині. В наступному році, цебто в 1914 вже працювало на місії десять священників. До цієї місійної екіпи належали: оо. Садовський, Лопатинський, Дзєрович, Онуферко, Іванчук, Горчинський, Зафійовський, Кандюк (Василь), Марисюк (Василь) і Щепанюк (Микола), редактор “Емігранта”. Одні із них розпочали місію 15 червня, а інші 1 липня. Вибух Першої світової війни перешкодив в переведенні цього великого пляну повністю.

Хоча були очевидні позитивні висліди праці Товариства св. Рафаїла в справі еміграції в Німеччині й інших країнах Європи, а зокрема була видною праця Української Католицької Церкви, то і все таки потреби цієї праці були надто великі, коли в 1914 році заіснували ще такі товариства, як “Руське еміграційне товариство” (вул. Городецька 95) та Місійне Товариство св. Павла. Оба новозасновані товариства взивали людей суспільного серця спішити з поміччю емігрантам. Руське Еміграційне Товариство займалося інформацією, де знайти працю, бо саме на цьому відтинку діялися найбільші надужиття чужих посередників (пр. Бюра посередництва праці замовляли більшу скількість робітників на роботу до якоїсь місцевости в Німеччині. Тримали їх після приїзду довгий час без жодної праці та середників до життя. Коли робітники проїли все привезене, тоді з ними догово-

о. Євген Турула (1923)
Rev. E. Turula (1923)

о. прелат Леонтій Куніцький (1921)
Rt. Rev. Leontius Kunycky (1921)

рювалися відносно винагороди). Товариство св. Павла кликало добровольців на місійну працю й йшло на допомогу ординаріатам. Не обходилося теж і без критики праці товариств та людей, які вели цю суспільну та духову опіку для свого брата.

Підсумовуючи сказане нам тільки приходиться усучаснити оцінку праці Української Католицької Церкви, висловлену на сторінках “Емігранта” в 1914 році, в статті “Хто винен”.⁵ Там писалось: “Все, що досі зділано (зроблено — П.Р.) це вийшло від нашої Церкви. Завдяки молитвам й енергії Високопреосвященного Митрополита (Андрея — П.Р.), нині у всіх еміграційних теренах наші емігранти мають духовну опіку а це підносить їх також економічно і національно.

Цим розділом ми кінчаємо перший етап праці Української Католицької Церкви в Німеччині, а приходимо до другої дещо іншої фази, відмінної в оточенні своїм суспільним і політичним кольоритом та накиненої надзвичайними ситуаціями Другої світової війни. Тут ми не тільки зазнайомимось з місійною працею Української Католицької Церкви між обома світовими війнами, але теж з її стабільним твором, яким була Апостольська Візитатура, на чолі якої станув довголітній місіонер УКЦ Німеччини між війнами о. Петро Вергун.

о. Михайло Кіндій (1926)
Rev. Michael Kindey (1926)

---

5. “Емігрант”, рік 1914, ч. 3, стаття “Хто винен?”, стор. 66-72. Звідси довідуюсь, що частими посередниками в праці робітників та їхніми перекладачами були жиди.

УКРАЇНСЬКА ЕМІГРАЦІЯ У НІМЕЧЧИНІ ПІСЛЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Українська еміграція до Німеччини після першої світової війни і після українських програних Визвольних змагань має вже зовсім інший характер. Українські робітники, що раніше їхали до Німеччини, були добрі й побожні люди. Однак перша світова війна принесла зі собою матеріальне і моральне спустошення. За Збручем повстала атеїстична держава Советський Союз і так звана Радянська Україна. Їхня безбожна пропаганда доходила не тільки до Галичини, але й на еміграцію. До цієї праці були запрояжені советські амбасади, посольства та агенти, що працювали по більших містах Німеччини. Додаймо до них ще й німецьких комуністів, які вміли знайти дорогу до наших емігрантів, що були бідні й деколи без праці. Тим то й душпастирювання наших священників у тих часах було вельми тяжке. Про стан українських емігрантів в Німеччині того часу маємо клясичний документ, що його переслав до Риму о. д-р П. Вергун у 1930 роках, та який знаходиться у Василянському архіві в Римі. В документі докладно подані числа, місця побуту, моральний та етичний стан наших людей у Німеччині. Цей короткий але переважливий документ має назву: “ПРИБЛИЗНІ СТАТИСТИЧНІ ДАНІ ПРО СТАН УКРАЇНЦІВ У НІМЕЧЧИНІ”, і варто з ним познакомитися докладніше. Цей документ є двосторінковим машинописом і без дати. ¹

Як пише о. д-р Петро Вергун, всіх українців у Німеччині тоді було 20,000 душ, але за урядовими джерелами годі цю цифру докладно устійнити, бо в тих емігрантів, що мали польські паспорти, не було зазначено їх віровизнання. “Тому то можна сміло

---

1. О. д-р Петро Вергун: *Приблизні статистичні дані про стан українців в Німеччині*, Написаний приблизно 1930 р. Архів оо. Василян у Римі. Код: 275 DEU.

Також див. праці: J. Mirchuk: *UKRAINE AND ITS PEOPLE*, Ukrainian Free University Press, Munich 1949, p. 107-114.

Griechisch-Kath. Gemeinde Hl. Nikolaus: *70 JAHRE GRIECHISCH-KATOLISCHE SEELSORGE IN BERLIN*, 1978, p. 1-3.

сказати, що всіх українців в Німеччині було біля 30,000 душ”, ‘твердить о. Вергун. “Більшими групами вони жили по містах, але найбільш були распорошені по економіях: по одному або по двох. В самому Берліні буде понад 1,000 душ, не вчисляючи так зв. малоросів. Берлінські українці в більшості на поліції не зголошені; вони живуть на підроблених документах”, - звітує о. Вергун. “Багато з них групується у різних спелюнках біля Александерпляцу і Шлезінгер бангофу та являються членами комуністичного товариства “Воля”. Вони сходяться у домівці того ж товариства при Фрідріхштрассе 11. Говорять, що вони брали участь у комуністичних розрухах у Берліні на 1 травня”, — розказує о. Вергун.

ОСІЛІ Й НЕСЕЗОНОВІ РОБІТНИКИ У НІМЕЧЧИНІ

У Пайскречам, повіт Гляйвіц на Горішному Шлеську й околиці, читаємо у звіті о. д-ра Вергуна, збираються на богослуження біля 40 душ. У Данцігу є около 60 студентів, а до того слід додати ще 20 душ української громади. В Батов коло Меллентіна, повіт Зольдін і околиці є біля 30 душ. Їхній наставник Карло Ясіновський вже є німецьким горожанином і членом німецької правої організації “Штальгельм”. У Гріммен, Деммін і Штральзунді на Поморю збирається на богослуження від 30-70 душ, а найбільше з Гогенварту й околиць. Наставником над ним є Антін Турчик, дуже гарна людина. Він бувший підстаршина Української Галицької Армії, який довший час просидів у Львівських Бригідках (тюрмі).

Дальше о. д-р Вергун описує одного негативного діяча, що колись йому навіть помагав в праці, називається Іван Гарячий і був наставником у “ріттергут” Білерсвольд. Походив він із Херсонщини та проживав у Німеччині 25 років і мав вже німецьке горожанство. Він і його син належали до німецького “Штальгельму”, але працювали в українській комуністичній організації “Воля”. Тут він був навіть головою філії. Від того часу як “Воля” заложила свою філію і вибрала його головою, Іван Гарячий порвав з о. Вергуном зв'язки, а “український молитовник викинув через вікно”, — звітував о. Вергун. Говорилось про нього, що він занерестав українців приймати до себе на роботу. Про нього ще пише о. Вергун таке: “Свого часу запевняв мене зі сльозами в очах, що любить Україну понад усе, і що він козак з діда-прадіда (високий він і кремезний чоловік!) та що буде приймати українців на роботу. В послідньому числі “Української Газети” була згадка про нього, що він належить до організації, “яка

протривить пролетарському духові”. В еміграційному кругі робітники часто міняли свої політичні організації.

“В Шамбургу й околиці збирається на богослуження около 70 душ,” пише о. Вергун, “а буде їх там два рази стільки. У Герштедті біля Галле ан дер Зале проживає 25 душ. У Трептові а. Т. 5 душ, а в Борні біля Липська також 5 душ. У Бремени живе понад 300 душ, у Гемелінген понад 100 душ і в Дельменгорсті понад 300 душ. В останніх трьох містах, батьки, що приїхали сюди й їхні діти, які за ними поприїжджали, або тут уже народжені, повиростали й подружились. Їх діти вже переважно говорять по-німецьки. Деякі з них ще розуміють українську мову, але її вже не вживають,” — продовжує о. Вергун. Значить, поволі асимілюються, як це слідно по інших краях. Перед появою “Української Газети”, фреквенція в церкві доходила до 100 душ, а після появи цієї комуністичної газети, дещо змаліла. В Гамбургу існувало “Українське Католицьке Товариство св. Володимира”, що начисляло 50 членів. До нього належали також деякі члени з Бремени і Шемелінген.

Українські комуністи об’єднувалися у Товаристві “Поступ”. “У гуртку наших земляків вони не були так чисельні, але їх поведінка була бандитська”, — звітує о. Вергун. Вони мали піддержку від німецьких червоних співбратів і фінансову поміч з Берліну. Там постійно перебував колишній російський і потім український страшина, інженер Под’єбрадського Університету, званий Кульчитський. “Вони то наші комуністи”, пише автор звідомлення, “підкопували в багатьох любов до свого рідного-національного.”

Крім Бремени, Гамбургу і Гемелінген подані числа доповнювалися сезонними робітниками з Галичини в місяцях від 15 лютого до 15 грудня. В 1928 році їх було там 2,800 душ. “На моє прохання, — пише о. Вергун, — скільки було українців у 1929 році,” Робітнича Централья відповіла йому, що на 98,000 поляків було 10,000 українців. На жаль їх розкинули по всій Німеччині, а навіть аж по Райн. В одинокій Саксонії, де були червоні найсильніші, там було їх більше. Die Arbeiterzentrale при вул. Halfenplatz 4 відповіла мені”, — звітує о. Вергун, “що на днях приобіцяно мені, що аж до цього року вволить мойому прохання і зосередить сезонних українських робітників по змозі тільки в провінції Поммерн, що дай Боже, бо тоді можна буде піддержувати з ними постійний зв’язок”. У Надрендії, — пише автор звідомлення, — “має бути досить багато наших робітників”. Однак з ними, помимо його старань, не вдалося знайти контакту. “Весною виберуся на кілька днів, щоб на місці прослідити справу”, —

кінчить о. Вергун свою дуже цікаву статистику-звідомлення про українців у Німеччині після Першої світової війни.

В місті Гамбургу, а теж в інших німецьких містах, де українські емігранти довше проживали зі своїми родинами, що поженилися вже на чужині, їх діти стали поволі забувати рідну мову. Серед чужого їм національного і релігійного докільля, багато з них байдужніли і поволі зливалися з німецьким народом та спринимали його культуру. Такий то вже закон природи. Між першою та другою світовою війною все меншало людей на богослуженнях, головно робітників. Інтелігенти, що жили в тих же містах, держалися довше і брали живу участь у релігійному і національному житті. Наприклад — автор цих рядків стрічав в українській церкві в Берліні в 1941-1945 роках майже всіх старших українських інтелігентів-науковців. Але з тисячних робітничих мас передвоєнних емігрантів, тільки шістьох приходили до церкви. Один із них малоземельний господар, жонатий з німкою, що жив під Берліном. Це бувший дезертир із польської армії і вельми свідомий українець. А решта — нерозгадане питання!.. В Гамбургу підчас і після другої світової війни душпастирював о. крилошанин і декан Роман Закревський, зараз парох у Гімлі, Манітоба, Канада. Він мав тоді в своїй церкві зі старих емігрантів лиш одного сивоволосого старця, що ще приходив на українські богослуження. “Де решта”, — питав о. Закревського автор цих рядків. “Може вже повмирили або знімчилися або погоріли від фосфорових американських бомб, що тисячами летіли на Гамбург під час другої світової війни”, — була його відповідь.

Дати відповідь на питання, чому українці виїжджали до Німеччині після першої світової війни, доволі проста: Одні з чисто заробіткових, інші з політичних мотивів. Підчас окупації Західньої України Галичини поляками в 1920 роках, польська влада почала інтернувати членів Української Галицької Армії, згодом стала їх та інших українців брати до польської армії. Ті, що не могли стерпіти, дезертирували з польського війська до Чехословаччини або до Німеччини. В Німецькому Райху знайшлися теж після програння українських визвольних змагань останки Армії УНР з таборів інтернованих у Німеччині і Чехословаччині. До того додаймо ще таких визначних осіб як Євгена Петрушевича, представника уряду Західньо-Української Народньої Республіки і диктатора, та гетьмана Павла Скоропадського, що після програної війни теж опинилися у Німеччині зі своїми співробітниками. В тому часі в університетських містах, як Берлін, Гамбург, Рошток, Ляйпціг, Мюнхен, як також в Австрії у Відні і Грацу, студіювали українські студенти з

Галичини, — і ось це приблизна картина української еміграції в Німеччині після Першої світової війни.

В Німеччині, а зокрема в Берліні було багато православних українців, УНР-івських емігрантів. У своїх релігійних потребах вони йшли до російських білогвардійських церков. Деякі з них неприхильно ставилися до Української Католицької Церкви. Російська еміграція в Німеччині була чітко зорганізована й фінансово добре забезпечена, отже й праця українських католицьких священиків, зокрема ж о. д-ра Вергуна в чужому краю та серед несприятливого довкілля, не була легка. Після першої світової війни, Москва зокрема посилала своїх агентів баламутити совість емігрантів та робити з них своє знаряддя. Розуміється, щоб протиставитись тій акції Львівський Митрополит А. Шептицький посилав своїх священиків, давав їм юрисдикцію і фінансову поміч. Рівночасно писав до найвищих єрархів Римо-Католицької Церкви в Німеччині, щоби вони прийняли тих його священиків, потвердили їх юрисдикцію та їм морально та матеріально помагали.

Було тяжко українським духовникам знайти резиденцію для себе і церкву для богослужень, тому Митрополит просив німецьких католицьких єпископів місця, їм допомогти в цих справах. В той час українці не мали в Німеччині ані своїх церков ані каплиць, тому священики служили св. Літургії у римо-католицьких церквах і каплицях. Єдино, що мали українські священики це свої ризи. Українські духовні отці зголошувалися і представлялися теж місцевим римо-католицьким єрархам і ці їм більш чи менш помагали, залежно від даного єпископа. Українські отці в той час жили дуже скромно в Німеччині. Гроші, які вони діставали від свого Митрополита, не вистарчали і місцеві римо-католицькі єрархи їм помагали або з фонду ординаріату або з міського фонду: кожний по своїй змозі.

Це все оповідав авторові цих рядків сам Апстольський Візитатор монс. д-р Петро Вергун. Він робив те саме зі своїми священиками, ставши ординарієм для українців-католиків на всю Великонімеччину в 1940 році.

УКРАЇНЬСЬКА ЕМІГРАЦІЯ В АВСТРІЇ І ПАРАФІЯ СВ. ВАРВАРИ У ВІДНІ

Як ми вже згадували, до Німеччини прибували здебільша українці як сезоніві робітники на жнива й самі говорили, що їдуть “до Прус”. Їхали теж як вуглекопи до шахт Рурцини або Горішнього Шлеську. Їх паспорти були тимчасові і, закінчивши контракт праці, вони мусіли вертатися додому. Залишалися й оформлювали себе лиш політичні емігранти і воєнні дезертири. Інакше було в Австрії: українці, горожани Австрії, могли залишатися в ній як довго хотіли і цій еміграції в Австрії, та зокрема еміграції у Відні присвячуємо окремий розділ. Робимо це ще й тому, що у 1938 р. Австрія стала частиною Великонімеччини. Отже юрисдикція над українцями католиками в Австрії зазублювалася із юрисдикцією Апостольського візитатора монс. Петро Вергуна в Берліні, Німеччина, аж до кінця війни, то є до 1945 року.

Як відомо, у столиці Австрії Відні, працювала давніше Духовна семінарія, звана “Барбареум” з церквою св. Варвари. Вона служила для всіх греко-католиків, які жили у Відні, українців, хорватів, румунів та угро-русів. Її передали для вишколу майбутніх священиків австрійський цісар Йосиф II і Марія Тереса ще в літі 1775 року. Це був великий комплекс будинків Єзуїтського ордену, що його зліквідували в 1773 році. Будинки ці і церква св. Варвари знаходяться у першому дистрикті Відня при вулиці Постгасе 6.¹ Пізніше, як постали українські великі єпархії у Галичині, Віденський Семінар виявився замалий. Тоді цісар Йосиф II оснував велику Духовну Семінарію у Львові (1783). Знова церква св. Варвари стала від 1784 року українською парафіяльною церквою у Відні.² До неї вчашали, крім українців гакож румуни, хорвати й угорські русини. Слід підкреслити, що в Відні, столиці австро-угорської монархії було багато українських вояків, урядників та домашньої прислуги. Парафію св. Варвари

---

1. О. д-р Мирон Горникевич: *Церква св. Варвари у Відні*, Львів 1929, стор. 5-6.

2. Там же: стор. 10-11.

обслуговував парох, його сотруди́ник і диякон, оплачувані австрійським урядом. В 1893 році парафія начисляла 876 членів.³ Коли ж вибухла перша світова війна в 1914 р., з Галичини та Буковини прибули в Західню Австрію сотки тисяч утікачів і в самому Відні було біля 15,000 біженців.⁴ Всі вони належали до центральної парафії св. Варвари, яка ними заопікувалася. Одні з тих парафіян добровільно покинули свій рідний край перед страхоттям війни, інших так званих москофілів, заслали сюди примусово. На цвинтарі у Гмінді похоронено біля 40,000 із них.⁵ Коли перша світова війна скінчилася, багато з утікачів вернулись з Австрії домів.

Між Першою а Другою світовою війною було в Відні ще більш 3,000 душ і добра тисяча з них говорила по українськи, але вони все більше німчилися і приставали до побли́зьких римо-кат. парафій. На передодні 1939 року залишилися не більше 10 родин, вірних парафії св. Варвари.⁶ Після прилучення Австрії до III Райху в 1938 році, мало-хто зі старшої еміграції ходив ще до церкви. Це були тяжкі часи для парафії, дехто покидав віру просто, щоб не платити церковного податку (1% від приходу). Автор цих рядків був свідком, як у 1940 році одна молода жінка на прізвище Нужда (номен-омен) остентаційно виступила з парафії з вище згаданої причини.

Коли вибухла Друга світова війна в 1939 р., почалася зі Західньої України нова еміграція до Відня і церква св. Варвари знову заповнилася робітниками і студентами. В 1914 році, коли німці прогнали большевиків зі Західної України, тисячі нових поселенців і примусових робітників опинилися на території колишньої Австрії. А коли Червона армія знову здобула Галичину в 1944 р. чергові великі маси українського народу стали покидати свій край і втікати на Захід. До Австрії прибуло тоді около 150,000 збігців і около 400 священників. Церква св. Варвари не могла помістити всіх вірних і вони мусіли стояти масою на побли́зьких вулицях під час богослужень. На Різдво 1944 р. мусів о. парох М. Горникевич служити св. Літургію в університетській римо-кат. просторій церкві, бо у своїй не було просто місця для всіх.⁷ Та все це змінилося, коли большевики здобули Відень 10

---

3. Willibald M. Ploechl: ST. BARBARA ZU WIEN, Band I, Verlag Herder / Wien 1975, p. 48, 52.

4. Ibidem, p. 227.

5. О. д-р М. Горникевич: стор. 11.

6. W.M. Ploechl, p. 239.

7. W.M. Ploechl: p. 241-242.

квітня 1945 р. Тоді знову новоприбулі українці вірні розбіглися по всіх усюдах, щоб не попасти під советську владу й не піти на далекий Сибір. Свята Варвара знов опустіла аж до часу, коли то бнольшевицька Армія залишила Австрію і вона в 1955 році одержала самостійність. Нині в цьому храмі знову вільно служаться українські богослуження і співає чудовий церковний хор під управою славетного музиколога проф. Андрія Гнатишина, довголітнього диригента св. Варвари. Парохом Відня довгий час був о. д-р Олександр Остгайм-Дзерович.

Душпастирювання в Австрії перед першою і підчас другої світової війни.

Галицько-Львівські Митрополити від давна дбали про духовну обслугу тих вірних, які опинилися поза межами Галичини-України до часу, поки ті не діставали своїх власних єпископів в країнах нового поселення. Коли, наприклад, Галичина знайшлася після розбору Польщі в 1772 р. в межах австро-угорської імперії, цар Йосиф II погодився радо на спровадження до св. Варвари до Відня українських священників. Львівські митрополити представляли царському урядові трьох кандидатів до вибору, бо ці ж священники були платні з царського скарбу й один з них ставав парохом св. Варвари. Впроваджував його в цей уряд віденський римо-католицький ординаріат, хоч сам священник юрисдикційно належав до Львівської Архідієцезії. « Це дуже цікаве явище в канонічному праві. Бо наприклад коли віденський ординаріат звернувся в цій справі 28 листопада 1818 року до Царської канцелярії з запитом, чи Галицький Митрополит має юрисдикцію над віденською парафією св. Варвари, прийшла ясна йозенфінська відповідь: “Не лишень вигода (чемність), але також дійсний стан посідання промовляє за Львівською Митрополічною Капітулою.”⁸

Інакше виглядала справа тієї юрисдикції після розвалу Австро-Угорської монархії з кінцем першої світової війни. Галичину відлучили від Австрії рішенням Ради Амбасадорів 14 березня 1923 року і віддали її під окупацію Польщі і тим самим Львів опинився поза границями Австрії. Останнім парохом Відня був призначений ще у 1923 році Митрополитом Шептицьким о.

---

8. W.M. Ploechl: I., p. 124.

9. Ibid. p. 117. “Nicht nur die Konvenienz, sonder auch der faktische Besitz spricht für das Lemberger Metropolitankapitel.”

д-р Мирон Горникевич.¹⁰ І саме тепер почалася “драчка” між Папською мунціятурою у Варшаві та Митрополитом Шептицьким за власність посілости церкви св. Варвари у Відні. Вкінці кардинал Відня Теодор Інніцер дістав дня 12 грудня 1935 р. від Східної Конгрегації у Римі як спеціальний її делегат юрисдикцію над св. Варварою “ад персонам”. З того часу парафія св. Варвири стала папською парафією і є нею до сьогоднішнього дня, але Львівський Митрополит і далі предкладав трьох кандидатів зі своєї Митрополії на пароха церкви св. Варвари віденському римо-кат. архієпископові і той одного з них затверджував.¹¹

Чергова заковика з юрисдикцією св. Варвари прийшла, коли Гітлер у 1938 р. прилучив Австрію до Великонімеччини і вона сталася звичайною провінцією III Райху як “Гав Остмарк” (Ostmark). У 1940 році Східна Конгрегація іменувала о. прелата д-ра Петра Вергуна Апостольським візитатором із правами Апостольського адміністратора над усіма українцями-католиками візантійсько-слов’янського обряду в усій Великонімеччині, включно з Австрією. Таким чином тодішній парох Відня о. д-р Мирон Горникевич опинився під юрисдикцією Апостольського Візитатора з осідком у Берліні. Віденцєві не припало це до вподоби і він звернувся до кард. Теодора Інніцера за виясненням. Той негайно написав до Папського Нунція в Берліні й дістав таку відповідь: “Віденський Архієпископ утратив свою юрисдикцію над парафією св. Варвари, бо після декрету Східної конгрегації, її має Апостольський Візитатор у Берліні.”¹² Тому то в останньому списку священників Апост. Візитатури є прізвище о. радника д-ра Мирона Горникевича й інших українських душпастирів на території колишньої Австрії. Однак Апостольський Візитатор монс. д-р П. Вергун був завжди коректний і чемний для всіх римо-кат. ординаріїв й подав у першому свому “Урядовому вісникові”, що священники, які живуть і працюють на території Австрії, можуть одержати юрисдикцію також від Кардинала-Архієпископа Відня.¹³ Ця заява (делегація юрисдикції) схвилювала кард. Інніцера як рівнож пароха Відня о. Горникевича. Зрештою о. радник Мирон Горникевич був

---

10. Ibid. p. 129.

11. W.M. Ploechl: I., p. 132-133.

12. Ibid. p. 135.

13. AMTSBLATT des Ordinariats der Apostolischen Visitatur in Gossdeutschland für die Ukrainer Nr. 1, Berlin, November-Dezember 1951 No. 9, p. 4. “Die ukrainischen Priester in der Ostmark können diese Fakultäten für die Ostmark auch von Sr. Eminenz Hochwürdigsten Herrn Erzbischof in Wien erbitten”.

льоаяльний Апостольському візитаторові і взяв участь у торжественній інавгурації Апост. візитатури в Берліні в неділю 8 червня 1914 року.

Душпастирювання в Австрії для наших священиків було куди тяжче, як у старому Райху. Наші богослуження в Райху мусіли бути зголошуванні лиш в гестапо дві неділі заздалегідь про час і місце — і це все. Зате в Австрії треба було ще зголошувати: “У приналежного гавляйтера, в окружного капітана, в поліції та прохати дозволу в інших можливих станиць.”¹⁴

Після закінчення Другої світової війни знову юрисдикція міняється; Апостольського Візитатора в Берліні арештують большевики в 1945 р. і вивозять на Сибір, де він умирає смертю мученика й ісповідника св. Віри в 1957 році. В осіні 1945 р. їде кард. Інніцер до Риму й одержує черговий раз юрисдикцію над св. Варварою від Східньої Конгрегації за підписом кард. Євгена Тіссерана дня 4 жовтня 1945 ч. 21/45. В тому часі жило в Австрії біля 120 українських священиків і 40,000 вірних.¹⁵ Ревним і довголітнім парохом Відня був о. радник д-р Мирон Горникевич, жонатий священик, австрійський горожанин і патріот, якого шанував Кардинал Теодор Інніцер, а виявляється це з того, що потвердив його на пароха св. Варвари і зробив його генеральним вікарієм для українців-католиків на всю Австрію з днем 1 листопада 1945 р.¹⁶ Всеж таки Кард. Інніцер не мав такої широкої юрисдикції над українцями-католиками як колись. Щойно його наслідник Кард. Франц Кеніг, добився цього права в Східній Конгрегації 13 червня 1956 року, коли совети забралися й Австрія знову стала незалежною республікою. Кардинал Відня став ординарієм й для українців-католиків на всю Австрію у повному слові того значення із “звичайною і виключною юрисдикцією” (*cum iurisdictione ordinaria et exclusiva.*)¹⁷ Цей стан триває досі.

Чим замітна церква св. Варвари у Відні для українців?

По-перше, вона найстарша з усіх українських церков поза Україною; по-друге, в ній знаходилися моці українського святого Йосафата. Їх віднайдено було в Білій Підляській у 1915 р. та

---

14. W.M. Ploechl: Band I., p. 241.: “Beim betreffenden Gauleiter, beim Bezirks-hauptmann, bei der Gendarmerie und allen möglichen anderen Stellen ansuchen.”

15. Ibid. p. 136.

16. W.M. Ploechl: I., p. 136 & 243.

17. Abgedruckt im Wiener Diözesenblatt vom 1. August 1956 Nr. Ostkirchenkongregation — gez. Kardinal Tisserant.

в 1916 р. перевезено до Відня і зложено у спеціальній просторій крипті церкви св. Варвари. Підчас Другої світової війни як бомби летіли на Відень, схоронено їх у підземлях катедр св. Стефана. Коли большевики здобули Відень, небезпечно було їх там переховувати і заходами церковних кол, перевезено мощі американським військовим літаком 1950 року до Риму і зложено в базиліці св. Петра. В листопаді 1963 р. їх торжественно положено у скляному саркофазі в крипті св. Василія Великого й у тій же базиліці, вони спочивають до нині. Вони притягають чисельно прочан, що відвідують Вічне Місто.¹⁸

В церкві св. Варвари кожної неділі співає від довгих літ прекрасний хор, що складається з парафіян-співаків та гостей-членів віденської фольксопери, прикрашуючи українські богослуження прекрасними голосами. Хор провадить відомий, талановитий і побожний музиколог проф. Андрій Гнатишин. Без цього хору українці не могли б у такому високомузикальному місті як Відень, показати краси української церковної музики.

Собор Св. Юра у Львові, в забудуваннях якого приміщувалася редакція “Емігранта”. Звідси теж напливала духовна опіка для українського робітництва в Німеччині.

St. George's Cathedral complex, home of the periodical “Emigrant”. Source of spiritual and social services for Ukrainian labourers in Germany.

---

18. Dr. Myron Hornykewitsch: GRIECHISCH-KATHOLISCHE ZENTRALPFARRE ZU ST. BARBARA in WIEN, Wien 1934, p. 28.

УКРАЇНСЬКА ЕМІГРАЦІЯ В НІМЕЧЧИНІ МІЖ СВІТОВИМИ ВІЙНАМИ (1920-1939) ЇЇ ПРАЦЯ І ДОСЯГНЕННЯ

Не легко доводилось душпастирювати українським священикам в роках 1920-1939 після Першої світової війни у Німеччині. Повоєнна Німеччина була розторожена антантою і її господарка довгий час не була як слід налагоджена. Часті страйки, упадок вартости гроша та комуністичні розрухи вельми ослаблювали країну. Українські емігранти, що приїхали сюди зараз після війни на працю, зустрічались теж з немалими фінансовими труднощами, тому і серед них жнива збирали комуністи. Советський уряд мав своїх консулярних представників по всіх більших містах Німеччини і почав "опікуватися" українськими робітниками. Большевицькі агенти давали густо фінансову поміч українським потребуючим землякам і тим чином собі їх купували. Вони організували і піддержували всякі комуністичні ячейки та, щоб затуманювати людей, видавали газети в українській мові. Часто їм це вдавалося, — як скаржитись у своєму звіті до Риму о. д-р Петро Вергун, про який уже була мова раніше. Під впливом тієї комуністичної пропаганди, привяність вірних на богослуженнях меншила. У пізніших роках, коли до уряду прийшов Адольф Гітлер, о. Вергун мав труднощі з українськими скрайніми націоналістами, бо вони старалися диктувати йому і встрявати в чисто церковні справи. Про це він згадує в своєму листі до Папського Нунція у Берліні. ¹

У столиці Німеччини Берліні, після Першої світової війни перебувала добірна українська еміграція, що складалася з колишніх урядовців українських посольств, політичних діячів і згодом багатьох українських студентів. Тут жили гетьман України Павло Скоропадський, голова уряду Західньої Народної

---

1. Msgr. Dr. Peter Werhun, Päpstlicher Hausprälat: SR. EXZELLENZ DEM HOCHWÜRDIGSTEN HERRN APOSTOLISCHEN NUNTIIUS MSGR. DR. CESARE ORSENIGO IN BERLIN, Berlin 6. Dezember 1940 p. 1.: "Seit dem Jahre 1927 führte ich die Seelsorge der Ukrainer in Deutschland und habe verschiedene Kämpfe, besonders mit den Kommunisten und noch raffiniertere mit den ukrainischen Nationalisten mitgemacht".

Республіки, диктатор Євген Петрушевич, вождь українських націоналістів полковник Євген Коновалець, член проводу націоналістів Ріко Ярій, професори університету д-р Івам Мірчук, д-р Зенон Кузеля, д-р Володимир Залозецький, дипломат П. Ковженіков і чимало інших видатних українських емігрантів різних політичних напрямків. Вони себе зчаста поборювали не тільки на політичному, але і на допомоговому тлі, бо німецький уряд уділював невеличкі допомоги емігрантам. Велика частина тих груп, напрямків та деномінацій ставилася часами до Церкви байдуже, а деякі навіть ворожо. ² Не слід забути, що в Берліні ще до 1922 року існувало правно визнаване українське посольство Української Народної Республіки. В 1921 р. була заснована в Берліні перша українська студентська організація: “Спілка Українських Студентів у Німеччині” так зв. СУСН. Вона мала свою власну домівку, харчівню, читальню і бібліотеку, а згодом філії в ряді німецьких міст. Стипендійну допомогу одержували студенти спершу від ІМКА, а в літі заробляли на життя фізичною працею. За одне десятиріччя (1921-1931) через цю студентську організацію СУСН перейшло майже 400 студентів. З неї постало пізніше студентське Товариство “Основа”, що об’єднувало студентів політехніки Шарльоттенбургу, а також студентські громади в Данцігу, Кілю, Геттінгені і Кенігсбергу.

Дуже важною подією того часу було заснування у Берліні “Українського Наукового Інституту” в жовтні 1926 року, який сильно оживив українське життя в Німеччині. Ідею заснувати цей Інститут піддав гетьман Павло Скоропадський, що жив тоді у своїй віллі у Ванзее під Берліном. Гетьману пощастило теж спонукати німецький уряд фінансувати цей Інститут і його офіційно відкрито в Берліні 10 листопада 1926 р. Управа Інституту складалася тільки з чотирьох членів, а серед них був визначний український історик В’ячеслав Липинський. Інститут діставав теж субвенції на влаштування Українського студентського дому (бурси) для 25 студентів, які мали студіювати в берлінських високих школах, а в Інституті слухати українських викладів з історії України, літератури, філософії й історії мистецтва. ⁴

---

2. Полк. Є. Коновалець переселився до Швейцарії в 20-их роках.

3. Данило Богачевський: ПУБЛІКАЦІЯ ПРИСВЯЧЕНА СВ. П. О. ПРЕЛ. П. ВЕРГУНА. Його критична стаття у тижневику “Наша Мета”, Торонто, Онт. від дня 3 березня 1979 р., ч. 9, стор. 2.

4. Іван Тиктор — видавець: *Велика історія України*, Львів-Вінніпег, 1948. Розділ “Українська еміграція в Німеччині”, стор. 869-870.

о. прелат д-р Петро Вергун
Апостольський Візитатор і Адміністратор
Msgr. Dr. Peter Werhun, the first Apostolic Visitor and Administrator
for the Ukrainian Catholics in Germany.

Гетьман Павло Скоропадський, ініціатор “Українського Наукового Інституту” в Берліні, був нащадком шляхетського козацького роду. Був глибоко віруюча людина й одної неділі ходив зі своєю родиною до своєї православної церкви, а другої неділі приходив до українсько-католицької церкви, справді по державницьки. Не диво, що деякі професори Українського Наукового Інституту стали його політичними одnodумцями, а дехто навіть закидав о. д-р Вергунові, що він гетьманець. З особою Гетьмана числився не тільки німецький Уряд Штреземанна, але й гітлерівський. Якщо треба було когось з українців рятувати, чи витягти з тюрми, тоді звичайно йшли до Гетьмана і він, без огляду на партійну приналежність, рятував з біди. Його добряча рука сягала навіть поза границі Німеччини. Наприклад, коли Марка Антоновича заарештували німці в Празі в час Другої

світової війни за націоналізм і протинімецькі відозви, всі думали, що йому буде кінець. Але за вставленням гетьмана Скоропадського у німецької гітлерівської влади його звільнили. Коли пізніш почалися політичні невзгоди між мельниківцями та бандерівцями й гестапо когось заарештовувало, завжди просили в Гетьмана помочі і він негайно інтервенював.⁵

Українська еміграція у Берліні перед Другою світовою війною не була така численна, як пізніше, але була зате добірна якісно. Коли о. д-р Петро Вергун приїхав до Берліну і у місцевій німецькій пресі появилось оголошення про місце і час українських богослужень, зараз подалися туди й українські інтелігенти, а серед них був теж земляк Олександр Заар-Зарицький, колишній співак-бас берлінської опери. Як сам оповідав авторові цих ряків, він походив зі священничої родини, знав як служити до св. Літургії і служив що неділі о. Вергунові, крім цього, вів школу сольо-співу в себе в хаті, куди вчашав автор цих рядків. Маєстро Зарицький познакомився у церкві з іншими земляками, а вже раніше знав рідню Мірчуків (Івана), Кузелів і Залозецьких. На їхнє прохання він зорганізував хор, в якому найбільш надійні (хоч голосово не найкращі) співаки були д-р Іван Мірчук, д-р Зенон Кузеля, і д-р Іван Драбатиї (православний). Згодом цей хор крім церкви, виступав ще й на світських імпрезах. Першим його виступом була Академія в честь Митрополита Шептицького в 1929 році, на якій був приявний гетьман Павло Скоропадський і ціла тогочасна українська знать з Берліну, а між ними й прелат Леонтій Куницький зі Львова. За свої виступи на поважних українських імпрезах у 1931 році, хор дістав між іншими подяку на письмі від “Спілки Об’єднаних і Добродійних Українських Організацій в Німеччині” за підписом д-ра Зенона Кузеля і в 1936 р. подяку від “Української Громади в Німеччині” за підписом її місто-голови д-ра Івана Мірчука.

Той час був дуже бурхливий і “боевий”; дві політичні групи: гетьманці і націоналісти поборювали себе взаїмно. Коли в хорі співала одна група, то інша його бойкутувала. Щастя хотіло, що диригент провадив школу співу, тому й німці радо виступали і можна було “залатати” діру в конечності.⁶

На початку 30-их років перебували в Берліні полковних Євген Коновалець, вождь українських націоналістів і командир

---

5. Проф. А.М. Андрієвський: Стаття *Тридцятьліття Українського Вільного Університету* в “Нашій Державі”, Торонто, Онт., ч. 20, 8 жовтня 1953, стор. 3.

6. Прекрасно про це описує Д. Богачевський у вище згаданій статті-критиці в тижневику “Наша Мета” на стор. 2.

УВО (Української Військової Організації) та контрверсійний Ріко Ярій. Звідси надавано напрям усій українській революційній політиці в рідному краю. Євген Коновалець, Провідник ОУН (Організація Українських Націоналістів) згинув героїською смертю від большевиками насланого агента в Роттердамі, Голландії 1938 року, а Ріко Ярій вмер природною смертю після Другої світової війни в Австрії. Університетська молодь тоді захоплювалась національно-революційними кличами і часто гинула за ту ідею. Визнавців тієї ідеї було багато й між студентами в Німеччині. Тому то й гетьманська ідеологія тратила вплив серед молодого покоління. Вона залишалась як старомонархістична організація і була на другому місці. Вона об'єднувала передусім старшу генерацію.

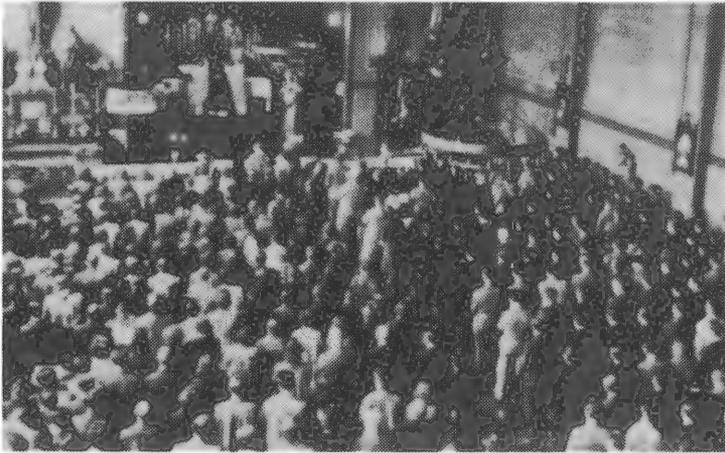
З приходом до влади Гітлера в Німеччині в 1933 році, його нова націонал-соціалістична ідеологія з негативною настановою до Церкви, почала мати свій вплив і на українську молодь. Дехто з неї ставився байдуже або й ворожо до Церкви, а деякі збирались критикувати і диктувати свому священникові. Це тяжко переживав о. д-р Вергун і скаржився на ті обставини у звіті до Апостольського Нунція в Берліні, про що вже була згадка. Коли пізніше підчас Другої світової війни прибула більша еміграція молоді з України до Німеччини, обставини покращали. Крайові націоналісти були прихильні до Церкви й о. П. Вергун заключив з ними навіть своєрідне “перемир’я” 26 травня 1941 року. Вони респектували Церкву і співпрацювали з нею добре, про що о. Вергун також і звітував Апостольському Нунцієві.⁷ Всі видні націоналісти приходили до церкви в Берліні на богослуження і в неділі можна було бачити в церкві крім гетьмана Скоропадського також полковника Андрія Мельника і Степана Бандеру та інших чільних націоналістів. Підходили теж у Великий Піст до св. Тайн і тим давали добрий приклад загалові нашої еміграції бодай у релігійній площині.

Під час Другої світової війни працювали в Берліні такі державні установи для українців: Українська Станція Довір’я, або по-німецьки: Ukrainische Vertrauensstelle — Berlin SO 36 Marienplatz 14, де видавано посвідки українським робітникам.

---

7. Msgr. Dr. Peter Werhun: SR. EXZELLENZ DEM HOCHWÜRDIGSTEN HERRN ERZBISCHOF MSGR. DR. CESARE ORSENIGO, APOSTOLISCHER NUNTIVS BERLIN. Berlin NW 87, den 31, Mai 1941 p. 4.: “Die Kämpfe mit den Kommunisten und zuletzt mit den Nationalisten (mit letzteren schloss ich am 26.5.1941 einen Frieden; sie versprachen mit der Kirche zu arbeiten und ihre Anordnungen zu respektieren) waren nicht leicht”.

Українські індустріяльні робітники у всіх своїх справах праці і зажалень мали звертатись до Німецького Робітничого Фронту, де були українські представники при так званім: DAF (Deutsche Arbeitsfront) Berlin SO 16, Michaelkirchplatz 1-2, а робітники-українці zatrudнені в рільництві мали звертатися до своїх представників у всіх справах до так званого: Reichsnährstand der betreffenden Landesbauernschaft Berlin NW 7, Karlstrasse 29.⁸ В Берліні також під час Другої світової війни діяла Центральня УНО (Українське Національне Об'єднання) Ukrainische Nationale Vereinigung Berlin SW 11, Saarlandstrasse 54/ 11. Воно видавало виказки своїм членам і занималося суспільною службою. Ця організація була виразником ідеології полк. Андрія Мельника. В 1939/40 роках стався поділ між українськими націоналістами; одні заявили за полк. Мельником і їх стали звати мельниківцями, інші пішли за Степаном Бандерою й від нього звали їх бандерівцями. Їх партійні суперечки позначилися важкими міжособицями по всій Україні.

Вірні під час Служби Божої в Берліні (1942).

The faithful during High Mass in Berlin (1942).

---

8. ANWEISUNGSBLATT des Ordinariats der Apost. Visitatur der Ukrainer, Nr. 7-8 Berlin, Juli-August 1944, p. 22-23.

ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ О. Д-РА ПЕТРА ВЕРГУНА

Апостольський Візитатор і адміністратор українців католиків у Німеччині о. д-р Петро Вергун народився 18-го листопада 1890 року в Городку Ягайлонським біля Львова, Західня Україна. Його батько з професії столяр, називався Іван, мати Пелагія, з дому Русин. Освіта його була: народня школа, українська гімназія з матурою, теологічний факультет на німецькому Карловому Університеті в Празі з відзначенням, філософічний факультет зі ступенем доктора філософії. Далі велика ригороза (з історії) і мала ригороза (з філософії), рівно ж з відзначенням на Празькому Університеті.

В 1909 році Петро Вергун вступив добровольцем до австрійського війська і служив у 89 піхотнім полку в Ярославі біля Перемишля. Брав участь у Першій світовій війні, але вже 19 жовтня 1914 року був ранений біля Заліщан, де ріка Сян вливається у Вислу. Коли розпалася Австро-Угорська монархія, він вступив у ряди Української Галицької Армії. Дня 20 квітня 1920 р. попав у польський полон у Тухолі, з якого втік і опинився в Німеччині, а потім на Чехословаччині, де вступив до Української Гірської Бригади в Розенталь біля Райхенбергу. У вересні 1920 р. дозволила чеська влада інтернованим українцям, які до цього мали дані, студіювати на високих школах і четар П. Вергун записався на теологічний факультет та був прийнятий до римокатолицької Духовної семінарії у Празі, де перебував аж до 4 січня 1927 року. Жив там зі стипендії, яку дістав був від Чесько-Українського Комітету. Після теологічних студій покликано його до Берліну 4 січня 1927 р. студіювати історію мистецтва і завершити її габілітаційною працею. Десь у тому часі виїхав геолог Петро Вергун на короткий побут до Львова, щоб дістати священничі свячення. Митрополит Андрій Шептицький рукоположив його на пресвітера у Соборі св. Юрія 30 жовтня 1927 року і вже 8 листопада 1927 висилає його Митрополит на душпастирство до Берліну.

---

1. О. Іван Лебедович: *Полеві духовники УГА*, Вінніпег 1963, стор. 22, читаємо: "Як четар штабу 8 Бригади, перебув з нею "Чотирокутник Смерти" за збручем і тоді вирішив стати священником."

Тоді в Німеччині й вільному місті Данцігу було багато, розсіяних по всіх усюдах, українських постійних і сезонних робітників. Крім цього додано йому ще цілу округу Мемелю. Душпастирської праці було там так багато, що згадані студії і габілітаційну працю о. Петро Вергун був змушений залишити. Закінчивши теологічні студії в 1924 році, о. П. Вергун до 1927 р. не міг показуватися у Польщі з політичних причин, тому згідно з домовою Митрополита Шептицького з Празьким ординаріатом, новий єрей використав цей вільний час на дальші теологічні студії і склав так зв. 'три річні' іспити і конкурс на пароха з дуже добрим успіхом.²

В німецькій столиці о. д-р Петро Вергун крім душпастирства, працював теж науково. Його іменовано асистентом при кафедрі церковної історії Берлінського Університету. Хоч і праці мав доволі, отець П. Вергун був жартівливої вдачі і водночас зразком точної й обов'язкової людини. Він об'їздив цілу Німеччину, встановляв багато зв'язків з високими католицькими колами; його знали усі: Кардинал Адольф Бертрам із Бресляв, примас Німеччини (1859-1945), архієпископи, єпископи, навіть священники.³ В усіх він втішався пошаною і любов'ю. Доволі було українському священникові чи світській людині одержати від о. Вергуна поручаючу записку чи візитівку до будьякого німецького католицького достойника і справа вже була успішно поладнана. Його знали трохи не в кожному монастирі і духовній семінарії. Всюди пропагував він своїми науковими викладами та рефератами унійну справу і здобував прихильників для української Церкви, українського обряду й українського народу. У католицькому журналі "Германія", друкував він статті про Митрополита Шептицького.⁴ До сьогодні німецьке католицьке духовенство гордиться ним, бо змаг до єдності Христової Церкви о. Петро Вергун засвідчив мучеництвом. Свою силу покладав завжди на католицькі кола і співпрацював з ними. Ніколи теж не шукав підтримки, ні не робив "ухилів" у бік держави чи партії, за що українські політиканти нераз йому це докоряли. Сам

---

2. Msgr. Dr. Peter Werhun (Pachomins): CURRICULUM VITAE — LEBENS-LAUF, p. 5-6.

3. О. проф. д-р Василь Лаба: *Некролог*, Стаття у тижневику "Українські Вісті", Едмонтон, Альберта, 25 березня 1957, число: 12, стор. 5.

Порівнай: о. д-р М.М. Соловій: *Укр. Кат. Церква в Німеччині*. Критика в журналі "Світло" за грудень 1978, ч. 12, стор. 424.

4. Тижневик "Наша Мета": *Некролог*, Торонто, Онт., ч. 13 від 30 березня 1957, стор. 4.

о. П. Вергун політиком ніколи не був і не належав до жодної партії, але був щирим українським патріотом. До нього приходили всі українські політичні провідники і для всіх них він був українським католицьким діячем. Горнулися і любили його зокрема українські студенти, бо був їх щирий помічник і опікун.

Польський уряд 1934 року відобрав о. П. Вергуну право громадянства і поставив до німецького уряду вимогу, щоб його видалити з Німеччини. В цьому прикрому положенні рятує його тодішній Папський Нунцій Євген Пачеллі, пізніший Папа Пій XII, з яким о. д-р Вергун був близько знайомий. Врешті-решт за вірну працю для української Церкви на чужині, Папа Пій XII в 1937 році найменував о. Вергуна домашнім прелатом Його Святости.⁵

Усю свою місіонерську працю о. П. Вергун здійснював згідно з вказівками Митрополита Шептицького і точно про все йому звітував. Об'їздив усі усюди як лиш довідався про якесь українське скупчення; основував і власним коштом фінансував українські школи (Рідні Школи) пр. в Бремені і Гамбургу.

Як ординарій і апостольський візитатор був для підчинених собі священиків добрий батько і товариш. Нераз були й неприємні справи, але о. Візитатор полагоджував їх з любов'ю та лагідністю, чим й здобув собі серця всього духовенства. Про своїх священиків дбав, як про своїх дітей. Коли котрийсь із них приїздив до нього, перше питання о. Вергуна було: “Чи маєте, отче, гроші, чи вже що їли, чи маєте де переночувати?” Зате був суворий що до точного і совісного виконання священичих обов'язків і доручень. Насамперед обов'язок, а тоді все інше, — це й була життєва девіза Апостольського Візитатора. “Теперішній час вимагає від священика не тільки подвійної але й потрійної праці. Ані одна хвилинка дня не сміє пропасти не використаною”, — пише він до отців духовних у своєму першому “Урядовому Віснику” німецькою мовою.⁶

На цьому місці варта згадати одну подію з весни 1944 року. Парафіяни одного міста на Шлеську внесли скаргу на свого священика до Апостольського візитатора (імен і міст не

---

5. Bischöfliches Ordinariat, Berlin 2. März 1937 Nr. 2511. ERNENNUGSDEKRET ZUM PÄSTLICHEN HAUSPRÄLATEN Gez. Lichtenberg.

6. AMTSBLATT des Ordinariats der Apostolischen Visitatur Nr. 1 Berlin, November-Dezember 1941 №24. p. 10: “Unsere Zeit verlangt nicht nur eine Verdopplung, sonder Verdreifachung der Arbeit des Priester. Nicht eine einzige Minute des Tages soll unnutzt verloren gehen.”

згадуємо) й просили, щоб Апост. візитатор прибув до них особисто. Він взяв зі собою автора цих рядків і ми поїхали у згадане місто, повідомивши заздалегідь місцевого душпастиря. Молодий, високий і хороший з виду отець надягнув рясу та довгу пелярину і прибув на станцію по нас фіякром. Апостольський візитатор глянувши на нього, розсміявся сердечно й шепнув до мене: “Дивіться, якого він фарисея заграє.” Пізніше у чотири очі, промовив до нього: “Отче, я приїхав сюди, щоб вас покарати, бо маю доноси на вас. Якщо вас покараю, хто тоді буде служити їм св. Літургії? Краще поправтесь, будьте добрі і будемо знову приятелі.” Цей отець зі сльозами в очах поцілував руку свого ординарія і після візитації оба розійшлися, наче нічого не було. Справді отець поправився і вони так і залишилися найкращі приятелі. Апост. візитатор мав дійсно батьківське серце для своїх священників. Він знав, як до них підійти і полонити їх серця. Сам пізно ввечері полагоджував совісно кореспонденцію, а було її щодня чимало.

Д-р Петро Вергун дбав також про майбутні священні покликання. Він фінансував українських теологів в університетах Праги, Відня, Падерборну й Грацу. В різній мірі помагав теж світським студентам. Багато з них ще живуть, мають високі становища і можуть це засвідчити. Завжди був він працьовитий і жертвенний. Навіть часті бомбові налети альянтських літаків не відстрашували його від труду, — навіть коли перше його мешкання при Шлезвігер Уфер 6/11 згоріло зовсім від запальних бомб, а він сам не міг, видістатися якийсь час зпід руїн. Сумлінний залишився аж до кінця, поки Господь не покликав його на тернисту дорогу мучеництва.

У п'ятицю 22 червня 1945 р. коло третьої години пополудні, перед друге з черги мешкання Візитатора при вул. Ельзенштрассе 110/11 Берлін СО 36, заїхало чорне авто НКВД, з якого вийшов худощавий молодий чоловік в цивільному вбранні і після короткої розмови забрав о. д-ра Петра Вергуна зі собою. В тому самому часі військові поліцейські переводили трусу у його мешканні. Коли його привезли на це мешкання чергового дня, щоби забрав зі собою сорочку й апарат до голення, він промовив до переляканої своєї секретарки Марії Вернер: “Моліться за мене.” “Це були його останні слова до мене,” — оповідала авторові цих рядків сама секретарка. Кілька днів пізніше о. Візитатора вивезли на Сибір в Ангорський посьолок Красноярського краю і засудили на 8 років каторжних робіт.

На засланні о. Візитатор у 1954 році перебув важку операцію шлунка, однак вона не зламала його, бо мав надію на скорий

виїзд. Співв'язні подивлялися його й підсилювали морально силою своїх молитов. Бо, незважаючи на всякі недуги та на прикру самоту і відмежування від усього світу, Апостольський візитатор був завжди до кожного ввічливий і товариський, нікому теж не показував своїх болів чи терпінь. Здоровив кожного з притаманною йому усмішкою. У своїй маленькій кімнаті вів богомільне й аскетичне життя, служив св. Літургію, — так про нього писали його співв'язні.⁷

Після десятих років каторги, звільнено о. д-ра П. Вергуна на основі амністії, але задержано далі на Сибірі. Тоді, 1956 року вдалось о. Візитаторові передати своє прохання до знайомих йому оо. Бенедиктинів у Німеччині, щоб його до себе прийняли. Це письмо-життєпис з датою 24 березня 1956 р., у потвердженій Бенедиктинцями фотокопії, зберігається в автора цих рядків. В ньому Апост. візитатор пише: “Від молодих літ я леліав у серці бажання стати священиком. Під час моїх душпастирських поїздов я багато разів відвідував монастир Бенедиктинів у Нідеральтайх біля Пассав в Баварії. В 1938 році на руки настоятеля монастиря Високопреподобного о. Еммануїла Гофельдера в монастирській церкві, я зложив обіти й одержав ім'я Пахомія. Тоді я приобіцяв о. настоятелю, що коли знайду заступника в душпастирстві, всеціло поступлю у монастир. Вибух війни і мій арешт 22 червня 1945 перешкодили моїм плянам. Теперішні взаємини стали сприятливі, щоб і фізично стати сином св. Бенедикта і в монашому відреченні закінчити захід свого життя.” Бенедиктинці почали робити заходи про його приїзд до Австрії, бо від свого народження аж до 1918 року о. П. Вергун був австрійським горожанином. Австрійський уряд погодився на це, але треба було і задовго ждати дозволу советських властей на виїзд.

Останні роки життя о. Візитатор, як сам він писав в одному листі зі заслання до своєї колишньої секретарки, були дуже одноманітні. Мешкав ізольовано від 11 червня 1955 р. і сам собі варив. Одинок його розрада була молитва; він цілими днями молився. Мріяв увесь час про монастир, в якому хотів зложити свою голову на вічний спочинок. “„Чую,” пише в одному листі, “що моя голова клониться помало на вічний спочинок, а я так радо хотів би вмерти в монастері.” У пресі “Християнський голос” з Мюнхену появилася навіть вістка, що о. Вергун їде, чи вже навіть перебуває у Бенедиктинському монастирі.

---

7. Два приватні листи від співв'язнів зберігаються в архіві в Римі.

Увесь 1956 рік о. д-р Вергун ждав на вістку про дозвіл на виїзд до Австрії. Здоров'я його все більше підупадало, але він був переконаний, що з хвилиною виїзду зміна клімату поправить його здоров'я. Та дозвіл не приходив і отець почав тратити надію, а з утратою надії на скорий виїзд, здоров'я його з дня на день рапідно погіршувалося. Не допомогло нічого й тимчасове перебування в лічниці. Дня 7 лютого 1957 року в годині 7:30 увечері, вимученого тортурами в довголітній в'язниці і струдженого за волею, вірного Свого Слугу покликав Господь Бог до себе по вічну нагороду.

Деякі некрологи помилково подають дату смерті місяць пізніше. Його земляки і співв'язні влаштували йому гарний, хоч і дуже скромний християнський похорон. Вони склали його тлінні останки на місцевому цвинтарі в чужу холодну землю на вічний спочинок.

В едмонтонських “Українських Вістях” і торонтонській “Нашій Меті” за березень 1957 р. поміщено некролог про о. д-ра Петра Вергуна, а в торонтонському журналі “Світлі” фотографії похорону. Так після 12-річного заслання на далекий Сибір в Ангарському посьолку, Красноярського краю помер Апостольський візитатор о. монсінйор д-р Петро Вергун, як в'язень большевицьких концтаборів і як мученик за Христову З'єдинену з Римом Українську Церкву.

ПРИЗНАЧЕННЯ ДОЛІ.

Насувається питання, чому це так сталося. Чей же Апостольський Візитатор мав нагоду виїхати в Зах. Німеччину, ще заки Червона Армія здобула Берлін. Він же був Візитатором українців-католиків не лише Берліну, але всієї Німеччини. До Мюнхену перенісся Апостольський Нунцій Орсеніго, Апостольський візитатор отець Петро Вергун мав все приготоване, щоб перенести свій осідок до Мюнхену. Він дозволив усім своїм священикам переселитися на Захід, а сам залишився на місці. Чому?

Його найближчі німецькі католицькі співробітники радили йому залишитись і він це зробив. Вони говорили йому: “Гляньте, ось усі римо-католицькі ординарії залишилися у Берліні, большевики змінились, вони Вас не порушать”. Цей аргумент його переконав, бо він був назначений Апостольським Престолом. З ним залишився парох Берліну — автор цих рядків, щоби разом ділити долю й недолю, бо він був назначений на студії церковної

музики у Відні ще перед Другою світовою війною у 1938 році. Не будучи свого роду втікачем перед більшовиками, він рішився залишитись зі своїм улюбленим Ординарієм. Інші священники виїхали.

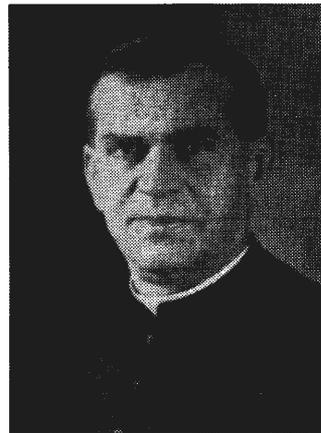
Дійсність дуже скоро показала іншою. Вже 5-го травня 1945 року висланник НКВД заарештував пароха Берліну й запровадив його до головної квартири в Берліні — Карлсгорст (Візитатора ще не рухали). Там він просидів із перервами майже три місяці. Душпастирювання у Берліні стало неможливим: рештки застрашених людей боялись приходити до церкви, щоб їх там не заарештовано. І коли випускали енкаведисти автора цих рядків додому на кілька днів, тоді приходили до нього наслані нещасні люди. Деколи возили його з тюрми до деяких парафіян, щоб його доценту компромітувати, однак люди це добре розуміли.

У тих часах нервової напруги й одчаю, ми зустрічалися з Апост. Візитатором. Він жалів, що залишився і хотів дуже відістатись на Захід, але це вже було неможливо і запізно. Берлін здобула Червона Армія і щільно запечатала; альянти прийшли пізніше і поділили місто на зони. Мимо заяви льюальности советській владі й Червоній Армії, що зрештою, зробили наші Владики на рідних землях, нічого не допомгло. Апостольського візитатора заарештував службовець НКВД у його помешканні при Ельзенштрассе 22-го червня 1945 року.

Відповідь на питання, чому це так сталося — проста; думаю, що така була Божа воля, щоби він став мучеником й ісповідником віри, яку так ревно проповідував. Пароха Берліну, однак Боже Провидіння скерувало на інший шлях: він дістався до Канади, щоб дальше працювати в церковному винограднику.

**о. Микола Вояковський, номінований
наслідник о. д-ра П. Вергуна.**

**Rev. N. Wojakowskyj, nominated successor of
Msgr. Rev. P. Werhun.**

ДУШПАСТИРЮВАННЯ В ГІТЛЕРІВСЬКІЙ НІМЕЧЧИНІ

Спосіб душпастерювання у Німеччині зовсім змінився, коли до влади прийшов Адольф Гітлер у 1933 році. Його націонал-соціалістична ідеологія приборала іншу настанову до Церкви, зовсім відмінну від кайзерівської чи республіканської Німеччини. Маючи тоталітарний погляд на всецілість народнього життя, німецький націонал-соціалізм виключав вплив усякої християнської релігії на нарід і державу. Він голосив, що їхною вірою є “Gottgläubigkeit” — себто свого роду “боговір’я” з вірою у Провидіння, на яке так часто покликувався Гітлер у своїх промовах. Догмою гітлерівського нацизму були: “Blut und Boden” — себто кров і земля, що разом із супрематією германської раси, мали ушасливити німецький нарід.¹ Послідовно інші раси, як семітська чи чорна, чи інші релігії, не мали місця в націонал-соціалістичній ідеології. Тому то багато німців покидали свої церкви і приймали нову гітлерівську віру. Цей новий світогляд спричинив багато труднощів у душпастерюванні над українськими вірними в III Райху підчас Другої світової війни, бо інші не-германські народи (включно зі всіма слов’янськими) мали служити почвою-погноєм для розвою великої німецької раси.

Українська еміграція у Німеччині ще з-перед першої і після Першої світової війни, це була мала горстка людей: робітників і старших високо-освідчених одиниць, які сьак-так влаштувалися і жили непогано. До них можна б причислити студентів, що студіювали по різних університетах Німеччини, до яких доступ був легкий. Вони включалися у церковне життя та ставали ядром церковної громади.

Коли вибухла Друга світова війна в 1939 році, а большевики зайняли Західну Україну (Галичину), тоді велика кількість свідомих українців втікли через “зелену границю” до окупованої німцями Польщі, а потім виїхала на працю до Німеччини. Це

---

1. A. Rosenberg: UNSER WEG INS REICH — Berlin 1941.
(Програмове видання СС-ів).

була так звана політична еміграція. До неї можна додати нечисленну еміграцію з Франції, Бельгії, Югославії, що опинилася у Німеччині після розгрому цих країн німецькими військами в 1940 році. Ця друга група людей становила вартісний, свідомий елемент, заангажований у політичній або суспільній праці в рідному краю. Через те вони й мусіли втікати на Захід перед фізичним знищенням советів. Деякі з них мали закінчені університети чи техніки, а деякі лишень середню освіту. Всі вони працювали, де хто попав. Ті, однак, що не мали закінчених університетів, відробивши час-контракт, записувались на студії, заробляючи на студії й життя розношенням у ранніх годинах газет або так званою “вахою”, тобто нічною сторожею у фабриках. Переважну кількість однак творило наше свідоме робітництво зі сіл і міст. Деякі з них попали на різні роботи разом із поляками, тому що походили з Польщі і були примушені нарівні з поляками, як ворожі чужинці, на лівій груді зовнішнього одягу носити жовтий ромб з літерою “P” (=П) синього кольору. З часом однак Українська станиця довір'я при німецькому уряді видавала їм виказки українського походження і вони скидали польський національний знак.

**Інавгурація Апостольського Візитатора о. д-ра Петра Вергуна
в Берліні 8 червня 1941.**

**The official inauguration of the Apostolic Visitor Msgr. Dr. P. Werhun,
Berlin, June 8, 1941.**

Третю групу становили емігранти, що прибули на роботу до Німеччини після прогнання большевиків з України німцями в червні 1941 року. Між ними був також цінний елемент, але багато було й таких, що їх громади чи міста висилали на примусовий контингент, щоби позбутися з села чи міста небажаного елемента. Це була масова і примусова еміграція, яку зігнали німці в свої села й міста разом з інтернаціональною еміграцією з цілої Європи. До цього ще слід зачислити кількामільйонову еміграцію, яку німці силою вивезли зі східних земель України та Росії. Наші брати з-над Дніпра мусіли також носити знак ворожих чужинців із Сходу. Вони мусіли мати на синьому чотирикутнику літеру "OST" (=ОСТ), на лівій груді зовнішнього одягу. Тодішні найвищі німецькі поліційні органи безпеки дали розпорядок Апостольському візитаторові, щоби він повідомив своїх священиків, що їм не вільно служити св. Літургію й уділити св. Тайн для тих, що носять літеру "П" або "ОСТ".² Однак ці люди давали собі раду і приходили до наших церков. Про це буде мова пізніше.

Останню групу з третьої еміграції творили так звані біженці, які прибули до Німеччини в 1944 році з відступаючою німецькою армією на Захід, коли большевики зайняли Україну, Польщу, Чехію (тодішній німецький протекторат), Словаччину й Угорщину. Вони прибули до Німеччини на самий кінець, на час руїни і хаосу. Про нормальне душпастирювання тоді вже мови не було, хоч багато священиків було між ними, які покинули Україну зі страху перед большевиками. Тисячі людей втікали від страшного марева знищення, нужди й одчаю, охороняючи своє життя, але і в Німеччині не знайшли вони спокою від збаламучених большевицькими наклепами альянтів. Після капітуляції Німеччини, коли альянтські війська зігнали біженців до переселених таборів УНРРА, почалася в американській і французькій зонах Німеччини, в перших місяцях окупації, нова трагедія. Американські і французькі війська, за намовою большевиків насильно навантажували на грузовики українських біженців і відставляли до большевицьких переселених станиць. При тому вживали насилля і кольбами крісів ламали ребра, щоб терором змусити до повороту на большевицьку "батьківщину", з якої вони з таким трудом утекли. Їхня доля була куди гірша, як за Гітлера.

---

2. AMSTBLATT der Apostolischen Visitatur der Ukrainer des byzantinisch-slavischen (gr-kath.) Ritus in Grossdeutschland. Nr. 1. Berlin, November-Dezember 1941. Nr. 25. p. 11.

Amtsblatt 1942. Nr. 5-7. Punkt: 15. p. 8.

Правда, пізніше це все змінилось на краще, але ці рани і муки невинних людей залишаться кровавою плямою в історії української еміграції.³

До капітуляції Німеччини 1945 року, доля українських священників не була гірша від німецьких духовників обох віровизнань. Німецьке духовенство було настільки у кращому положенні, що було в себе вдома: вони мали свої церкви і не потребували зголошувати своїх богослужень у гестапо. Проте гітлерівський режим відносився до них так само, як до чужинецьких духовників. В концентраційному лагері для духовенства в Дахав були українські священники (о. Юрій Ковальський і о. Михайло Климчак) разом з іншими, але найбільш було таки німецьких католицьких священників і протестантських пасторів. В одному з концентраційних таборів в Оранієнбургу біля Берліну, просидів також священник Апост. Візитатури о. Михайло Москалик. Йому закидали приналежність до групи Бандери, хоч він сам був білорусин з походження. За встановленням і просьбою о. д-ра Вергуна у впливових німецьких осіб, його звільнено в 1944 році.

Відносно українських інтелігентів та робітників у Німеччині, то багато з них добре влаштувалися на праці за фахом. Гірше жилося лиш робітникам у сільських господарствах, де мусіли довго працювати і мали часто тяжкі труднощі до поборення. По великих індустріяльних містах було куди краще, але так було лише в перших роках еміграції. На цьому місці слід дати свідectво правді, тому що в повоєнних публікаціях часто одним хором з іншими націями перебільшувано погані відносини німців супроти чужинців.

В перших роках війни організувати українських робітників коло церкви та відвідувати їх по приватних мешканнях було легко й один переказував другому, коли священник про них не знав. Рівно ж доступ до тих, що мешкали громадно в робітничих таборах праці, як їх називали з-німецька “лягри”, не справляло труднощів, але пізніше це все змінилося на гірше. В 1942 році вийшов закон, силою якого жаден священник не смів переступити порога лагелу хоч би навіть німець-керівник лагелу його запросив. Також не вільно було українському священникові носити чи передавати до табору релігійну літературу.⁴ Український священник і в тому знаходив собі раду. Духовенство в

---

3. Nikolai Tolstoy: VICTIMS OF YALTA, Hodder and Stoughton, London, Sydney, Aucland, Toronto, 1978. 496 pages.

4. AMTSBLATT Nr. 102, Januar-Februar 1943 №15, p. 17.

Консисторія Апостольської Візитатури в Німеччині: Сидять зліва направо: о. М. Вояковський, о. П. Вергун, о. І. фон Кедровський. Стоять: о. д-р В. Маланчук, ЧНІ, о. Я. Полянський, о. д-р Е. Стасюк.

Consistory of the Apostolic Visitor in Germany.

гітлерівській Німеччині переважно ходило в цивільному одязі і без священничого комірця, щоб не звертати на себе уваги нацистів. Отже, як “цивільні” особи, вони частенько заходили до лагерів, відвідували своїх вірних у різних духовних потребах та роздавали духовну літературу і молитовники.

Душпастирювання по різних містах Німеччини відбувалося менш-більш так: Священик, приїхавши до міста, розглядався за українськими робітниками, а знайшовши хоч одного на вулиці, вже легко доходив до інших. З ними й домовлявся про час, місце й дату богослуження. Тоді йшов до місцевого римо-католицького пароха, представлявся йому та показував свою священничу легітимацію від Апостолицького візитатора, прохаючи його відступити церкву на ту ціль і годину для відправи. Якщо в околиці не було римо-кат. церкви, тоді те саме робив із протестантським пастором (напр. у Воррен), а як і того не було, то в звичайній просторій міській залі. Робітники усно або листовно повідомляли своїх товаришів у місті чи околиці про час і місце української св. Літургії і все було гаразд. Дві неділі перед богослуженням, священик був зобов'язаний повідомити місцеве чи

окоузне гестапо про місце й час відправи. ⁵ З цієї причини мусів теж старанно написати собі проповідь, щоб часом агенти, які приходили контролювати богослуження, не мали підстави для доносу на нього. За необережний вислів священник міг утратити право виконувати свою місію, а то й бути заарештованим. Спершу війни того не було, але коли в 1943 році Українська Повстанча Армія (УПА) почала непокоїти німецькі збройні сили, що відступали зі Сходу, українці попали в неласку і в Німеччині.

Апостольський візитатор пригадував своїм священникам відвідувати хворих по шпиталях своїх душпастирських станиць. Однак і тут були труднощі. Відвідувати хворих після державного зарядження, можна було лиш тоді, коли хворий виразно собі того забажав або повідомив шпитальний персонал. На власну руку священник не смів відвідувати жодного хворого. Коли на місці не було українського священника, хворий українець мав попросити місцевого римо-кат. священника. Цей закон відносився також до всіх німецьких духовників. ⁶

Реколекції для священників Апост. Візитатури в Подерборні. Стоять зліва направо: П. Романишин, д-р Фішер, Кубель ЧНІ, М. Вояковський, д-р Е. Стасюк, о. д-р П. Вергун, д-р Побігушка, Тайсман, Гегенкеттер, фон Кедровський, Воробкевич, Г. Беттер, Н.Н., д-р Зольцбахер, Я. Гаврилюк.

Retreat for the clergy at Paderborn, 1942.

5. ANWEISUNGSBLATT Nr. 1-2 Berlin, Januar-Februar 1943, №12, p. 16.

6. AMTSBLATT Nr. 1-4, Berlin, April 1942, №4, p. 2.

Коли ми вже при державній контролі душпастирських занять, прийшов авторіві цих рядків на думку один цікавий епізод. В одному місці на Помор'ї (місця й особи не слід подавати) автор цих рядків zorganizував був велику громаду вірних — понад тисяча осіб, які раз у місяць приходили на богослуження. Це діялося весною 1944 року. На українській св. Літургії приходила одна пристойна молода інтелігентна жінка, що сідала завжди в першу лавку німецької католицької церкви св. Хреста. Коли священники приїжджали вже в суботу, вона супроводжала їх із залізничного двірця до готелю. Після богослуження, вона часто довше розмовляла з ними. Вона знала різні чужі мови, тільки по-українськи ніколи не розмовляла, лиш по-російськи або по-німецьки, походила вона, як сама говорила, з Ленінграду і була росіянка, інженер по фаху. Одної неділі поїхав туди на відправу бл.п. о. Михайло Москалик. Вона його також зустріла на залізничній станції та в церкві й розмовляла з ним. Вернувшись до Берліну, о. Москалик розказував авторіві цих слів про свою зустріч з нею, завважаючи, що згадана жінка видається йому на підозрілу особу. Авторіві цих рядків не хотілось прямо в це вірити.

На весні 1945 р. вибрався автор цих рядків туди на богослуження останній раз, щоб передати цю станицю під опіку о. проф. Миколи Збира з Ойтіну (помер у 1970 р. в США). Ця жінка запросила нас обох після богослуження на чайок до свого мешкання. Під час розмови жалілася, що не почувається добре, та що не має подостатком грошей на своє удержання і свого сина (була вдовою). Коли вона вийшла до кухні варити чай, о. Микола каже авторіві цих слів: “Поможім їй.” Він добув з калитки 300, а автор цих слів 500 марок, бо грошей тоді було доволі. Автор цих рядків радив дискретно вложити гроші до її жіночої торбинки, щоб вона не соромилась. У торбинці була книжка до читання, з якої випав якийсь документ, а цю книжку хотів він вложити ці гроші. Коли автор цих слів підняв і глянув на цей документ, zobачив виказку гестапо і показав своему товаришеві. Вони обидва поблідли зі страху, забрали назад гроші і коли вона вернулася з кухні, вони так поводитися наче б нічого не знали. Так Господь відкрив їм ідейність цієї жінки за їх добрі серця. Аж тоді автор цих слів пригадав собі осторогу о. Москалика, що всюди є післані люди, щоб нас стерегли, а ми їх не знали.

Коли український священник порозумівся з людьми і знайшов церкву в даному місці, тоді у визначену неділю сходилися хлопці і дівчата, як також старші люди на св. Літургію, а приходили теж цікаві німці, звичайно католики. Перед богослу-

Церковний чоловічий хор в Берліні під орудою о. П. Романишина.

The first church choir in Berlin, organized during the war by Rev. P. Romanyshyn (1941)

женням треба було годинами сидіти в сповідальниці і слухати св. Сповідей. Українці громадно сповідалися і приступали до св. Причастя та побожно слухали Божого слова, голошеного їм рідною мовою. Всі вони співали всенароднім напівом і завжди знаходився серед них справжній дяк, який проводив співом. Були міста, де диригенти вивчали хором співати св. Літургію. Приявні чужинці подивлялися український всенародний і хоральний спів та побожність вірних. Одного разу в місті Кесліні на Помор'ї прийшло на українське перше богослуження коло тисячі українців і місцевий римо-кат. парох не міг вийти з дива, бо його церква ще не мала у своїх мурах стільки народу. Автор цих рядків zorganizував аж 27 одібних душпастирських станиць. Вірні масово приходили на богослуження, а їхня релігійна ревність була подивугідна, може, тому що вони повністю пізнали вартість своєї церкви шойно на чужині. Одної неділі на богослуження до Браншвайгу приїхали дві українські дівчини, зробивши колесом (велосепедом) 80 кілометрів. Місцевий римо-кат. парох о. Гросс просто обожав їх ревність і ставив за приклад своїм парафіянам.

Небезпечна була приявність на св. Літургії людей із значками "П" або "ОСТ"; гітлерівська влада забороняла їм брати участь у публічних богослуженнях. Була й певність, що хтось з агентів буде висланий на відправу, а тоді священникові грозила важка кара. Про це знали вірні дуже добре, тому наші зі Східної України, що носили знак "ОСТ" і ті з наших, які носили знак "П", знімали ці значки при вході до церкви, а вийшовши, чіпляли їх знову. Особам зі значком "П", цебто полякам і українцям, дозволено було ходити до німецьких церков раз в місяць, але до

означеної церкви і в означеній годині, коли не було німецьких вірних. Проповідувати їм рідною мовою чи слухати їх сповідей, німецьким священикам було заборонено; вони відбували так зв. загальну св. Сповідь. ⁷Зі заключенням подружжя був теж немалий клопіт: треба було насамперед вінчатися в цивільному уряді (Standesamt-i) а відтак у церкві. Для заключення цивільного шлюбу заінтересовані мусили доказати своє арійське походження аж до п'ятого покоління по батькові й матері. Треба було постаратися про такий метрикальний витяг з місць народження молодої пари. ⁸Спочатку не вільно було чужинцеві женитися з німками. За невинний романс суворо карали, а за доказані тілесні зносини з німками карали чужинця навіть смертю. Після 1943 року цей закон дещо злагіднено й арійським чужинцям, головню інтелігентам, німецька влада навіть радила входити в подружні зв'язки з їхніми громадянами, за винятком поляків і росіян. ⁹Українці зі східних земель після одержання особистої виказки українського походження з "Українського Бюра Довір'я", скидали свій знак ганьби "ОСТ" і були трактовані однаково з українцями з Західньої України.

Справи подружжя, хрещення і різні кривди до урядів праці, представляли вірні своєму священикові після св. Літургії. Він предкладав усі їх жалі і кривди представникам відповідних урядів праці. ¹⁰Згодом, вийшовши з церкви, вони ділилися зі своїм духовним отцем своїм скромним ідженням, як діти зі своїм батьком. Нераз вони, працюючи в німецьких селян (баверів), мусили в неділю потайки виїздити на св. Літургію. Густо-часто мусили ще поборювати труднощі купна квитка на залізницю, бо урядники їм відмовляли, боячись, щоб не покидали місця праці. Змучені цілоденним трудом або нічними шихтами, вони все ж таки не опускали св. Літургії. Сільськогосподарські робітники, що працювали від сходу сонця до пізнього вечора, часто обдерті і знесилені, все ж знаходили час і спосіб дістатися на богослуження. Треба було справді подивляти їх відвагу, проворність та винахідливість, щоб вирватись на молитву до церкви.

Українці в Німеччині, після полагодження усіх формальностей у цивільному уряді завжди вінчалися у церквах, де служились українські богослуження. Там також хрестили, переважно в неділі, своїх дітей. Часто просили священика приїхати й

---

7. AMTSBLATT Nr. 1, Berlin, November-Dezember 1941, №25, p. 11.

8. Ibidem №34, p. 14.

9. Benachrichten vom Deutschen Standesamt, 1943.

10. AMTSBLATT Nr. 1-4, Berlin, April 1942, №20, p. 8.

охрестити дитину в приватному мешканні або в лагері, якщо провідник лагелу на це погодився. Після того звичайно відбувалося скромне прийняття. Похорони відбувалися з центральної каплиці просто до гробу. Труну купували собі таку як і німці; похорон не був дорогий. Звичайно священник їхав на означену годину на цвинтар і за пів години мусів покінчити весь похоронний обряд разом з проповіддю, бо інші похорони ждали своєї черги. Якщо священник спізнився, тоді б погребники самі несли покійника до гробу. При кінці 1944 р. і на початку 1945, коли тисячі ворожих альянтських літаків нищили Німеччину і вбивали людей, не ставало матеріялу на труну. Тоді то загортали побитих у білі скатерті або в папір, клали рядом, кликали духовників, помолитись за них і хоронили, але де і як, чи може палили трупів, не знати.

Апостольський візитатор удержував своїх священників. Він платив кожному 200 німецьких марок місячно, додаючи 50 марок на кошти подорожей. Ці гроші він не діставав від уряду, бо уряд був нам чужий та не був зобов'язаний чужинцями опікуватися. Німецькі громадяни платили на вдержання своєї церкви й духовенства так званий церковний податок, що становив 1% від усього прибутку; українці цього не робили, бо не були звичні до цієї практики в себе вдома. Отже заходить питання, звідкіля Апостольський візитатор діставав ці гроші?

Ці гроші він дістав від німецького католицького місійного товариства "Санкт Боніфаціус Феррайн" і мабуть ще з "Баромеус Феррайн". Ці товариства асигнували Апостольському візитаторові коло 60,000 марок на місійну працю. Чи це була річна сума, чи місячна, годі собі пригадати, скоріше річна. Коли душпастирську працю по всіх українських станицях наладнано, українські церковні таци-колекти були так високі, що цієї помочі не було потрібно. Для ілюстрації варта глянути на недільну місячну колекту української берлінської парафії. Вона сама могла була удержувати 16 священників місячно (коло 800-1000 марок одної неділі). Українські вірні були так щедрі, що німці, бачучи українські недільні таци, дуже дивувалися. Робили це українські вірні не тому, що гріш не мав вартости, але що вони мали шире українське серце і любов до своєї церкви. В 1943-44 роках деколи доволі й було одної доброї інтенції на одну Службу Божу від українських вірних, щоб священник міг заплатити все своє місячне удержання з мешканням і харчем включно (100 марок), не вчисляючи ренумерацій за треби. Цю правду може собі пригадати не один священник, що виїхав до США або Канади. Багато з грошей, акі Апостольський візитатор одержував від німецьких

вище згаданих організацій, він роздавав студентам, що студіювали на німецьких університетах, помагаючи так їм у студіях.

Українські душпастирі, виконуючи свої обов'язки, були наражені на різні небезпеки, з боку влади за необережне слово та на небезпеку від альянтських бомб, що падали тисячами, сіючи смерть і спустошення. Керівники фабрик часто телефонували до священників, прохаючи впливати на своїх вірних, щоб вони залишилися у неділі на праці замість іти до церкви. Треба було давати дуже обережну відповідь, щоби не наражатись на клопіт. Ми аргументували, що як люди вислухають св. Літургію, то їй видатність їх праці буде подвійна і т.п. Небезпечно було давати негативну відповідь. Деколи їдучи поїздом, священники були наражені на смерть від альянтських низько летних літаків, які бомбили поїзди. При частих налетах й алярмах, треба було нераз куняти цілу ніч, ждучи на даліше получення. 11

Одної неділі в Штеттіні, автор цих рядків почав св. Літургію і зараз загудів перший алярм. Люди і священники мусіли розійтися до бомбосховища. Після відклику алярму відправа пішла далі, але прийшов другий алярм, а з ним тяжке бомбардування бази німецьких підводних човнів. Коли перелякані вірні ще раз прийшли зі священником, щоб докінчити св. Літургію, церква вже не стояла: вона була розвалена. Однак ні небезпеки смерти, ні переслідування, ні голод, ні нужда, як говорить св. Павло, не відтягали українських священників від служіння Христові і своєму народові, бо він цього був вартий. Дуже боліло серце Апостольського візитатора д-ра Петра Вергуна і всіх священників, що двох груп українців у Німеччині, і поза нею, не було вільно духовно обслуговувати під час війни. Про них буде мова в наступному розділі.

Українці, яких не вільно було духовно обслуговувати в гітлерівській Німеччині

Були дві категорії українців, яким категорично не вільно було давати духовної послуги в Німеччині. До першої з тих груп належали в'язні концентраційних таборів, до другої належали полонені вояки советської армії. Під час Другої світової війни в 1939 році, появився декрет служби безпеки III Райху, силою якого постали концентраційні табори. До них запроторювали політичних противників, нацизму, як також і побутових злочин-

---

11. Двох українських священників згинули від фосфорових альянтських бомб у Дрездені в 1944 р.: о. Мирон Іжак і о. Микола Думанський.

ців. Ці так звані “кацети” підлягали так зв. Головному урядові безпеки Райху, що його очолював Гайнріх Гімлер. Концтаборів берегли політичні відділи німецької армії, так звані есеси (SS) та їх помічники. Ці табори були не тільки ізоляційними осередками, але також осередками рабської праці і масового нищення в’знів, головно євреїв. В них перебувало більше 10 мільйонів в’знів, а серед них теж українці. Концтабори знаходилися у Дахаві, Бухенвальді, Оранієнбургу-Саксенгавзені, Грос Розені, Фльосенбурзі, — це все в Німеччині, — як також у Мавтгавзені в Австрії; Терезіні в Чехословаччині і Освенцімі -Авшвіці та Майданику в Польщі та інших теренах. З українців перебували в концтаборах здебільша члени ОУН (Організації Українських Націоналістів). Їх почали масово арештувати осінню 1941.¹²

Тяжко означити точно скільки було українців у концтраційних таборах, бо їх кваліфіковано за державною, а не національною приналежністю. Тим, що були з Польщі причеплювали букву “П”, а тим, що з Чехословаччини “Ч”, а тим з Советського Союзу букву “Р”. Отже як на глум, давали нашим значки окупантських режимів в Україні. В деяких концтаборах, як Авшвіці чи Саксенгавзен, українські в’язні добилися були носити національну літеру “У”. “З огляду на таке трактування українських в’язнів важко є устійнити число українців у німецьких концтаборах”, — пише д-р Михайло Марунчак у своїй публікації із 1963 року. Він одинокий, що подає числа українських в’язнів за анкетними даними Ліги Українських Політичних В’язнів (ЛУПВ), коли каже: “В Бухенвальді вже в 1942 р. на п’ятнадцять тисяч так зв. русских, було понад дев’ять тисяч українців. Транспорт з Дори, що прибув до Берген-Бельзену у 1944 році на 1,200 хворих було понад п’ятьсот українських в’язнів. В концтаборі Фльоссенбург серед в’язнів з літерою “П” (поляків), було коло 25% українців, а серед так зв. русских, що найменше 50% українців. В січні 1943 року тільки в матірньому авшвіцькому концтаборі було понад тисяча українців. Велике число було в Дахав. У Майданку вже в початку 1943 р. процент українців доходив до понад 15%. У підпільній польській газеті “Земе Сходне Жечипосполітей” ч. 5.1942 р. знаходимо таку статистику в’язнів на польській етнографічній території: “В Новому Санчі на 943 в’язнів було 576 українців, 217 поляків і 150 німців, знова в Тарнові на 1,055 в’язнів було 546 українців, 277 поляків і 235 німців. В Альтенбургу коло Ляйпцігу було з початку яких 40% українців на цілий табір. У штрафлагері

---

12. *Енциклопедія Українознавства*, Словникова частина, Концентраційні Табори. Нью-Йорк 1959, стор. 1117.

“Кала” на 35,000 в’язнів різних національностей було в 1943 році коло дві тисячі українців, в Ашеслебен було 50% українців, в Гарцунг 40%, а в Дора 28% українців.”¹³

З інших публікацій про концтабори в Німеччині варт уваги праця д-ра Петра Мірчука написана англійською мовою, але вона не подає числа наших в’язнів й тільки згадує, що перша група українських в’язнів в Авшвіці діставала числа від 49,000 (його номер був 49,734) і друга група від числа 57,000.¹⁴ Очевидці, які самі були в’язнями і переживали це пекло на землі, зокрема українські інтелігенти, як от Петро Башук з Вінніпегу в Канаді говорив, що при кінці другої світової війни в 1944 році, деяких українців випущено на волю із Осьвенціма та коло 10 зі Саксенгавзену. Відомо, що по 30 червня 1941 р. були масові арешти й тільки з Т-ва “Січ” запроторено 2,000 лемків до концтаборів. Інший визначний український суспільний діяч в’язень, проф. д-р Богдан Кордюк із Мюнхену в Німеччині в своїх працях наголошував, що докладне число українців у концтаборах годі устійнити, бо деякі вмирили, інші звільнялися і на їх місце привозили нових. Серед в’язнів були також українські робітники з Німеччини, що пробували тікати домів. В таборах смерти було крім верхівки Організації Українських Націоналістів, чимало замітніших постатей громадського життя; священники з Західньої України, професійна інтелігенція і студенти.

У варшавському державно-науковому видавництві появилася енциклопедія, в якій подано всі концтабори, тюрми і табори полонених під час Другої світової війни на території Польщі. У всіх тих таборах було 7,435,000 в’язнів, з яких 6,705,000 згинуло.¹⁵ Апостольський візитатор у Німеччині і українські священники знали про ці табори і старались українцям допомогти, але це вдавалося їм дуже рідко. Монс. д-р Петро Вергун одержав з Головної квартири Гімлера секретне письмо, якого не вільно було публікувати, про абсолютну заборону контакту з кацетниками, за що була наложена та сама кара, що на в’язнів у концентраційних таборах, а навіть кара смерти.¹⁶

---

13. М.Г. Марунчак: *Система німецьких концтаборів і політика винищування в Україні*, Вінніпег 1963, Канада, стор. 52-53.

14. Petro Mirchuk: *IN THE GERMAN MILLS OF DEATH 1941-1945*. Vantage Press, New York (Washington), Atlanta, Hollywood, 1976, p. 52.

15. За “ГОЛОСОМ ЛЕМКІВЩИНИ”. Місячник Рік XVII, за жовтень 1979, Йонкерс, Нью Йорк, ч. 10, стор. 2.

16. Eugene Aroneanu: *KONZENTRATIONS-LAGER Dokument F 321. Arbeitsgemeinschaft “Das Licht”* p. 32: “Der Beistand eines Priesters wurde uns sehr gut tun, aber es besteht hier strenges Verbot unter Todesstrafe, für die Priester ihr Amt auszuüben.”

Другою категорією людей, яким не вільно було давати духовної послуги в Німеччині підчас II світової війни, були полонені українці зі советської армії. В німецьких таборах для полонених були їх тисячі з Західньої України. Їхня доля була неймовірно важка. Багато їх гинуло з голоду і від заразливих хворіб. “На початку 1942 року, — пише д-р Микола Сушко, —помимо гострого протесту державної поліції, вдалося Українській Службі Довір’я під його проводом, видобути з різних таборів полонених більш як 60,000 осіб, які признавались до українства. Більшість цих людей включено до так зв. ‘східних робітників’. Згодом привезено сотки-тисяч примусових робітників із зайнятих німцями територій Советського Союзу до Німеччини на роботу. Їм усім давали німці назву “русскі”, без огляду на їх національність. Українці старалися визволитись зпід статусу східних робітників. Тоді, коло 180,000 таких полонених українців взяли під опіку так зв. Райснерштанду підприємці д-р Б. Білінкевич та інж. А. Кішка й видали їм посвідки українського походження всупереч до виразної заборони державної поліції. За те чотирьох службовців з Укр. Служби Довір’я у Берліні заслано в лагери, а д-ра М. Сушка усунено на три місяці з праці і поставлено під поліційний нагляд.”

Так пише д-р Микола Сушко у своїй ще не опублікованій праці німецькою мовою п.з. “Українці в Німеччині під час Другої світової війни”, з якої дві сторінки рукопису він передав авторові цих рядків.¹⁷ Він сьогодні являється найбільшим авторитетом і живим свідком тих часів. Д-р М. Сушко, пише, що дійсне число українців у Німеччині не можна було тоді означити, бо тисячі були почислені (декляровані) як поляки або росіяни”.¹⁸

Полонених не тільки не вільно було духовно обслуговувати, але й комунікуватися з ними не було вільно на віддаль. За стрічу з полоненим і порозумівання з ним, наложено кару 150 марок або шість тижнів арешту. Цю гостру заборону дістав Апостольський візитатор на письмі і проголосив своїм священикам в офіційному “Віснику”.¹⁹ Мимо тої заборони деяким українським духовним отцям вдалося знайти з полоненими контакт через знакомих німецьких вояків зі сторожі, а навіть дещо їм допомогти.

---

17. Dr. N. Suschko: DIE UKRAINER IN DEUTSCHLAND WÄHREND DES 2. WELTKRIEG, Augsburg 1979: “Anfang 1942 konnte Dr. Suschko trotz heftiger Reaktion der Staatspolizei, aus mehreren Lagern über 60,000 Personen herausholen, die sich zum ukrainischen Volkstum bekannten”.

18. Ibidem: “Die tatsächliche Anzahl von Ukrainern in Deutschland konnte damals nicht fixiert werden, weil tausende als Polen oder Russen deklariert wurden”.

19. AMTSBLATT Nr. 1, Nov.-Dez. 1941, No. 21, p. 9.

НІМЦІ Й УКРАЇНЬСЬКА ЕМІГРАЦІЯ ТА РАСОВІ ПРАКТИКИ

Відношення німців до українців у кайзерівській і республіканській Німеччині перед і після Першої світової війни не було погане. Галичина (Західня Україна) після розбору Польщі опинилася у сфері австро-угорської монархії і германському культурному середовищі. Під час Першої світової війни вона воювала в рядах австрійської армії. Після програної війни, Німеччина була в добрих взаємовідносинах з українським гетьманським урядом Павла Скоропадського. Його уряд опинився на еміграції в Берліні; там також було українське дипломатичне представництво аж до 1922 року.

Обставини для українців й інших чужинців змінилися, коли до влади прийшов Адольф Гітлер у 1933 році. В його книжці — програмі націонал-соціалістичної партії — “Майн Кампф”, як також у книжці головної квартири СС-ів “Унзер Вег інс Райх” А. Розенберга, про що вже була згадка, ясно написано, що всі чужинці, а головне слов'яни, це люди другої кляси. Вони є менше вартісні, менше здібні і мають бути лише почвою для розвою великої і безсмертної німецької нації, яка має запанувати над усім світом. Чужинці — слов'яни призначені лише до тяжкої праці. Їм не потрібно вищої освіти, вони мають служити для піднесення продукції і добробуту німецької імперії. Їхні землі мають служити за життєвий простір для розвитку німецької раси. Слов'янам не вільно так розмножуватися як німцям, — так навчав і наказував Гітлер. Для слов'ян він мав неписаний закон стерилізації і переривання вагітності. Цей закон застосовувано, де лише була нагода. Автор цих рядків мав змогу особисто дізнатися у Ст. Гедвіґс шпиталі, що дівчині, польці з Волині, з нагоди операції пальця, там перевели стерилізацію. Подібних випадків певно було багато більше. Докладніші дані про трактування у III Райху всіх слов'янських народів, у тому також українців та зокрема про примус стерилізації жінок, подає окрема студія.²⁰

Священики-чужинці не були бажаними особами в Німеччині Гітлера. Їм вступ до Райху під час війни був заборонений, вони мусили подаватися за робітників, щоби сюди дістатися. Це стосувалося голляндців, бельгійців, французів, поляків. Ті з українських духовних отців, що легально дісталися до Німеччини (як робітники чи студенти), не могли з неї виїхати навіть у випадку

---

20. Josef Ackermann: “HITTLER ALS IDEOLOGE” Musterschmidt-Verlag, Göttingen, 1970.

хвороби чи смерти родини. Робітників усіх національностей, навіть ворожих, пускали на двотижневий відпочинок до країн їхнього походження, але для священника цього не дозволялося. Почуття гордості і вишости німецької культури й техніки було слідне всюди у відношенні до слов'янських та інших народів.

Німецький загаль ставився до українців різно. Бували випадки, що німці, які не були напучені гітлерівською доктриною, дуже часто були добрими, помічними приятелями. Багато засвідчують це своїми зізнаннями. Багато німецьких католиків, ба навіть протестантів виявляли чимало доброзичливого серця для українців. Одного разу автор цих рядків хотів купити темний одяг, але мав труднощі. Знайшовшись в одному магазині, якого власником був католик, він запросив його на вечеру до себе, дав потрібний одяг безплатно, тільки відтяв купон із картки. Те саме бувало з харчами й овочами.

Апостольський візитатор у тих справах мав неабиякий клопіт з одержанням всілякого роду потрібних дозволів. Тоді то в міністерстві віровизнань був шефом д-р Теєгартен (Dr. Theegarten), протестантського віровизнання, який завжди був дуже услужливий, головно, коли треба було одержати дозвіл для священників для вживння залізниці в останніх місяцях війни. Шастя хотіло, що в уряді генерального губернаторства сидів католик д-р Данецкі, який у всьому йшов на руку о. Візитаторові і був навіть його особистим приятелем. Траплялося, що навіть партійці були помічними. Коли авторові цих рядків прийшлося поїхати на Україну, щоби відвідати свою хвору маму, він ніяк дозволу не міг одержати. Тоді один партієць з "Авсландсамту" порадив, щоби оминати непопулярного титулу священника і видав пропуск на студентську виказку з Відня. Частенько урядовці в "Арбайтсамті" та "Вонунгсамті" числилися з особою священника і давали дозволи на побут в Берліні багатьом нашим отцям. Все це залежало від даних осіб, і не всі вони були найгірші, за винятком тих, які придержувалися букви гітлерівського припису.

А втім, якщоб всі німці були б злі, тоді ніхто з численної еміграції різних східних народів не врятувався б, а згинули б усі в большевицьких засланнях. Однак часто німецькі вояки на танках і військових машинах, серед особистих невигод, перевозили утікачів за кордон до Німеччини, яка в тому часі була вже розбита й голодна. Чи ж можна за те кидати каменем на увесь німецький нарід, як це дехто робить?!... Скільки то студентів закінчили свої студії без centa, чого було б неможливо досягти! Скільки українських священників, що під цю пору опинилися за океаном, знайшли були в Німеччині добрих приятелів і пригожі обставини, навіть серед воєнних злиднів!

ЦЕНТРАЛЬНА ПАРАФІЯ В БЕРЛІНІ

Для повноти картини українського релігійного життя в Німеччині та Австрії слід згадати центральну українську католицьку парафію Покрова Божої Матері в Берліні, столиці тодішньої Великонімеччини. Давнішими роками служилися українські св. Літургії в каплиці Сестер при Йоганнісштрассе 4. Тоді ще була еміграція не дуже чисельна. Пізніше перенесено українські богослуження до каплиці Сестер у Берлін-Вільгельмсдорф, Пфальцбургерштрассе 18, на другому поверсі, в дільниці, де жило більше українців. Коли під час Другої світової війни приїхали маси української еміграції до Берліна й околиці, зайшла потреба дістати простору церкву, яка змістила б багато людей. Тоді в травні 1941 року, на прохання Апостольського візитатора, тодішній римо-католицький Архієпископ Берліну, а пізніше Кардинал граф фон Прайсінг, відступив для українців стару церкву Пресвятої Родини в північному Берліні — Берлін Н. 58, Грайфенгагенерштрассе 11. Тією церквою, як рівнож і сиротинцем для покинутих дітей, опікувалися Сестри Кармелітанки Босі. Церква простора, мурована, хоч стара, але була в доброму стані і могла вмістити коло 2,000 людей. О годині 9-тій рано кожної неділі служилася читана св. Літургія для італійської еміграції, а від години 10-тої рано аж до вечора відступлено церкву для українців-католиків. За винайм церкви разом з паливом і чищенням, Апостольська Візитатура платила Сестрам 80 нім. марок.

Нову парафію доручив Візитатор о. д-р П. Вергун організувати авторові цих рядків 1 травня 1941 року, зараз після його прибуття до Берліну. Українці були порозкидувані всюди в цьому великому місті, яке тоді нараховувало 4,340,000 населення. Треба було їх віднайти та повідомити про місце “нової” церкви і час відправ. І тому адміністратори видали летючку в 10,000 примірниках з закликком до інтелігенції та робітництва з докладною адресою і мапкою доїзду до нової церкви. Ці летючки роздавано вірним у церкві, по домах і таборах. Першу св. Літургію

---

1. Ernennungsdekret des Apostolischen Visitator Msgr. Dr. Peter Werhun dem Kaplan Peter Romanschyn in Wien. Berlin, den 22 April 1941.

Cf. AMTSBLATT Nr. 1. Berlin, Nov.-Dez. 1941 №7, p. 2.

Печатка парафії Берлін
Official seal of the Ukrainian Berlin Parish

відслужено в цій церкві 11 травня 1941 р., на яку зійшлося біля 150 людей. Святу Літургію служив і проповідував о. сотруди́ник Петро Романишин, автор цих рядків. Другої неділі на св. Літургію прибуло коло 500 осіб, а вже третьої неділі церква була переповнена вірними, яких число доходило до 2,000 осіб. Парафію віддано під Покров Пресвятої Богородиці. Першим парохом цієї церкви був іменований о. д-р Іван Чорняк, бувший професор Богословської Академії у Львові, що приїхав із переселеного табору 16 травня 1941 р. до Берліну і став рівночасно першим канцлером Апостольської Візитатури.²

Після приїзду працювати стало легше: одної неділі служив св. Літургію о. парох, а сотруди́них виїжджав на відправи в околиці, другої неділі о. сотруди́ник служив в Берліні, а парох в околиці. Між робітниками Берліну знайшовся теж добрий дяк в особі Івана Шимкова, який рівночасно виконував функції старшого брата.

Спершу співала церква всенароднім напівом під проводом дяка, але для престижу Апостольської Візитатури конечно треба було мати репрезентативний хор. Автор цих рядків проголосив це в церкві і пішов поміж студентів шукати відповідних голосів для хору. Проби почалися в залах Йозефгайму, де й примістилася парафіяльна канцелярія, і після кількох проб, хор уже міг співати св. Літургію. Перший раз хор виступив на Зелені Свята 8 червня 1941 р. в день святочної інавгурації Апостольської Візитатури. Хором диригував о. Петро Романишин; це був чоловічий

---

2. AMTSBLATT Nr. 1. Nov.-Dez. 1941, №7, p. 2.

Після вісток, які прийшли до Риму з України, о. проф. д-р Іван Чорняк помер на початку 1980 року, будучи єпископом Української Католицької Церкви в Україні.

Український церковний хор в Берліні (1942).

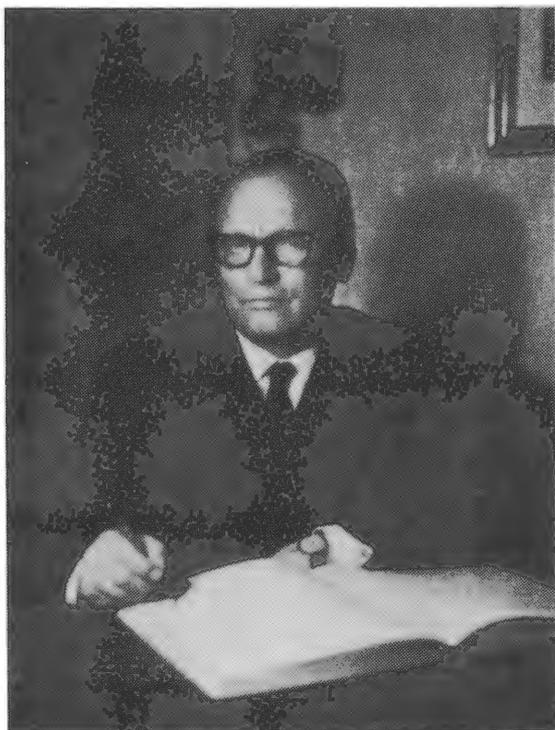
Сидять (зліва доправа): д-р Б. Волянський, Б. Бурбела, д-р З. Кузеля, О. Арделян-Глібович, проф. А. Гнатишин.

The Ukrainian church choir in Berlin (1942).

хор. Час від часу хор виїжджав до поблизьких та подальших міст, щоб дати українським емігрантам, розкинутим по Німеччині, мистецьку й духовну насолоду та показати німцям українську культуру. Згодом, як парафія розрослася і збільшилась душпастирські функції, передано хор світським диригентам. Спочатку хором управляв д-р Богдан Волянський, відтак д-р Ярослав Кокорудз, потім д-р Петро Глібович і його дружина Оленка, з дому Арделян, а теж інж. Ярослав Ощудляк. Вони вклали багато труду в мистецьке виконання українських відправ. До найбільшої слави дійшов хор, коли прибув з Відня до Берліну на диригента славнозвісний композитор і капельмайстер проф. Андрій Гнатишин, якого спровадив у 1942 р. з весною о. П. Романишин, його приятель. Професор А. Гнатишин створив при парафії два хори: чоловічий і мішаний. Оба хори вивчили св. Літургію. В короткому часі оба хори стали найкращими за всіх хорів української еміграції. В ньому співали також студенти берлінської оперної школи.

В 1944 р. на український Великдень відвідав Папський Нунцій Орсеніо італійську громаду і відслужив для неї читану св.

Літургію о год. 9-тій рано. Коли він у захристії роздягався з риз, український хор почав перед українською Літургією співати могутнє “Христос Воскрес” композиції диригента Гнатишина на два хори з сопрановим сольом Наталки Олексієвої, драматичного сопрана з Олександрії (Україна). Нунцій прямо захопився тим співом, кажучи: “Не знаю, де я нині, в Італії чи в Німеччині”. Це було найкраще признание для диригента-композитора та співаків. На українські богослуження приходили німці, словаки, болгары, серби й хорвати, щоб серед прекрасного літургійного співу, знайти спокій для наболілих війною сердець. Серед маси учасників кожноредільної відправи, що доходила до 2,500 осіб, було щонайменше 300 українців і українок із Східньої України. Це було справді щось таке гарне, говорили вони, чого вони ніколи в житті не зустрічали. До церкви приходили визначні німці, як ось жінка фельд-маршала фон Вітцлебена, який згинув у 1944 році по невдалому атентаті на Гітлера коло Баранова. Бували репортери,

Проф. Андрій Гнатишин, диригент церковного хору в Берліні (1942).

Prof. Andrew Hnatyshyn, conductor of the Ukrainian church choir (1942).

що накручували на звукову ленту українську чудову св. Літургію. У Велику п'ятницю ми зустрічали в церкві українську політичну і наукову верхівку, як теж інтелігентів та робітників, що зі сльозами в очах цілували плащеницю, привезену з України. В часі Великого посту вірні мали нагоду вислухати св. місії. Першу таку місію виголосив для парафіян Берліну о. декан Микола Вояковський, колишній вояк УГА, в 1943 році.

Не було тоді різниць ні суспільної ні політичної натури серед людей, що молилися в церкві. Кожної неділі приступало до св. Сповіді 100-200 осіб, щоб бути готовими на всякий випадок, коли будуть рватися тяжкі бомби. Справді було приємно для тих людей працювати. Відвідувати св. Літургії в Берліні під час того, як кожної хвилини могли загудіти сирени на тривогу, вимагало від вірних великої посвяти, аж до ризику власного життя. Раз-у-раз тисячі альянтських літаків скидали маси бомб, нищили комунікаційні споруди і не легко було вірним дістатись додому. Скільки клопоту вони нераз мусіли перейти, як під час св. Літургії викликували алярм. Тоді пок. проф. Іван Сидор, старший брат, мусів довго клопотатися, щоб примістити тисячу вірних у публічних бомбосхоронищах, бо партійні німці не хотіли впускати зненавиджених чужинців, хоч довкола вже рвалися страшні повітряні міни. Після відкликання алярму всі знову верталися до церкви, щоб докінчити відправу й подякувати Богу за ласку життя. Відтак часто цілими кілометрами мусіли вертатися пішки додому, щоб знову серед нових страхіть та після недіспаних ночей іти вранці до праці. В берлінській парафії хрищено річно від 400 до 500 дітей, а вінчано від 200 до 300 пар.

Осіною 1942 р. берлінська парафія стратила свого першого пароха в особі о. проф. д-ра Івана Чорняка, який від'їхав до Львова на становище ректора Духовної Семінарії. Тому то дня 20 листопада 1942 року, після вимаганого церковним правом іспиту, Апостольський візитатор за згодою і благословенням Митрополита Шептицького, іменував сотрудника о. Петра Романишина парохом Берліну.³ Та новий парох міг служити св. Літургію у своїй парафії лиш раз у місяць, бо за браком священиків, мусів виїздити на богослуження до далеких міст, почавши від Бравншвайгу аж до Данцігу. Його заступав сам о. Візитатор або о. Ярема Гаврилук, дуже услужний священик. Щойно, як пізно влітку приїхало багато священиків з України, тікаючи перед большевиками, стало легше. Хоч вони не мали ще від держави

---

3. AMTSBLATT , Nr. 8-12, Berlin, August-Dezember 1942, №31, p. 11.

права публічно душпастирювати (кожний священник мусів мати дозвіл міністерства віровизнання), але вже була велика поміч лишати їх у Берліні і самому виїздити на відправи в інші міста, де взагалі не було українського священника.

При берлінській парафії існувала церковна рада, що складалася з представників усіх прошарків суспільства: робітників, студентів й інтелігенції. Раду очолював відомий учений і вірний син своєї Церкви, тепер покійний, професор університету д-р Зенон Кузеля. Парафія Берліну улаштовувала кілька разів “спільне свячене” і “просфори” для своїх вірних у залах Йозефсгайму, щоб на чужині в такі великі празники українці не чулися осамітненими. За те вірні цінили працю своєї парафії, любили її і були для неї щедрі. Коли одної неділі о. парох проголосив, що треба замовити в Сестер Василіянок у Львові репрезентативний український вишиваний фелон за 10,000 нім. марок (тоді \$2,000.), то ж тієї ж самої неділі люди скинули на тацу стільки грошей, що іще залишилось. Жертвенність парафіян була така велика, що на Великдень 1944 року автор цих рядків з проповідальниці впоминав, щоб люди здержувались від надто щедрих дарів і дбали більше про себе, бо не знати що буде далі. Чогось подібного на американському континенті прямо годі собі уявити!

о. д-р Іван Чорняк, перший канцлер Апостольської Візитатури, по війні єпископ підпільної УКЦ в Україні.

Rev. Dr. Ivan Czorniak, first Chancellor of the Apostolic Visitor in Germany.

УКРАЇНСЬКА ПРАВОСЛАВНА ПАРАФІЯ В БЕРЛІНІ

Крім української католицької парафії в Берліні, постала була також під час Другої світової війни й українська православна парафія. До неї належали спершу деякі старі емігранти, але більшістю були православні українці з Волині і Холмщини, що сюди приїхали у перших роках Другої світової війни. Їх настоятелем був о. протопресвітер Федір Білецький, також з походження волиняк. Він закінчив теологічні студії на Варшавському університеті і був учена людина і добрий душпастир. Жонатий (ім'я його дружини Ніна), о. Федір служив свої богослуження також у чужій церкві в дільниці Берліну, що називалася Шарльоттенбург і сам мешкав у Berlin — Charlottenburg 2, Knesebeckstrasse 32. Спершу він мав коло 300 парафіян, але коли Гітлер здобув усю Україну і почалася примусова еміграція робітників з України до Німеччини, його церква під час недільних богослужб, була переповнена. Обмеження тогочасного німецького уряду для душпастирювання серед православних було таке саме як і для українців католиків. Ті, що мусли носити знак "ОСТ", не могли бути, як ворожі чужинці, приявні в церкві. Однак люди давали собі раду: здиьмали при вході до церкви значок "ОСТ", а як виходили, знову його причіпляли. Взаємини українців католиків і православних були більш як сердечні, у протилежності до холодних перед війною. Душпастирі обидвох церков сходилися, відвідували себе та помагали собі взаємно. Коли укр. католицький священник стрічав у шпиталі православного хворого, тоді повідомляв православного священника і навпаки.

В українській православній церкві в Берліні був свій хор, що прикрашував недільні богослужби своїми гарними голосами. Це все минулося і пропало, коли большевики здобули Берлін. Отець Федір Білецький виїхав через Німеччину до США, живе тепер у Чікаго і є настоятелем церкви св. Володимира Великого. За свою працю для Церкви був піднесений до сану митрофорного протоєрея чи протопресвітера.

МЮНХЕН — ДРУГИЙ ЦЕНТР УКРАЇНЦІВ У НІМЕЧЧИНІ

Крім Берліну, другим центром українців у Німеччині, де проживали й студіювали наші студенти був Мюнхен, столиця Баварії. По Другій світовій війні він став центром нашого релігійного й наукового життя; осідком Апостольського Екзарха Кир Платона Корниляка для українців-католиків на всю Німеччину й осідком Українського Вільного Університету. В Мюнхені заснував був Кардинал фон Фавльгабер (римо-кат. архієпископ Мюнхену-Фрайзінгу) Колегію св. Андрія на початку листопада 1932 року, де мали змогу студіювати теологію кандидати на священників східнього обряду, щоб згодом душпастирювати у Східній Європі в дусі з'єдинення церков. Святий Андрій був апостолом Греції і Сходу, тому Кардинал вибрав його патронат. Кардинал Фавльгабер був капеляном німецьких вояків під час Першої світової війни, звідси знав дуже добре Схід Європи і запізнався був з Митрополитом Андрієм Шептицьким у Львові.

Чому кардинал Фавльгабер оснував цю колегію, свідчать його власні слова, висказані під час посвяти колегії: "Советський Союз є країною без Бога, тому ми мусимо рятувати християнську культуру західнього світу". В цій колегії студіювали німці, білорусини й українці. Ректором колегії був іменований о. д-р Хризостом Бавер. В 1934 році в ній було 5 українців, 6 білорусинів та 6 німців і до неї посилав Митрополит Шептицький, а також перемиські і станицлавівські владики своїх питомців на студії. Крім алюмнів у Колегії св. Андрія перебував теж на студіях о. д-р Іван Гриньох, пізніший професор Богословської Академії у Львові й Андрій Зима зі Львова.

Студенти Колегії св. Андрія студіювали теологію на Людвіг-Максиміліян університеті згідно з його студійним планом і здавали там іспити. В 1936 році прибув до колегії в імені Митр. Шептицького еп. Никита Будка і 29 липня 1936 р. святив о.

---

1. Dr. Gregor Prokoptschuk: UKRAINER IN MÜNCHEN, Verlag Ukraine, 1. Band, München 1958, p. 77-94. "Die Sowjetunion ist das Land ohne Gott, deswegen wir müssen die christliche Kultur des Abendlandes retten."

диякона Володимира Андрушкова в пресвітери, а Германа Беттера в диякони. Отець Андрушків виїхав на душпастирську працю в Америку. В 1937 році завітав до Колегії єпископ Діонізій Н'ярадї з Югославії, який теж посвятив в диякони білорусина Михайла Москалика та у пресвітери диякона Ізидора Борецького. Останній виїхав на душпастирську працю в Канаді і в 1948 році став титулярним єпископом і Апостольським екзархом з осідком у Торонті, а 1957 р. єпископом Торонтонським для українців католиків і русинів.

В 1939 році мав їхати до Канади з Мюнхену о. Володимир Маланчук ЧНІ, але на прохання римо-кат. єпископа Мюнхену перебрав опіку над українськими студентами в цьому місті. Після цього вписався ще й на Людвіг-Максиміліян Університет і за три літні семестри дістав ступінь доктора філософії. Під час і після Другої світової війни о. Володимир Маланчук ЧНІ душпастирював між українськими робітниками в Мюнхені та згодом став професором ще й християнської філософії в Українській Католицькій Семінарії в Гіршбергу. В 1947 році він виїхав до Канади, а в 1960 році став титулярним єпископом Епіфанії ді Сирії і Апостольським екзархом для українців католиків у Франції з осідком у Парижі. В Колегії св. Андрія студіював також довголітній душпастир укр.-католиків у Німеччині о. Ярослав Полянський і Володимир Яремчук.

Митрополит Шептицький хотів теж мати спеціалістів із різних ділянок суспільних наук та журналістики. Він післав о. Олександра Малиновського, колишнього віце-ректора Духовної Семінарії у Львові, студіювати суспільні науки в Мюнхені, а зокрема так звані "Кольпінгс Феррайни",² щоб їх перещепити пізніше на український ґрунт. Це були католицькі товариства, засновані в Німеччині після так зв. індустріальної революції зі завданням опікуватися робітництвом, яке було опущене, та давати йому релігійну, соціальну і матеріальну поміч, щоб не попали під безбожні і ліві впливи-агентури, які їх до себе заманювали. Великий Митрополит дбав також про релігійну пресу, щоб мати в себе добрих редакторів з католицькою формацією, тому здібніших журналістів посилав на студії закордон. Таким був Василь Глібовицький, знаний український католицький журналіст у Галичині, який також студіював у Мюнхені.³ На студії журналістики до Штрасбургу у Франції вислав Митрополит

---

2. Eberfeld Adolph Kolping *1846.

3. ЕНЦИКЛОПЕДІЯ УКРАЇНОЗНАВСТВА, Словникова частина 1., стор. 387.

коротко перед війною й о. Івана Леськовича зі Львова.

На жаль, під тиском націонал-соціалістичного режиму Гітлера під час другої світової війни в 1940 році, церковна влада мусіла закрити цю корисну з кожного боку Колегію св. Андрія в Мюнхені.

Папа Пій XII, засновник Апостольської Візитатури в Німеччині (1940).

Pope Pius XII, the founder of the Apost. Visitor in Germany (1940).

АПОСТОЛЬСЬКА ВІЗИТАТУРА В НІМЕЧЧИНІ

Вибух Другої світової війни 1 вересня 1939 року причинився до того, що західньо-українські землі 16 вересня окупувала Червона армія та спричинила масову еміграцію на Захід. У Німеччині та прилученій до неї Австрії опинилося багато української молоді і старшої інтелігенції, що втекла перед фізичним знищенням советського НКВД. Треба було цією еміграцією заопікуватися морально і релігійно. Святіший Отець Пій XII назначив о. д-ра Петра Вергуна Апостольським візитатором з правами адміністратора для українців-католиків візантійсько-слов'янського обряду (так звучить офіційна грамота) на всю Німеччину. Це сталося на приватній аудієнції дня 23 листопада 1940 року.¹

У висліді конкордату Апостольського Престолу з німецьким Райхом з 20 липня 1933 року, мусів Апостольський візитатор дістати згоду німецького уряду. Цю згоду він дістав ще 12 жовтня 1940.² Таким чином Апостольська Візитатура для українців-католиків у Німеччині стала правосильною. Це була колосальна юрисдикційна територія, бо до Великонімеччини належала Австрія, Судети і так званий Край над Вартою (“Вартенлянд”) — раніша територія так зв. Західних Прус в околиці Познаня. Канцелярія Апостольської Візитатури находилася спршу в приватному мешканні о. прелата П. Вергуна в південно-західній дільниці Берліну, т.зв. Тіргартен над берегом ріки Шпреви при вулиці Шлесвігер Уфер ч. 6, (на другому поверсі). Особистою секретаркою Апостольського візитатора була довголітня вчителька середніх шкіл Берліну, Марія Вернер, яка з гідною подиву відданістю для справ нашої Церкви працювала у Візитатурі аж до її зліквідування 1945 р. Недовго тішився Апостольський візитатор своїм мешканням, бо вже восени 1943 року воно було зовсім знищене альянтськими фосфоровими бомбами під час майже безперебійних налетів на цю дільницю. Тоді він

---

1. Protokoll Nr. 685/39. 23, November 1940.

2. Verbalnote des Auswärtigen Amtes, Nr. Pol. 2334. Oktober 12, 1940.

перенісся у південно-східню частину Берліну і при вулиці Ельзен-страсе 110/1 прожив до арештування і вивезення з Берліну.

Журбою Апостольського візитатора було найти відповідне приміщення для канцелярії Візитатури і подбати про духовників, які обслуговували б всю Німеччину. З допомогою німецького-римо-католицького ординаріату Берліну одержано одне крило на першому поверсі у Сант Йозефсгаїмі в Сестер Кармеліток, які вели німецький католицький сиротинець св. Йосифа. Відступлено українцям теж стару церкву Пресв. Родини, яка вміщала коло 2,000 людей. За канцелярію плачено 120 марок місячно. Між церквою, що лежить на протилежному боці монастиря, був просторий город і багато місця. Ці всі об'єкти знаходилися в північній частині міста. То був великий здобуток Візитатури, бо в той час було дуже тяжко знайти навіть помешкання, а простора церква була підходя для великої кількості вірних. Отже, церква і канцелярія Апостольської візитатури знаходилася в одному комплексі домів між вулицями Паппельаллеє і Грайфенгагенерштрасе. Повна адреса: Берлін Н. 58, Паппельаллесштрасе 60/1 (Телефон: 44-1915).

Негайно почалась праця Апостольської Візитатури з усією силою. Однак тяжча була справа з духовенством. Звідкіля його дістати? Апостольський візитатор звернувся з проханням до Митрополита Андрія Шептицького, однак це звернення не дало успіху, бо були труднощі з візами від німецького уряду та ще гірше, — не було охочих на виїзд. Правда, було деяке число священників-біженців, але вони були розпорошені по всьому Райху й нелегко було дістати їхні адреси. Першого священника, якого покликав Апостольський візитатор до обслуги вірних у Ляйтмеріц на Судетах біля Райхенбергу, був о. Микола Вояковський, який раніше мешкав і помагав у душпастирстві у Відні. Це був теж відданий священник Апостольській візитатурі і зразково обов'язковий. Апостольський візитатор дуже цинив і любив його, і за його працю надав йому найвище відзначення, яке міг дати, назначуючи його деканом і радником консисторії. До помочі в душпастирстві в Берліні при новій церкві, покликав Апостольський візитатор о. Петра Романишина, який перебував у Відні на студіях церковної музики та був водночас сотрудником і дяком при церкві св. Варвари. На цей пост він був призначений Митрополитом Андрієм ще перед війною, але прибув сюди щойно під час війни. Новий сотрудник прибув до Берліну 1 травня 1941 р. Йому доручено негайно організувати нову парафію. Першим канцлером Апостольської Візитатури і першим парохом Берліну о. Візитатор назначив о. д-ра Івана Чорняка, який

приїхав з переселеного табору і став виконувати свої обов'язки 1 травня 1941 р. Він перебував у Берліні весь час аж до свого виїзду в Україну при кінці 1942 року на пості ректора Духовної Семінарії у Львові. Так, отже поволі голосилися священники на заклик Апост. візитатора в пресі до праці.

Свою діяльність почала Апостольська Візитатура врочи-стою інавгурацією 8 червня (неділя) 1941 року. З Відня прибув о. д-р Мирон Горникевич, що був головним солітургізантом на інавгураційній св. Літургії, яку правив Апостольський візитатор. Другим сослужителем був о. канцлер Іван Чорняк. Дияконували богослов Константин Стангрет і брат П. Майка, ЧСВВ, яким спеціально дозволено на цей час співати ектенії. Асисту виконували студенти та робітники. Церква була переповнена вірними (ок. 1,200 осіб). Хором диригував о. Петро Романишин і ще й виголосив святкову проповідь. На цій св. Літургії був присутній монсеньйор А. Біттнер, відпоручних римо-кат. Ординаріату і капелян Сестер о. Франц Гартман. Із світських достойників був присутній гетьман Павло Скоропадський і багато українських найчільніших громадян, як проф. д-р Зенон Кузеля, проф. д-р Іван Мірчук, представники усіх українських установ та преси в Берліні. Це була справді зворушлива хвилина, коли українська еміграція довідалася, що дістала свого ординарія в особі о. д-ра Петра Вергуна.

Після цього почали зголошуватися більше священників до праці. В Берліні було їх два: о. Константин Тимочко, ЧСВВ, що працював фізично в "Сіменс Верке" і о. Ярема Гаврилук, зайнятий у централі Німецького Червоного Хреста. Спершу було zatrudнених у Візитатурі 8 священників, а в 1942 році — 20, крім 5 німецьких, які вивчили український обряд і мову та почали справді жертвенно працювати над спасінням душ численної української еміграції. Їхні імена: о. д-р Вільгельм Фішер, о. д-р Йозеф Зольцбахе (церковний музик), о. декан Гайнріх Тайсельман, о. Герман Беттер і о. д-р Август Гегенкеттер. Вони, крім своєї власної душпастирської праці, присвячували багато часу українським вірним. Офіціалом (судовим вікарієм — предсідником церковного суду) Апостольської Візитатури був іменований німецький католицький парох з Еркнер біля Берліну, о. Йоган фон Кедровскі.³

---

3. AMTSBLATT der Apostolischen Visitation der Ukrainer, Nr. 5-7. Berlin, Mai-Juli 1942, p. 12-15.

До повного складу працівників в Апост. Візитатурі слід згадати імена таких отців; після виїзду о. д-ра Івана Чорняка на рідні землі, канцлером Візитатури став о. Ярослав Полянський, який закінчив теологічні студії в Німеччині в Колегії св. Андрія в Мюнхені. Він працював у Візитатурі від осені 1942 р. до 1944.⁴ Після нього на короткий час канцлером був о. Михайло Москалик, по національності білорус, який вернувся був тоді з концентраційного табору в Оранієнбургу коло Берліну. Був він щиро відданий українській Церкві, а з православ'я перейшов завдяки о. д-ру П. Вергунові. Після захоплення большевиками Львова і Західньої України багато священників опинилися на Заході. Один із них, о. Іван Тетерка з Перемиської єпархії, був секретарем Апостольської візитатури від серпня 1944 р. аж до кінця війни. В цьому самому часі Апостольський візитатор іменував о. Володимира Тарнавського із Львівської єпархії своїм особистим референтом (секретарем). Канцлером був іменований о. декан Василь Додик, що залишився на пості до кінця, а згодом виїхав в Україну. Був створений теж церковний суд у складі, крім згаданих священників, ще о. д-ра Павла Хруща, б. пароха Кракова, о. Михайла Решетуки, та о. Петра Романишина. Душпастирство над студентами доручено о. Петрові Романишинові, а опіку над хворими по численних шпиталях медсестрі Стефі Кіт.

Українські робітники в Німеччині були розміщені по всіх усядах, господарствах, фабриках і в тяжкій індустрії. В неділі заходили вони до німецьких католицьких церков, спершу не розуміючи чужої мови. До них підходили німецькі парохі, відвідували їх по шпиталях, але не могли з ними порозумітися. Тоді від тих священників почали напливати листи до Апостолької Візитатури з проханням прислати двомовне “Дзеркало сповіди”, по-німецьки “Beichtspiegel”. Апостольська Візитатура видала тисячі примірників і вислала, куди треба. У 1942 році видано теж тисячами примірників молитовники з кінцевими змінами і незмінними частинами календарного церковного року п.з. “Хвалім Господа” в друкарні Гебрюдер Радецькі в Берліні. Пішло це не легко, бо треба було мати дозвіл від держави на друк і папір. Кожного місяця виходив німецькомовний “Урядовий Вісник” Апостольської Візитатури аж до її зліквідування. Пастирські листи, друковані у “Віснику”, були писані українською мовою, за виїмком двох для німецьких отців. В “Урядовому Віснику” були

---

4. Ibid. Nr. 8-12. August-Dezember 1942, Nr. 33. p.11.

ще різні розпорядки адміністративного характеру, приписи щодо подруж та державні вимоги для їх заключення, обов'язки письмово повідомляти про місце і час українських богослужень у місцевому гестапо, як теж обрядова одновидність згідно з розпорядженням Східньої конгрегації в Римі. "Вісник" розсилано по всіх українських душпастирствах і німецьких римо-кат. ординаріях. Також багато німецьких священників одержували його. Вислід був такий, що німецьке католицьке духовенство, яке мало неясні, а навіть помилкові поняття про український обряд і церковні приписи, мало вже правдиву інформацію.

Про список і розміщення священників Апостольської Візитатури на території великого тоді Німецького Райху легко довідатися із офіційного Вісника Апостольської Візитатури так званого "AMTSBLATT des Ordinariats der Apostolischen Visitatur der Ukrainier des byzantinisch-slavischen (gr.-kath.) Ritus in Grossdeutschland". В 1942 році покликано до життя Консисторію візитатури, до якої належали: о. канцлер Ярослав Полянський, о. д-р Еміліян Стасюк з Лінцу в Австрії, о. декан д-р Володимир Маланчук, ЧНІ із Мюнхену, о. декан Микола Вояковський із Ляйтмеріц на Судетах, а офіціалом був іменований римо-католицький парох із Еркнеру біля Берліну о. Йоган фон Кедровскі.⁵ Апостольський візитатор подбав про перші реколекції для своїх священників, які відбулися в Падерборні (Вестфалія) у Лео-Конвікті 1942 року під проводом німецького редемпториста о. Кугеля.

Багато чільних особистостей своїх і чужих відвідували Апостольську Візитатуру при Паппельаллеє 60/1. У 1942 році відвідав її Кир Йосиф Сліпий зі Львова, тодішній тайний наслідник Митрополита А. Шептицького, а пізніший Блаженніший Кардинал і Патріарх, що жив в Римі після звільнення зі Сибірської каторги. Він приїхав у товаристві свого капеляна о. Михайла Левенця, повертаючися із похорону проф. Івана Горбачевського з Праги. В тому самому році загостив до Берліну о. прелат Леонтій Куницький, колишній другий з черги душпастир Німеччини після першої світової війни. Він багато нам розказував про свою працю між жінцями в Пруссії так зв. "Шніттерс" і між робітниками у великих містах повоєнного Райху. До канцелярії Візитатури заходили римо-католицькі німецькі єпископи, монсеньйори, професори теології, як також державні високі урядовці. Щоденно, головно вечорами приходили робітники в різних своїх справах. В роках 1941-42 відвідали Апостольську Візитатуру

---

5. AMTSBLATT Nr. 8-12, August-Dezember 1942, Nr. 1, p. 1.

кілька разів Роман Шухевич, пізніший генерал-хорунжий Української Повстанчої Армії (УПА) у товаристві о. капеляна проф. д-ра Івана Гриньоха, Юрія Лопатинського і Кашубинського. Вони були членами українського куреня “Нахтігаль” при німецькому вермахті (4 сотні з 120-160 чоловік), які вмарширували 22 червня 1941 року на Західну Україну. “Нахтігаль” пішов на Львів, а другий курень так зв. “Ролянд” на Тираспільщину. Дня 30 червня 1941 року проголошено у Львові при їх участі незалежність України з прем'єром Ярославом Стецьком на чолі.⁶ Розуміється, цей акт відбувся без згоди німецької націонал-соціалістичної верхівки, яка не хотіла вільної України, тому то німці розв'язали ці українські формації і вислали їх до табору у Франкфурті над Ордою. Самі німці не знали, що з ними зробити. Одні радили вислати їх до концентраційних таборів, інші до робіт у німецькій індустрії, а ще інші, зробити з них поліційні відділи і вислати на Білорусь проти большевицьких партизан, що й сталось. В 1942 р. відвідав їх у Франкфурті н. Одрою Апостольський візитатор о. д-р П. Вергун і посвятив їм йорданську воду. Одинокі священники, що їх обслуговували були о. проф. д-р Іван Гриньох і о. Всеволод Дурбак. Вони були в контакті з Візитатурою у справах літургічних потреб.

Апостольська Візитатура стала центром зацікавлення українців у Німеччині й Україні. Після окупації Західної України большевиками в серпні 1944 р. до канцелярії Візитатури заходив часто учений богослов о. проф. д-р Василь Лаба, начальний капелян дивізії “Галичина” і о. проф. Северин Сапрун, начальний капелян наших молоденьких “Флякгельферів” (помічники протилетунської артилерії), що були розкинені по всій Німеччині та багато інших достойників та гостей. Головно українські робітники в Німеччині зверталися з довірям до нашої духовної влади у всіх справах, бо так звикли були в рідному краю. Вони писали про всякі зловживання з боку працедавців, про різні кривди і несправедливості, прохаючи про інтервенцію в різних державних чинників. Вони знали, що наші світські представники при уряді праці (Арбайтсамт-і), чи сільськогосподарській раді (Райхсернерунгсштанд-і) можуть не мати часу або забути про них. Совість священника на це не дозволяла. Він мусів негайно все

---

6. Проф. Євген Онацький: УКРАЇНЬКА МАЛА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ, Буенос Айрес, Аргентина 1963, стор. 2099/2100 і 1627.

Пор. Марко Терлиця: НАПИСАНОГО СОКИРОЮ НЕ ВИРУБАЄШ, Радянський пашквіль. Друкарня “Радянської України” около 1961 р. у підзаголовку: “Бандерівські Соловейки”, стор. 8-9.

поладнати. Тому й цінили робітники свою духовну владу і багато з них у різних справах відвідувало канцелярію Апост. візитатури. Щодня приходила маса листів, головно від робітників, як також різних установ та приватних осіб. Кожного дня треба було відповісти на кілька десятків, а той більше листів. Вірні любили свою церкву, бо вона була частиною рідної України на чужині, тому церкви були переповнені вірними. В них вони знаходили потіху у смутку, спокій у молитві і подих рідної землі. Присутність на богослуженнях доходила до 98%, а священник мусів слухати сповідей деколи від 8 години ранку до полудня. Українські робітники радо платили кару 25 марок (\$6.00), не прийшовши до праці, щоб тільки піти на Різдво до церкви. Подібного прикладу годі дошукатися в різних країнах нашої еміграції.

У тих роках у Німеччині згідно з урядовою статистикою “Української Служби Довір’я” з 1943 року, було 800,000 самої лише молоді, крім старших людей, із Західньої України, а разом усіх було самих греко-католиків (укр.-катол.) коло 1½ мільйона. Це вже велика єпархія. На кожного священника припадало до обслуги щонайменш 25,000 вірних, а на парафію Берлін і околиці 80,000 вірних. Детальніші дані знайде читач в різних працях того часу.⁷

Залишаючись в Берліні Апостольський візитатор о. д-р П. Вергун думав про свого наступника, якщо з ним щось лихого сталося, бо вже бої з большевиками велися на території Німеччини. На думці в нього були різні кандидати, про що він часто згадував авторові цих рядків. Накінець, перед упадком Берліну, 2 лютого 1945 р., назначив своїм наступником незвичайно ним любленого, ревного священника о. радника і декана

---

7. In seinem “CURRICULUM VITAE — LEBENSLAUF”, geschrieben in Sibirien am 24 März 1956 durch Msgr. Peter Werhun an den Abt Emmanuel M. Neufelder in Niederaltreich, er behauptet, dass: “Es waren ca. 1½ Millionen unierten Ukrainer” in Deutschland. p. 5.

Ще інші джерела подають:

Dr. Nikolaus Suschko, Chef der “Ukrainischen Vertrauensstelle” in Berlin während des Zweiten Weltkrieg in seinem noch nicht publizierten Buch schreibt: “...allein in den Grenzen Deutschlands, inc. Österreich und CSR ohne das polnischen General Gouvernement, zumindest an die zwei Millionen Ukrainer 1944 gelebt haben.”

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ УКРАЇНОЗНАВСТВА — Словникова частина — під редакцією проф. д-ра Володимира Кубійовича, Париж-Нью Йорк 1955-57 сторона 634-35 подає, що: “Після закінчення другої світової війни було в Німеччині між 2-3 мільйони українців.”

ВЕЛИКА ВІТЧИЗНЯНА ВІЙНА, Москва 1970. Під редакцією генерал-лейтн. П.А. Жиліна на сторінці 595 читаємо: “Понад 4 мільйони радянських громадян загнали окупанти в гітлерівську Німеччину.”

Миколу Вояковського, незважаючи на те, що він був жонатий.⁸ Після арешту й заслання Апостольського візитатора більшовиками, його наступник о. Вояковський осінню 1945 року zorganizував Візитатуру в американській зоні Німеччини, куди він переїхав за згодою свого ординарія. Вона примістилася у Мюнхен-Пасінг у монастирі оо. Пасіоністів. В дні 21 листопада 1946 р. була заснована Апостольська Візитатура для українців-католиків у Зах. Європі, яку очолив Архiepіскоп Іван Бучко, титулярний архiepіскоп леокадійський в Римі (помер в 1974 р.). О. Микола Вояковський виїхав на душпастирську працю до США в 1949 р. і там помер 1972 року. Апостольський престіл назначив сталого екзарха для українських вірних у Німеччині 1959 року в особі владики Платона Корниляка, титулярного єпископа Кастра ді Марте, який успішно провадив українську Церкву довгі роки.

На цьому кінчаються монографічні спомини автора і праця про період часу від самого початку існування української Церкви в Німеччині до кінця Другої світової війни в 1945 році. Після капітуляції Німеччини починається новий період, для якого джерела й документи є всім доступні. За джерелами першого періоду української Церкви в Німеччині приходилось авторові цих рядків із трудом добувати, бо архіви римо-кат. ординаріату Бремену й Гамбургу були знищені бомбовими налетами. Рівнож увесь архів Апостольської Нунціятури в Берліні пропав наслідком воєнних дій, про що повідомила автора цих рядків Апостольська Нунціятура в Бонні-Бад Годесберг 17 серпня 1976 ч. 2137 за підписом самого нунція архiep. Гуїдо Дель Местро. Про доступ до архівів Львівської Митрополії в Україні під советами шкода й думати.

ОДИНОКЕ ЗАСІДАННЯ ОРДИНАРІЯТУ (КОНСИСТОРІЇ) АПОСТОЛЬСЬКОЇ ВІЗИТАТУРИ ДЛЯ УКРАЇНЦІВ У НІМЕЧЧИНІ

Перше засідання Консисторії Апостольської Візитатури для українців-католиків у Великонімеччині відбулося у вівторок 6 і середу 7 липня 1943 року в Ляйтмеріц на Судетах у резиденції декана о. Николи Вояковського. Приявні були: Апостольський візитатор і адміністратор о. д-р Петро Вергун, як предсідник, та всі дієцезальні радники: о. Іван фон Кедровскі, Берлін; о. д-р Еміліян Стасюк, Ліцманнштадт; о. Микола Вояковський, Ляйт-

---

8. Декрет Апостольського Візитатора монс. д-ра Петра Вергуна — Берлін, 2 лютого 1945 р., ч. 54/45.

меріц; о. д-р Володимир Маланчук, ЧНІ, Мюнхен, і канцлер ординаріату о. Ярослав Полянський, Берлін.⁹ Засідання відбулося у вівторок 6 липня 1943 по полудні від 3 години до 7 увечорі. Його відкрив молитвою Апостольський візитатор і адміністратор, а о. канцлерові Я. Полянському поручено писати протокол. Після того о. Візитатор привітав усіх приявних і дав короткий огляд важніших подій Апостольської Візитатури від початку її існування, тобто від 23 листопада 1940 року, до останнього часу й предложив під розгляд такі точки:

1. Поборювання труднощів, зв'язаних із створенням Апост. візитатури,

2. Духовна обслуга численних українців із Генерального Губернаторства,

3. Охоплення всіх українських священиків, що знаходяться в Німеччині, і включення їх у душпастирську працю а то тим більше, що було потреба, бо о. Герман Беттер, о. Ярослав Злепко і о. д-р Іван Чорняк залишили адміністратуру.

4. Справа Остмарку (Австрії),

5. Фінансові справи,

6. Негативне становище до прохання священиків зібраних у вересні 1942 р. на реколекціях у Падерборні Римської курії у справі єпископських свячень для Апостольського візитатора.

Відзначення: З днем 1 липня 1943 радникам Апостольської Візитатури отцям: Іванові фон Кедровському, д-рові Еміліянові Стасюкові і Миколі Вояковському признано право носити фіолетний колпак і пояс, а о. д-ра Володимира Маланчука заіменовано духовним радником (Geistlicher Rat). Згідно з канонічним правом (кан. 217) і днем 1 липня 1943 р. створено ось які деканати:

Деканат Схід: для душпастирств у Бресляв, Ліцманнштадт (колись Лодзь) і Позень (колись Познань),

Деканат Північ-Захід: для душпастирств у Бавцен, Каттовіц (Катовіце), Лянґлібен, Ляйтмеріц і Лімбург ан дер Лян,

Деканат Південь: для душпастирств у Бамбергу, Лінц (Донав), Мюнхен і Зазбах (Баден),

Деканат Остмарк (Австрія).

Згідно з канонічним правом (кан. 445 і прочі) ось яких отців іменовано деканами: о. Миколу Вояковського — для Середнього деканату, о. д-р Еміліяна Стасюка — для Східнього деканату, о. д-ра Володимира Маланчука — для Південного

---

9. PROTOKOLL über die Sitzung des Ordinariats der Apostolischen Vistitatur der Ukrainer in Grossdeutschland am 6. und 7. Juli 1943 in Leitmeritz, Sudeten Gau.

деканату. Деканати: Північ-Захід і Остмарк мали бути пізніше обсажені, а до часу візитовані одним з уже номінованих консульторів. Це все мало бути офіційно проголошене в наступному Віснику Апостольської Візитатури.

Згодом під наради пішли господарські й фінансові справи Апостольської Візитатури. І так о. фон Кедровскі, фінансовий куратор запропонував, щоби платити поодиноким деканам за їх працю по 300 марок місячно, на що дієцезальні радники погодилися. Поставлено що отці декани мали відвідувати поодинокі душпастирські станиці раз у рік, а деканати візитуватиме сам Апостольський візитатор кожних три роки. Два отці, Н. Вояковський і Е. Стасюк запропонували виготовити нові метричальні книги, бо дотеперішні непридатні й неактуальні. Цим мав зайнятися о. фон Кедровскі, узгіднюючи все з Апост. візитатором і остаточне рішення мало бути подане у Віснику Апостольської Візитатури.

На питання о. д-ра В. Маланчука ЧНІ, чи можна давати загальне розрешення тим поодиноким душпастирським станицям, що їх священик відвідує дуже рідко, — він дістав негативну відповідь. Підчас дискусії, чи, в якій цілі і як мають переводитися колекти, запало рішення, що збірки підчас богослужень проводити обов'язково, совісно та загально їх вживати для всього.¹⁰ Далі обговорено розпорядки про зворот залізничних видатків для священиків, які їздять обслуговувати своїх вірних. До цих пор священики користувалися II клясою; з днем 1 липня 1943 цей привілей скасовано і вони мусіли їздити III-ю клясою. Денний видаток із нічлігом для Апост. візитатора мав виносити 21 марок, — для дієцезальних радників і канцлера адміністрації по 18 марок, — а для інших душпастирів по 10 марок. Місячний зворот коштів для Апост. Візитатора був визначений 100 марок, для інших священиків по 50 марок. Ординаріят Апост. Візитатури постановив з днем 1 квітня 1943 дати до диспозиції Апостольському візитаторові 10,000 марок на добродійні цілі. Врешті, з огляду на те, що Апостольська Візитатура для українців у Німеччині це постійна інституція, створена найвищими церковними зверхниками, доручено поодиноким українським душпастирям стати членами німецької каси хворих.

Відносно справ Остмарку (Австрії), то до о. Миколи Комара поставлено вимогу вяснити своє становище як сотрудника св.

---

10. PROTOKOLL p. 3: "Die Kollekten während des Gottesdienstes unbedingt und gewissenhaft und ad omnia vorzunehmen."

Варвари у Відні і прислати сюди відповідні свої документи. Йшлося про те, щоб в'яснити, хто має юрисдикцію на Відень: чи Апостольський візитатор чи архієпископ Відня кард. Т. Інніцер. Більше про це питання диви розділ цієї праці "Українська еміграція в Австрії і її парафія св. Варвари у Відні". При кінці засідання о. М. Вояковський поставив щераз пропозицію, щоб звернутись до Митрополита А. Шептицького до Львова, щоби він просив Римську курію дозволити висвятити в сан єпископа Апостольського візитатора о. д-ра Петра Вергуна. Він теж пропонував, щоби українські священники не вживали під час св. Літургії перстенів з висадженими каміннями, та щоби розпорядок про це був проголошений у Віснику Апостольської Візитатури. Під кінець нарад того дня винесено постанову, що на випадок смерти священника, слід негайно телеграфічно повідомити про це Апостольську Візитатуру і дотичного о. декана, який має зайнятися похоронами та що і ця справа має бути проголошена в урядовому віснику.

В середу 7 липня 1943 засідання почалося о год. 10 вранці і радили до години 1-ої по полудні. Перш за все о. М. Вояковський прочитав зложеного ним листа до Митр. Шептицького, який підписали всі приявні отці, і який вислано порученою поштою до Львова. При тій нагоді о. фон Кедровскі подякував Апостольському візитаторові за всі його труди й працю і висловив надію, що о. д-р Петро Вергун скоро стане єпископом на загальну радість і вдоволення, а господар засідання, о. М. Вояковський подякував Апост. Візитаторові за вибір його міста й дому для перших нарад консисторії. На закінчення нарад промовляв Апост. візитатор; він подякував Всемогучому Богу за всі Його ласки, всім отцям за участь, а неприявній пані Вояковській за гостину, уділяючи благословення усім на їх працю для спасення людських душ.

Вміщені власноручні підписи всіх приявних. Протокол писано в німецькій мові, а копія знаходиться в автора цих рядків.

ПАСТИРСЬКІ ПОСЛАННЯ АПОСТОЛЬСЬКОГО ВІЗИТАТОРА О. Д-РА ПЕТРА ВЕРГУНА ДО УКРАЇНЦІВ-КАТОЛИКІВ

За короткий час свого урядування на становищі Апостольського Візитатора для українців-католиків у Німеччині, від 23 листопада 1940 до 22 червня 1945 року, о. д-р Петро Вергун написав 12 пастирських листів-послань. Серед них два в німецькій мові з датою 1 січня 1943 року, з метою подати до відома свою програму теж німецьким католицьким церковним колам та їх священикам, що прийняли український обряд. З тою самою датою появилось й українське послання, але іншого змісту.

Останнє послання, якщо взагалі його посланням можна назвати, появилось писане рукою на циклостилі з датою 14 січня 1945 року, без обов'язку прочитати вірним. Це радше скорочений переклад українською мовою німецького новорічного послання виголошеного Апостольським візитатором через німецьке радіо. У той час уже друкарня, де друкувалися українські урядові вісники, була збомбардована й останній "Anweisungsblatt" (який переназвано в 1943 р. Amtsblatt) за січень-лютий 1945, ч. 1-2, появилсь вже не в Берліні, але в друкарні в Ляйтмеріц на Судетах. На 6-тій сторінці цього "Анвайзунгсблятт" під ч. 9 є надруковане "Новорічне Слово Ординаріяту Українському Народові" (виголошене через німецьку радіостанцію) в німецькій мові. До цього послання чи новорічного слова, повернемося ще при кінці цього розділу.

Перше послання з датою 8 червня 1941 року має 4 сторінки друку. В ньому Апостольський візитатор повідомляє духовенство й вірних про своє найменування Апостольським візитатором із правами Апостольського адміністратора для всіх українців-католиків візантійсько-слов'янського (греко католицького) обряду у Великонімеччині Папою Пієм XII з днем 23-го листопада 1940 року. "Отак, каже послання, Апостольський престіл хоче дати українцям-католикам у Німеччині тривалу церковну структуру і свою рідну Церкву і за це ми повинні бути йому вдячні".

Згодом Апост. візитатор звертається до всіх своїх священників, прохаючи їх про співпрацю і довіря та пригадує їм, щоб дбали про власне освячення серед невідрадних умовин війни і приносили св. Жертву чистими янгольськими руками, зберігаючи український обряд і церковно-слов'янську мову, щоб колись сповнити “місію української Церкви на Сході”. Далше пригадує священникам: “Моліться і читайте часослов-правило, яке й янголи з вами сослужать”, — та любіть один одного і помагайте собі взаємно.

З черги Апостольський візитатор звертається до всіх вірних. Він запевняє їх про свою любов і каже їм бути обов'язковими у своїй праці на місцях та не плямити доброго українського імени. Також закликає студентів, щоб пильно студіювали, не тратили часу, гартували духа та колись віддали свої услуги рідному народові. Студенток просить помагати своїм посестрам робітницям, щоб не зблудили на чужині. На кінець просить усіх, щоби зберегли віру в Бога, молилися, в неділі і свята ходили до церкви і приймали св. Тайни.

Друге послання, видане 28 вересня 1941 року, має тільки 2 сторінки друку. Написане воно під вражінням здобуття Києва, серця України, німецькою армією. Також згадує о. д-р П. Вергун про свій побут у Галичині та відвідини в Митрополита Шептицького у Львові, від якого й довідався про геройську віру українського народу під час большевицької окупації. Апост. Візитатор закликає своїх вірних словами: “Ви, що заховалися перед большевицькою небезпекою, покажіться, що ви гідні ваших братів”. Він просить їх плекати віру в Бога та взаємну любов. Далі закликає помагати своїм душпастирям у їх тяжкій праці та виконувати Божу волю на місцях своєї праці, за що колись чекатиме кожного вічна нагорода в небі.

Третє послання має дату 8 лютого 1942 року і знову 4 сторінки друку. Його можна назвати великопосним посланням, бо о. Візитатор наводить у нім покайний канон св. Андрія Критського та завзиває до покути й каяття. “Християнська покута не є чимсь негативним; її завданням є відчинити наші серця для Бога. Цього року ми звільнені з посту, але зате старайтеся більше збагнути суть св. посту, що полягає на живій злуці з Богом”, — пише о. Візитатор. Потім він заохочує до частої молитви, св. Сповіді, участі у св. Літургіях та частого приймання св. Причастя. “Чим частіше будемо з Христом, тим величавіший буде наш колись Великдень”, — закінчується це послання.

Четверте послання з датою 3 травня 1942 року має також 4 сторінки друку і написане з нагоди 25-річчя єпископських свячень

Пія XII, тодішнього Папи Римського, який був колись нунцієм у Баварії, та пізніше, від 1925 до 1929, Нунцієм Прусії у Берліні. Апостольський візитатор підчеркнув глибоку освіту і шляхетність цього Папи, а заслуги його для Східної Церкви й українського народу будуть записані “золотими буквами в історичних анналах”. Далі Апостольський візитатор підкреслює єдність Христової Церкви, жалюючи, що церковний роздор поділив українців, які пішли наосліп за греками. Сила українського народу й його державности була на височинах тоді, коли українці були релігійно з’єдинені. Він теж згадує, що Митрополит Шептицький звернувся до українських православних владик й інтелігенції з пропозицією поєднання і закликає всіх молитись за цю єдність. При кінці Апостольський Візитатор прохає у неділі 17 або 31 травня 1942 на всіх св. Літургіях внести многоліття Свят. Отцеві і заспівати гимн: “Тебе Бога хвалим”.

П’яте пастирське послання появилось з датою 18 серпня 1942 р. на трьох повних сторінках друку й написане під враженням нової хвилі української еміграції до Німеччини, головно молодих людей з так званого примусового контингенту на працю у місцевих фабриках та рільництві. Послання каже, що українська Церква в Німеччині повинна бути матір’ю новоприбулих і вони не повинні опускати відправ, ані занедбувати приймати св. Тайни. Свято Преображення Господнього, що припадало на серпень, наказувало обновились усім у Христі, — читаємо в закінченні послання.

Шосте послання появилось з датою 1 січня 1943 року. Це мабуть найкраще послання з огляду на свій зміст, оригінальність і підбір матеріялу, — воно Різдваєне і має 4 сторінки друку. Спершу Апост. Візитатор оповідає, як св. Родина вибралася на приказ римського імператора до Вифлеєму, щоб зареєструватися у матірньому містечку свого покоління та як тоді здійснилося пророчтво Ісаї для всіх народів. Там й народився давно “оспіваний Логос, сон гностиків, бажання інтелектуального світу кругом Середземного моря, мрія якогось одного надбога, сталася довершеним фактом. На світ прийшов “незнаний Бог”, який мав свій жертівник в Атенах. Без цього могутнього “СЛОВА” нічого не сталося, що сталося. Хоч народився Спаситель у бідній стаєнці, Йому віддали честь янголи і царі, й “ця дитина, якої голосочок заледви чути, вже її слова гомонять від моря до моря.”

“Христос прийшов на цей світ, щоб 3 роки вчити нас нової правди, прийняти, яку Він залишає нашій свобідній волі. Приніс нам і мир, якого так прагне сьогодні військовою розсварений світ. Якби народи мирно жили з собою, не треба було б нам скитатися

по чужині та святкувати Різдво Христове далеко від України і рідних нам коляд. Однак не слід нам сумувати, бо “З нами Бог” — каже пророк Ісаї і прийде час, коли то “здійметься тягар із твоїх плечей і шезне страх від тебе і розпадеться ярмо з ваших рамен” (Іс. 10:27), кінчає о. д-р Вергун. Це послання писане різким і добрим стилем і закінчується сильним акордом.

Сьоме послання писане німецькою мовою, має 7 сторінок друку та дату, як і раніше послання, 1 січня 1943 року. Апостольський візитатор звертається до священників Апостольської Візитатури, в тому й до тих, що були німецького походження та прийняли український обряд, ревно служили українській Церкві. Мотто послання починається словами св. Ап. Павла до Филип’ян: “Радуйтеся, браття завжди в Господі”. Як же нам радуватися, коли вже четвертий рік тягнеться війна? — стоїть питання і є відповідь на нього: Кожний з нас хай стоїть на своєму пості, виконуючи наложений на нього обов’язок. В цей тяжкий час, — читаємо в посланні, ми повинні мати перед очима приклад найвищого архиерея Ісуса Христа, який виконував свій обов’язок, наложений на нього Небесним Отцем. Він повинен стати нашим зразком: “Він є нам усім Братом і з ним, нашим Первосвященником ми приступаємо кожного дня до Найсвятішої містерії Бога Отця, щоб на божественному престолі принести жертву повну благодатей. В житті духовника включається життя громади.”¹

Святі Тайни, які вділяє священник, хоч вони ділають самі собою, повинен він їх виконувати у Божій ласці. Тим то йому треба освячувати себе самого щоденним читанням правил, що є молитвою усієї Церкви, читати й розважати св. Писання, бо щойно тоді зможе він, “як Божий чоловік, стягнути святий огонь із неба”.² Своє послання закінчує о. Вергун словами св. Івана Золотоустого, мовляв “священство справується на землі, але воно ширяє у небесні простори”, тому то й священник має бути такий чистий, наче б він знаходився між небесними силами.

Восьме послання датоване 5 червня 1943 року і теж має 4 сторінки друку. Це Зелено-святочне послання про Зіслання святого Духа. Зміст його такий: Вороги Христа, думали, що коли Його вб’ють, все скінчиться, але вістка про воскресення Спасителя дуже їх занепокоїла. Коли Христос воскрес, Він перебував ще 40 днів на землі зі своїми Апостолами: навчав їх та скріпляв

---

1. “Er ist unser aller Brüder. Mit Ihm unserem Hohenpriester, treten wir jeden Tag in das Allerheiligste des Vaters, um an dem göttlichen Altar das schauervolle Opfer darzubringen... In sein Leben (des Geistlichen) ist das Leben der Gemeinde eingeschlossen.”

2. “...als Mann Gottes das heilige Feuer vom Himmel zu holen.”

їхню віру, дав їм священничу-єпископську владу і завершив організацію Церкви головством св. Петра. І хоч Христос опісля відійшов до неба у своїм Вознесінні, він не залишив їх самих, але послав їм силу Святого Духа, Духа утішителя і мудрости, що залишеться з ними назавжди. Тут слідував біблійний опис Зіслання Святого духа і його діяння на апостолів). Сам св. Петро, скріплений Святим Духом, на вернув 3,000 душ до Христа і це свято сталося святом народження Христової Церкви. Теж усі інші апостоли, скріплені силою Святого духа, пішли й відважно проповідували Боже Слово та віддали своє життя за Христа і його науку. Святий дух об'явився у виді вогняних язиків над Апостолами й Божою Матір'ю. Огонь символізує любов: він очищує і загриває людську душу до виконання найвищих геройських діл. Закінчує Апостольський візитатор своє послання молитвою до Святого Духа, щоб Він уселився в наших провідників і нашу молодь та викоринив з них і розбраття і взаїмну ненависть, які так нищать наш нарід.

Дев'яте послання Апостольського візитатора — це Марійське послання на 8 сторінок друку, найбільше до того часу, з датою 11 жовтня 1943 року, близько свята Покрови Божої Матери, патронки центральної парафії у Берліні. Коли перші прародичі згрішили в раю, каже послання в головному, Бог післав нам жінку, Пречисту Діву Марію, щоб рятувати людський рід від загибелі. Її прихід на світ предсказали старозавітні пророки, як це й написано в Ісаї, книзі Юдит і новозавітному Об'явленні. Коли прийшла “повнота часу”, — Пречиста вродила сина Ісуса, Спасителя світу. Марія була пов'язана з пляном спасення світу так тісно, що готова була піти “на смерть, щоб лиш охоронити людський рід від пекельної заглади.” На хресті Божий Син віддав Її усім нам за матір. Після смерти Ісуса прибігають до неї апостоли й ми повинні до неї прибігати в кожній потребі. До почитання Пречистої, — читаємо далі в посланні, — причинилися найбільш східні Отці Церкви, як Атаназій, Василій Великий, Григорій Нанзіянзенський, Єфрем Сирійський, Іван Дамаскин та Іван Золотоустий. Єфрем Сирійський називає її “арфою Святого Духа”. Пречисту почитали ще в катакомбах і до нині прославляють її визначні мистці, малярі і поети у своїх творах. На честь її Покрова вже в 636 році постав акафіст. З Греції переносять набожність до неї на Україну святі ченці Андрій й Епіфаній вже 911 року.

На Заході також почитають Пречисту, називаючи її “Зіркою Моря”. Із західних Отців Церкви найкраще прославляють її своїми молитовними творами св. Бернард. В Україні є багато

відпустових місць (вони вичислені в посланні),³ де Божа Мати прославилася чудами. Найбільш знане з них — це Почаїв. Пречисту Діву почитало й наше козацтво: воно й мало церкву св. Покрови на Січі. Те саме робили колись українські князі, а Ярослав Мудрий віддав був увесь український нарід під її покров ще в 1037 році.

Десяте послання про християнське подружжя написане 1 серпня 1944 року на 6½ сторінок друку. Апостольський візитатор, свідомий небезпеки для розділених подруж, остерігає своїх вірних перед віроломством і так зв. дикими подружжями. Своє послання починає від першого подружжя в раю, що його освятив сам Бог, і нещастя гріху наших прародичів. Фарисеї опрокидували нерозривність подружжя, вказуючи Христові на Мойсея, що дозволив відпустити жінку задля подружого віроломства. Ісус відповів їм, що так було при жорстокості їхніх сердець, але спершу цього не було. Христос освятив подружжя своєю приявністю на весіллі в Кані Галилейській. Згодом Апост. Візитатор дає докази на нерозривність подружжя зі св. Письма Нового Заповіту, порівнюючи подружний зв'язок до Христа і його Церкви, що є постійний і нерозривний. Підкреслює теж навчання Католицької Церкви, що насправді молодята самі входять у Тайну подружжя, а священник є лиш кваліфікований свідок, що приймає їх згоду іменем Христа.

Святий Павло в листі до Ефесян називає подружжя “великою Тайною”, а Папа Пій XI каже, що подружжя це “постійно діюча Тайна, яка розвивається через ціле подружнє життя.” Жінка уявляє собою Церкву, яка повинна допомогти чоловікові знайти шлях до Христа. Далі послання згадує про одність і нерозривність подружого співжиття, яке може розлучити тільки смерть, а не будьякий цивільний розвід. У зразковому подружжі діти можуть виростати у щасливій і радісній атмосфері. Ще далі Апостольський візитатор осуджує згоноювання плоду й так звану “білу смерть” (лиш одна дитина в родині) та заохочує побиратися свої зі своїми, однієї віри і нації. Виконування Божих і церковних заповідей, практикуючи християнське життя, тісний зв'язок з Евхаристійним Христом, допоможуть українській молоді знайти правдиве щастя в подружжі, — кінчить це послання о. д-р Петро Вергун.

Одинадцять є насправді останнє послання Апостольського візитатора з датою 1 грудня 1944 року має 8½ сторінок. Це найдовше послання. Його мотто: “Тайнство вертепу і гробу

---

3. Гошів, Грушів, Зарваниця, Жидачів і Підкаміння коло Бродів.

Спасителя”. Воно теж гарно опрацьоване й оригінальне. Спочатку згадує Апостольський візитатор про недавно знайдений саркофаг біля статуї св. Петра в Римі з перших сторіч християнства. На його покривалі (віку) є різьба Богоматері з Дитятком Ісус і мудреців зі Сходу, а на фоні видніє великий хрест. Між Вифлеємом а Голгофтою оберталосся все життя перших християн. “Їхнім бажанням було злучитися навіки зі своїм Спасителем, не зважаючи на ніякі перешкоди, страждання чи переслідування за віру, муки і смерть”, — каже Апостольський візитатор і дає відповідь на питання, чому Христос прийшов на цей світ. До того часу людство поклонялося різним божкам, люди справляли оргії, вбивали небажаних дітей та старців, брали участь в кривавих церковних видовищах і відбирали собі життя. Аж ось прийшов на світ “небуденний реформатор”, Божий Син і змінив усе докорінно, видвигнувши достоїнність людини і значення її безсмертної душі, прийшов, щоб терпіти, “рятувати і відкупити від вічного прокляття”. Він — цар миру, милосердя і любови. Заповіддю любови ближнього Він змінив і змінює далі весь світ; Він буде “З нами Богом” до кінця світу, й тому покиньмо всі журби, засяймо радістю Різдва Христового на весь світ і прояснім темряву наших сердець.” Візьмімо свій хрест і йдім за ним, —жертвуймо йому свої дари люб’ячого серця і всі “терпіння бурхливого воєнного лихоліття”, а він нас нагородить сторицею, закінчується послання.

Дванадцятьте послання — це новорічні побажання Апостольського Візитатора своїм вірним. Воно писане рукою одного зі священників Візитатури (о. Іваном Тетеркою або о. Володимиром Тарнавським) і відбите на циклостилі на двох сторінках з датою 14 січня 1945 року. Це радше скорочений переклад новорічної промови, о. д-ра Петра Вергуна до українського народу, виголошеної з допомогою німецької радіовисильні німецькою мовою. Це ручно-писане українською мовою послання не накладає обов’язку причитати його вірним. Його повний текст знаходиться в останньому офіційному “Віснику”, напечатаному вже в Ляйтмеріц (Судети), бо берлінська друкарня Братів Радецьких була вже збомбардована.⁴ З огляду на зміст і значення цього послання і його наслідків, які поніс Апостольський візитатор, коли попав у руки большевиків, подається фотокопію оригіналу при кінці розділу про послання Апостольського візитатора. Д-р

---

4. ANWEISUNGSBLATT des Ordinariats der Apostolischen Visitatur — Nr. 1-2 Berlin, Januar-Februar 1945, №9, p. 6.

о. Петро Вергун був свідомий, який стан заіснував у цей час на всіх фронтах та мав щоденно вісті від біженців-українців про страхиття в Україні, тому й уважав, що така відозва буде на часі. Крім того, як авторові цих рядків було відомо, німецька державна влада вимогливо доручила Візитаторові промовити до своїх людей, щоб піддержати їх на душі та заохотити до дальшої витривалої праці на своїх постах, бо советські війська вже боролися на території Райху.

І Апостольський візитатор пише: “Наш рідний край у крові, кругом його руїни і могили”, а цитуючи слова Тараса Шевченка він каже:

“Нема землі, не має хати,
не має брата, ні сестри,
щоб незаплакані ходили
не катувались у ярмі”.

Він потішає старших та бажає їм великої любови й терпеливості у вихованні і веденні своїх дітей. Молоді бажає ласк Святого духа, щоб уміли пов’язати майбутнє з теперішнім і тим самим стали гордістю рідного народу, закликає її теж бути гідними нащадками Запоріжського війська, захищати Україну перед ворогами і, якщо зайде потреба, то й буйну голову покласти на полі слави. Далі Апостольський візитатор бажає українським воїнам, що боряться на фронті у власних з’єдиненнях, щоб були послідовниками славних Запорожців і в потребі віддали життя за рідний край, бо “більшої любови не має, як хто кладе своє життя за друзів своїх”. Потім звертається до українського юнацтва, помічників у протилетунській артилерії (Flakhelfer), щоб вони, наче хоробрі вірли, ставали героями та гартували свої характери християнськими чеснотами. І нарешті заохочує тих, що при праці та варстатах, щоб й вони виконували совісно свої обов’язки.

Цих трьох закликів немає у новорічному посланні, писаному рукою. За ці заклики, як оповідали авторові цих рядків достовірні свідки, судила Апостольського візитатора советська влада в тюрмі.

Свої новорічні побажання закінчує о. д-р П. Вергун побажанням щоб світ скоро діждався миру і всі вернулися на рідну й вільну Україну. Це була його остання “лебедина чи пак журавлина пісня”, яка понесла його як мученика й ісповідника св. Віри у вирій небесного щастя.

НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ О. Д-РА П. ВЕРГУНА В НІМЕЧЧИНІ

Попри свою важку і віддану душпастирську працю та дрібні релігійні публікації о. д-р П. Вергун працював також на науковому полі. Він був спеціалістом в історії Церкви, а зокрема в ділянці історії Сходу Європи і в тій ділянці проявив свою активність.

Як вже нам відомо, в Берліні був створений Український Науковий Інститут в 1926 році за старанням гетьмана Павла Скоропадського. Гетьман здійснив щю шляхетну та вельми цінну для українського народу ідею, коли президентом Німеччини став маршал Гінденбург. Українським Науковим Інститутом управляла кураторія. Д-р П. Вергун став її членом та з доручення Інституту виступав з низкою наукових доповідей на церковні теми з історії України; він був гостем-доповідачем у Філософічно-Теологічній Академії у Франкфурті над Майном, в Церковно-Історичному Семінарі католицького теологічного факультету в Бонні та в “Гралу” у Берліні, як також у Духовній Семінарії в Мюнстері, у Студентському Товаристві “Асканія” в Берліні й інших. Додаймо ще, що в Католицькому Академічному Т-ві в Берліні о. д-р П. Вергун читав курс лекцій про православне і греко-католицьке віровизнання. Отже, був він знаний і поважаний як науковець не тільки серед українців, але у ширших німецьких наукових колах. Його ім'я було загально знане.

Для своїх наукових виступів о. д-р П. Вергун мав солідну студійну підготовку. Цю підготовку отримав він в студіях мовних, як студент Празького німецького університету, де закінчив філологічні науки та в студіях історії, які продовжав після закінчення філології. Спеціалізувався він в історії церкви, а зокрема Сходу Європи і тим самим міг з'ясовувати українські питання історії та унійні змагання перед німецькими католицькими і некатолицькими колами в об'єктивному світлі. Це й була причина, що Митрополит Андрей Шептицький доручив

І. Симон Наріжний: УКРАЇНСЬКА ЕМІГРАЦІЯ. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Частина перша. Прага 1942. Розділ: “Про Український Науковий Інститут в Берліні”, стор. 216.

йому цей відтинок праці та виделегував його як релігійного та наукового місіонера закордон.

Збереглися документи Апостольського нунція в Берліні Євгена Пачеллі й Чезаре Орсеніга, в яких відмічується ревність і науковість праці о. д-р Вергуна. Знова Митрополит Шептицький в 1932 р., в листі до о. Вергуна від дня 15 березня писав йому: “Дуже корисною видається мені праця конференцій й відчитів, якими познакомлюється чужинців про наші справи.”

При цьому треба мати на увазі, що релігійні виступи о. д-ра Вергуна були завжди тісно пов’язані з українським національним питанням і не тільки тоді, коли в Німеччині панувала республіканська демократія, але теж і тоді, коли брунатний нацизм пригломшував все релігійне життя. В тій важкій ситуації для Української Католицької Церкви, о. д-р Вергун виявив теж свій дипломатичний хист, щоб стояти гідно на сторожі добра і престижу повіреного йому стада.

Авторові цих рядків вдалося зберегти декілька основних есеїв, з якими приходилось виступати о. Вергуну перед німецьким науковим світом. Вони такі: “Geschichte der Union in Byzanz und Südeuropa” (Історія Унії у Візантії і південно-східній Європі), “Geschichte der Union im Ost-Slavischem Raum”: Der Christliche Osten Geist und Gestalt (Історія Унії у східнослов’янських територіях), “Die Orientalischen Riten und Kirchlichen Gemeinschaften (Східні обряди та церковні громади) та інші.

Три перші цитовані розвідки передаємо в оригіналі в “Документальній частині”. У всіх них проявляється висока історична ерудиція та переконлива форма доказів.

Наукова праця о. д-ра П. Вергуна враз з його релігійною посвятою підносила його у вершки передового представника українства за кордоном і не тільки на релігійному відтинку. За це прийшлося заплатити йому довголітнім ув’язненням та смертю мученика. Організація і праця першої Апостольської Візитатури Української Католицької Церкви Візантійсько-слов’янського обряду в Німеччині лишилась незаперечно світлим документом праці в анналах історії Української Католицької Церкви в найбільш важких часах переслідуванням цієї Церкви. Ім’я о. д-ра прелата Петра Вергуна нерозлучно сплелось з цим суспільним твором.

ЗАКЛЮЧЕННЯ

Українська Церква поза кордонами української етнічної території має свою незвичайно важливу роллю. Вона є чимсь рідним, що притягає до себе всіх, які опинилися в інших країнах серед чужого їм довкілля. Амбасади і посольства — це важливі осередки зв'язків з батьківщиною, але вони ніколи не заступлять церкви. Це добре розуміли такі великі світові потуги як Росія, Англія, Франція та інші, що у столицях чужих країн мали свої національні церкви для своїх громадян. Навіть Советський Союз, що є атеїстичною країною, старається мати свої церковні станиці за кордоном, підпорядковані Московському патріархові. Дивне це явище і ціль його ясна. Де дипломатія нічого не вдіє, тоді запрягають до праці свою церкву, і цього ми були свідками в недавніх роках.

Український нарід, який цілими сторіччями не мав своєї державної незалежності, мав однак свої церкви у столицях чужих країн для своїх людей, які там опинилися. Українська державна влада їх не фінансувала, бо українці її не мали; зате церковні владики про це дбали і посилали своїх священників для духовної обслуги своїх вірних та й самі фінансували їх. Так постали українські церковні громади, подекуди й церкви, в Римі, Відні, Парижі, Берліні, Роттердамі, Брюсселі та в заморських країнах Північної і Південної Америки, недавно і в Австралії, Англії та німецьких містах як Новому Ульмі, Мюнхені і біля Гамбургу. Священники, яких туди послано, працювали інколи серед вийнято-тяжких матеріальних і моральних умовин, відвідуючи своїх вірних по всіх усядах. Їхня доля була незавидна, аж доки не знаходили собі якої-такої фінансової бази в місцевій духовній владі або своїх вірних, бо поміч з краю була неvistарчальна. Державні країни як Росія й Англія помагали своїм духовним у чужинецьких місцях. З усіх українських місій поза батьківщиною найкраще була забезпечена у Відні, бо Галичина належала до Австро-Угорської монархії і українці були її горожанами.

Українські владики, посилаючи на чужину своїх священників, вибирали найкращих і найдібніших. Вони мусіли опанувати мову даної країни, бути добрими богословами та добре орієнтуватись у кожній ситуації. В особах наших українських священників чужинці бачили українську Церкву й український нарід. Увесь

успіх праці залежав від особистої появи та репрезентації духовників. Отцям місіонерам доводилось часто контактуватись з різними урядовими чинниками даної країни та їхніми духовними провідниками. Від постави і благородум'я українського священика залежав увесь успіх його місії. На нього всі гляділи, обсервували, тому його життя і поведінка мусіли бути бездоганні. Мова й комунікація грали важливу роль. Український священик мусів плавно й грамотно говорити мовою даної країни. Автор цих рядків пригадує собі, як йому говорив Апостольський візитатор д-р Петро Вергун: “Запишіться, отче, до артистичної школи, вивчіть докладно німецький виговір, щоб підчас війни надто не разив різних цивільних і військових властей ваш чужинецький діалект”. Він мав рацію — два роки треба було вчитися!

На українські богослуження приходили цікаві чужинці, щоб заізнатися з українським обрядом. Тому й треба було мати чисті, хоч і скромні церковні ризи, гідно служити, добре підготувати дяків чи хор, щоб примітивізм не відпихав своїх та чужинців від рідного богослуження. Треба було прочитувати св. Євангелію в їх мові та давати короткі пояснення. Гості-автохтони країни часто виявляли охоту брати участь у нашому церковному співі, як це мало місце в Гослярі, Бремені й Гамбургу, де душпастирював покійний о. Михайло Москалик. Те саме є тепер у Відні, де частина хористів св. Варвари — це австрійці з добрими голосами, а Візантійський хор з Утрехту в Голляндії по цілому світі прославляє українську церковну й світську музику до нині. Дилетантизм в українських церковних станицях на чужині не сміє мати місця! Українська Церква повинна бути амбасадою України.

Різні обставини, економічні й політичні, примушували наших земляків покидати рідну землю і шукати кращої долі на чужині. Український нарід є у своїй основі добрий і релігійний, але в політичній площині поділений на різні партії. Їхні духовні отці не сміють потурати одній партії, хоч і були б її прихильниками, бо розбіють громаду. Священик є душпастирем для всіх й у священикові вірні мають бачити українського душпастиря, а не політиканта. Це дуже важна справа. Що розумніший, здібніший і тактовніший священик, то й кращий його успіх серед своїх і чужих.

Митрополит А. Шептицький не тільки висилав своїх священиків за кордон, але й мав також приятельські зв'язки з визначними чужинецькими священиками, що прийняли український обряд. Ось їхні ймення: Леонід Фйодоров, росіянин, Яків Перрідон, голляндець, Іван Петерс, німець, Ван де Малє,

бельгієць й інші. Вони були щиро віддані і помічні українській Церкві і українському народові. Посилаючи в Німеччину о. д-ра Петра Вергуна, Митрополит знав, що цей священник дасть собі там раду. Він вояк б. Австрійської армії й УГА та абсолювент німецького Карлового Університету в Празі, знаменито володів німецькою мовою, а спеціалізуючись в історії Церкви, міг дати німецькому загалові вірну картину української Церкви. Митрополит не помилився, бо о. Вергун виконував свої завдання блискуче. Він об'їздив усю Німеччину з унійними науковими рефератами. Його знали всі німецькі єпископи, священники і монаші чини. Доволі було мати від нього візитівку до німецьких владик, а вже справа була успішно полагоджена. Апостольський Візитатор Петро Вергун був дуже точний, обов'язковий і прецизний у всій своїй праці і цього він вимагав від своїх священників. За це деякі, а було їх не багато, його не любили, мовляв що “в нього забагато пруського духа”. Для тих духовних отців, що виконували солідно свої обов'язки, він був справжнім батьком і помагав, як міг. “Zuerst Dienst und dann Schnaps” насамперед обов'язок, а потім приємність, — жартував зі своїми отцями цей великий церковний достойник. Він так любив своїх священників, що підчас страшних боїв за Берлін між советами і німцями, він пішки мандрував по згарищах і розчавлених танками трупах із дільниці Берліну-Трептова, де він жив, аж до Паппельаллес подивитись, чи ще живуть його два священники: о. Петро Романишин і о. Іван Тетерка, які з ним залишились...

Апостольський Візитатор міг би був перенести свій осідок до Мюнхену, як це зробив Папський Нунцій Орсеніго, однак залишився в Берліні. За Церкву й ідею з'єдинення він віддав своє життя, вмираючи ісповідником віри на Сибірі в 1957 році. Серед свого народу й німецького оточення залишив ім'я зразкового священника, ревного душпастиря і визнавця свого вірую та лідера своєї Церкви.

RESUME

The history of the Ukrainian Catholic Church of the Byzantine-Slavic Rite (then called Greek-Catholic) in Germany begins in the year 1908 - 1910. In that year, the Reverend Alexius Baziuk was dispatched from Western Ukraine to Berlin, by the late Servant of God, Archbishop-Metropolitan Count Andrew Sheptycky, to serve the Ukrainian Catholic faithful. Father Baziuk was followed by Reverend Leontius Kunycky, who arrived in Berlin after World War I. Reverend Michael Kindey next followed, remaining in Berlin from 1922 - 1926.

This latter priest took residence in a convent at 4 Johannisstrasse N. 4, conducting services in the chapel on certain specified Sundays.

These pastors travelled across Germany, serving their flock wherever settlement has occurred, e.g. in the mining communities of the Ruhr, the labouring districts of Hamburg and Bremen and the student sections of Lepizig and Danzig. Farm labourers in Eastern Prussia called Schnitters were not neglected.

These early missionaries were sent and supported by the above-mentioned Archbishop-Metropolitan Count Andrew Sheptycky of Lviv (Lemberg). It is almost certain that the Archbishop-Metropolitan had initiated contact with local Roman Catholic Bishops recommending these priests, and simultaneously requesting assistance and jurisdiction.

Unfortunately, official documentation is unavailable, although enquiries were made in Berlin, Munich and of the Apostolic Nuncio in Bonn. Archives from Ukraine are impossible to obtain at this time. Information as to the events of this period was communicated verbally to the writer by Reverend Baziuk and Reverend Kunycky and through various newspaper accounts. Reverend Kindey immigrated to the United States in 1927 where he eventually died.

Initially most Ukrainians in Germany, as labourers or students, were in that country by virtue of temporary visas. Nevertheless, after World War I, many prominent Ukrainian Catholics such as University Professors Zenon Kuzela, Dr. Ivan Mirchuk, V. Zalozecky and Jaroslav Rudnycky resided in Berlin. Furthermore, members of the Government in Exile of the Ukrainian National Republic (U.N.R.), along with Hetman Paulo Skoropadsky, dwelt in Berlin along with members of the Berlin Opera, notably, Von Saar-Zarycky, Jaroslav Pasichynsky and Cymbalisty.

During the years 1926 - 1927 a fourth priest, namely Dr. Peter Werhun, was sent by Archbishop-Metropolitan Count-Andrew Sheptycky to Berlin, similarly establishing his residence at 4 Johannisstrasse N.4.

Dr. Peter Werhun was born at Horodok Yahaylonsky November 19, 1880. He studied theology at the Karl's German University in Prague, Czechoslovakia where he received his Doctorate in Church History. Archbishop-Metropolitan Count Andrew Sheptycky ordained him to the priesthood in Lviv in 1927 and immediately ordered him to leave for Berlin. Pastoral services between World War I and II were not easily accomplished, for many of our labourers were influenced by communists. Dr. Peter Werhun initially experienced difficulties with Ukrainian nationalists who later pledged co-operation with the Church.

As a prominent scholar, Dr. Peter Werhun was quickly appointed Assistant Professor of Church History at Berlin University. He travelled throughout Germany lecturing in Church Unity and became widely known to all Roman Catholic clergymen. In 1937 Dr. Peter Werhun was elevated to the position of Papal Prelate by Cardinal Eugene Pacelli, the Apostolic Nuncio in Berlin.

Due to the turmoil of World War II and the Soviet occupation of Ukraine, approximately 1,500,000 Ukrainian Catholics found themselves voluntarily and involuntarily in Germany, toiling in factories or as agricultural workers.

A need arose of establishing an Apostolic Visitors' See for Ukrainian Catholics of the Byzantine-Slavic Rite in Germany. Pope Pius XII, as former Apostolic Nuncio in Berlin, had become acquainted with Msgr. Dr. Peter Werhun who had on numerous occasions evidenced his zeal and capabilities. Accordingly, Pope Pius XII elevated Msgr. Dr. Peter Werhun to the position of Apostolic Visitor with the rights of Administrator for Ukrainian Catholics in all Germany on November 23, 1940, Protocol No. 685/39. The German Foreign Office acknowledged the appointment on October 12, 1940 under Pol. III 2334. Msgr. Dr. Peter Werhun thereafter moved to his private residence at 6/II Schleswiger Ufer, Berlin, N.S. 87, celebrating Sunday Mass in the Maria-Schutz Chapel located at Wilmersdorf 18/II Pfalzburgerstrasse in Berlin.

Within a short time the Apostolic Visitor, Msgr. Dr. Peter Werhun required administrative office space and a representative church in which to hold Divine Services. With the assistance of Cardinal Graf von Preysing of Berlin, Msgr. Dr. Peter Werhun acquired offices at 60/1 Pappelalle N. 58 as well as residences for his two priests at the Josephsheim Apartments which were operated as an orphanage by Franciscan Nuns.

More importantly, however, the Monsignor at a monthly rental of

180.00 D.M., obtained a large old church for Sunday Services located at 11 Greifenhagenerstrasse with a capacity of approximately 2,000 people. The Italians had their own services in the same Church from 9:00 a.m. - 10:00 a.m. every Sunday with the remainder of the day available for Ukrainian Catholic worship.

It is interesting to note that Ukrainian Catholics in Germany did not themselves own a church, or for that matter, any other form of church property until the year 1959. Only upon the nomination of Bishop Platon Kornyljak as Apostolic Exarch for Ukrainian Catholics in Munich, Germany were wheels put in motion culminating in the acquisition of a beautiful cathedral, bishop's residence and spacious offices.

The official inauguration of the Apostolic Visitor took place in Berlin on the 8th day of June, 1941. The principal celebrants were Msgr. Dr. Peter Werhun, Dr. Myron Hornykewych of Vienna and Dr. Ivan Czorniak. The choir was conducted by Reverend Peter Romanyshyn who also delivered the sermon. The Church was filled completely with dignitaries and other faithful.

Thereafter, the Apostolic Visitor established his Chancery calling upon the Very Reverend Dr. Ivan Czorniak to be the first Chancellor. Chancellor Czorniak held his position from May 16, 1941 until the latter part of 1942, at which time he returned to Lviv to become the Rector of the Seminary for priests. The second Chancellor was the Very Reverend Jaroslaw Polansky, who held the office until 1944, to be succeeded by the Very Reverend Michael Moskalyk. From early 1945 to approximately the month of May, the position was occupied by the Very Reverend Wasyl Dodyk, who sometime thereafter returned to Ukraine.

The Apostolic Visitor assembled his Consistory in 1942. Membership included the Very Reverend Dean Nicholas Woyakowsky of Leitmeritz, Doctor Emil Stasiuk of Linz, Dr. Vladimir Malanchuk C.S.S.R. of Munich, the Very Reverend Jaroslaw Polansky and the Very Reverend John von Kedrowski, a Roman Catholic Pastor from Erkner, acted as official. The first and last conference of the Consistory of the Apostolic Visitor was held at Leitmeritz, Sudetenland, July 6th and 7th, 1943.

Msgr. Dr. Peter Werhun's private secretary, until his deportation to the U.S.S.R. was one Maria Werner, a very dedicated, retired German school teacher who devoted herself to the Ukrainian Church.

In 1942, the Apostolic Visitor convened a retreat for his clergy in Paderborn at Leo-Monastery. The Retreat Master was a German Redemptorist Priest named Kugel.

All publications of the Apostolic Visitor's office were printed in the "Amtsblatt der Apostolischen Visitatur" which appeared intermittently. Included therein were pastoral letters, orders and regulations as to

pastoral work in the Third Reich, as well as the addresses and assignments of the clergy. Copies of the "Amtsblatt" were mailed to all Ukrainian Catholic clergy as well as to German Roman Catholic Ordinariates.

Msgr. Dr. Peter Werhun also published an aid for Confession (called Beichtspiegel) in both the Ukrainian and German languages, assisting German priests in the confessing of Ukrainian Catholics. In 1942, he caused to be published some 60,000 copies of a Ukrainian language prayer-book entitled "Praise the Lord".

Msgr. Dr. Peter Werhun, as Apostolic Visitor, called upon numerous Ukrainian Catholic communities throughout Germany, bringing with him his experience, assistance and blessings. Although strictly unnecessary, he made a point of requesting the permission of the local Roman Catholic Bishop before each such visit. This humble gesture on his part, won him the respect of German Catholic clergy of all ranks, who in turn offered to him, his clergy and faithful, much needed support.

Indeed, many German Roman Catholic Priests joined the ranks of the Apostolic Visitor's Clergy and, after becoming knowledgeable in the Ukrainian Catholic Rite, carried out many services to the faithful, which continues even to the present day.

The Church Court of the Apostolic Visitor was convoked in the autumn of 1944. The following priests were duly appointed members, namely, Wasyl Dodyk, Vladimir Tarnawsky, John Tetierka, Dr. Paul Chruszcz, Michael Reshetucha and Peter Romanyshyn.

At the commencement of the Apostolic Visitor's office in 1941 there were eight priests who reported for pastoral work. Later, in 1942, their ranks were increased to fifteen and further bolstered by four German Roman Catholic priests. Priestly salaries and administrative expenses were obtained by Msgr. Dr. Peter Werhun from German Catholic charitable organizations such as the St. Bonifatius and Boromeius Society which contributed approximately 60,000 D.M. a year.

Reverend Nicholas Woyakowsky was the first priest who reported for work in the Apostolic Visitor's Diocese. He was appointed Pastor at Leitmeritz in the Sudetenland and was soon elevated to Dean.

The second clergyman to report for duty was Reverend Peter Romanyshyn, who had been an assistant priest in Vienna, as well as a student of the Vienna Academy of Church Music. Father Romanyshyn arrived in Berlin on May 1, 1941, and was appointed Assistant Priest. His assignment was to organize a new parish at 11 Greifenhagenerstrasse. He visited many potential parishioners in their homes or barracks distributing pamphlets as to the address and the most convenient routes to the "new" Church.

Father Romanyshyn celebrated his first Mass in his "new" Church

on Sunday, May 11, 1941. The congregation grew rapidly, numbering over 2,000 some one month later. Under his sponsorship a large choir was organized and sang responses to celebrants of the Divine Liturgy.

In addition to Berlin, Father Romanyshyn served several cities from Braunschweig to Danzig and Königsberg, founding 27 pastoral communities. Reverend Jarema Hawryluk, working with the Red Cross in Berlin, assisted Reverend Romanyshyn in Berlin and also on circuit.

Mr. Ivan Schymko was appointed cantor for this "new" Church and Mr. N. Stein filled the position of responder to the Mass. Miss Steffi Kit was employed as a parish nurse to visit the sick amongst the parishioners who were hospitalized. The church choir continued to be successful reaching its pinnacle when the famous composer and conductor, Professor Andrew Hnatyschyn of Vienna arrived in 1942. The first Parish Council was formed in 1942.

The fifth Pastor of Berlin appointed by the Apostolic Visitor was the Very Reverend Dr. Ivan Czorniak, who took up his post on the 16th of May, 1941. When Father Czorniak left for Ukraine in the fall of 1942, Msgr. Dr. Peter Werhun nominated the Reverend Peter Romanyshyn early 1942 to be the sixth and last pastor of Berlin.

Pastoral labour in Germany during World War II was a difficult and often dangerous task. All foreign clergymen required recognition by the Church Ministerium in Berlin and the local Gestapo required two weeks' prior notice of the hour and locality of every Divine Service. Naturally, Sermons had to be carefully prepared in order not to criticize the Nazi Regime, its policies or the conduct of the war.

Throughout the cities of Germany, pastors were required to search out potential faithful as access to labour barracks for clergymen was forbidden. Priests did not wear a collar during the war and consequently spent considerable time in the streets trying to recognize "Ukrainian faces", in order to present themselves as pastors.

The Clergymen next had to find a Catholic Church and arrange with the Pastor a suitable date and hour for a Ukrainian service. If a Catholic Church was unavailable, arrangements were usually concluded with Protestant Ministers. It should be noted that the co-operation of both Roman Catholic and Protestant clergy with the Ukrainian Catholics was excellent.

By word of mouth, the good news spread throughout the residences of the Ukrainian faithful that a service would take place two weeks hence.

The entire system worked remarkably well considering all the difficulties of war. For example, Ukrainians from Poland were forced to wear the letter "P" attached to their coats as a sign of shame and Ukrainians from the Soviet Union similarly were required to wear the letters

“OST” as a sign of their disgrace. These people were prohibited from attending public Divine Services and took great risk in hiding these symbols while attending church, repinning them on their outer garments at the conclusion of the Service.

Train travel in Germany during the last years of the War was extremely dangerous as this mode of transportation was a favourite target for Allied bombers. Two of the Ukrainian Catholic Clergy namely Reverend N. Domansky and Reverend M. Izak died as a result of the phosphorous bombing of Dresden. Yet despite the adversity of war, Ukrainian clergy and faithful made many friends among the German people whom we must remember were not all members of the Nazi Party.

As the Red Army advanced on Berlin, the Apostolic Visitor allowed his priests to leave the city for the Western area of Germany. He and Reverend Romanyshyn decided to remain. By May, 1945 the end had come. Berlin had fallen to the Soviets.

Reverend Romanyshyn was arrested on May 5, 1945 and removed from his residence. Ukrainian Catholic parishioners fled in all directions from the dreaded Secret Police.

Msgr. Dr. Peter Werhun was arrested by the Soviet Security (M.V.D.) at his residence at 110/11 Elsenstrasse Berlin-Treptow on June 22, 1945. He was deported to Siberia where he died a martyr and Confessor of the Faith on February 7th, 1957.

The pastor of Berlin, Reverend Romanyshyn, was released by the N.K.V.D. after three months' of confinement in the Soviet Security Headquarters and eventually made his way to Canada.

Anticipating his eventual fate, Msgr. Dr. Peter Werhun prior to his deportation, appointed the Very Reverend Nicholas Woyakowsky as temporary substitute on February 2nd, 1945, by Decree No. 54/45. This latter priest revived the Apostolic Visitor's Office in Munich in the fall of 1945. When Rome named Archbishop Ivan Buczko as the new Apostolic Visitor, Reverend Woyakowsky left Germany for the United States of America where he died in 1972.

In 1959, the Pope erected the Apostolic Exarchate for Ukrainian Catholics of the Byzantine Rite in the German Federal Republic, with a see in Munich. The Most Reverend Bishop Platon Kornyljak was named first Exarch and maintains this position to the present day with distinction.

ZUSAMMENFASSUNG AUF DEUTSCH

Die Geschichte der ukrainisch-katholischen Kirche in Deutschland (damals griechisch-katholisch genannt) beginnt im Jahre 1908 und 1910 mit der Entsendung von Pfarrer Alexius Baziuk nach Berlin durch den Erzbischof-Metropolit Graf Andreas Scheptycky. Sein Nachfolger war Pfarrer Leontius Kunycky, der kurz nach dem 1. Weltkrieg in Berlin die Betreuung der in Deutschland lebenden ukrainischen Katholiken übernahm. Nach ihm, von 1922 bis 1926, war der Hochw. Michael Kindey in Berlin tätig. Er wohnte in einem Kloster in der Johannisstr. 4 in Berlin-Nord und hielt in der Klosterkapelle an bestimmten Sonntagen Gottesdienst.

Diese Priester bereisten ganz Deutschland, um auch die Gläubigen ausserhalb Berlins zu besuchen. Sie betreuten die Bergarbeiter im Ruhrgebiet, die Hafendarbeiter in Hamburg und Bremen, die Studenten in Leipzig und Danzig und die Farmarbeiter in Ostpreussen, die auf Grund eines kurzfristigen Arbeitsvisums in Deutschland sich aufhielten.

Die von Erzbischof-Metropolit Scheptycky von Lemberg nach Deutschland gesandten Priester wurden nicht nur finanziell von ihm unterstützt, sondern der Erzbischof selbst stellte den ersten Kontakt mit den zuständigen deutschen römisch-katholischen Bischöfen her. Leider fehlen uns hierfür die offiziellen Dokumente und Unterlagen, obwohl danach bereits in Berlin wie auch in München und auch bei dem Apostolischen Nuntius in Bonn nachgeforscht worden ist. Wegen des derzeitigen Regimes konnten die Archive in der Ukraine nicht nach diesen Unterlagen befragt werden. Alles, was wir aus dieser Periode wissen, stammt aus Zeitungsberichten und mündlichen Aussagen der Pfarrer Baziuk und Kunycky. Pfarrer Michael Kindey wanderte bereits in Jahre 1927 nach den Vereinigten Staaten aus, wo er dann später gestorben ist.

Zu den Mitgliedern der Pfarrei in Berlin gehörten nach dem 1. Weltkrieg viele prominente ukrainische Katholiken, wie u. a. die Universitätsprofessoren Zenon Kuzela, Dr. Ivan Mirchuk, V. Zalozecky und Dr. Jaroslaw Rudnycky sowie auch Mitglieder der Ukrainischen Nationalrepublik (UNR) im Exil, Hetman Paul Skoropadsky und Mitglieder der Berliner Oper wie von Saar-Zarycky, Jaroslaw Pasitschynsky und Eugen Cymbalysty.

Im Jahre 1927 sandte Erzbischof-Metropolit Scheptycky einen vierten Priester, Dr. Peter Werhun, aus Lemberg nach Berlin. Auch er

wohnte in der Johannisstr. 4 im gleichen Kloster wie sein Vorgänger. Dr. Werhun wurde am 18. November 1890 in Horodok Jahajlonsky geboren, studierte Theologie an der Karls-Universität in Prag und erhielt dort seinen Dokortitel in Kirchengeschichte. Im Jahre 1927 wurde er in Lemberg von Erzbischof-Metropolit Andreas Scheptycky zum Priester geweiht und von diesem unmittelbar danach nach Berlin gesandt, wo er aufgrund seiner Ausbildung und Befähigung sehr bald zum ausserordentlichen Professor für Kirchengeschichte an der Universität Berlin ernannt wurde. Er bereiste ganz Deutschland, hielt überall Vorträge über die Einheit der Kirche und wurde durch seine Arbeit allen römisch-katholischen Bischöfen, den Priester-Seminaren und Klöstern wohlbekannt. Im Jahre 1937 wurde er von dem damaligen Apostolischen Nuntius in Berlin, Kardinal Eugen Pacelli, zum Päpstlichen Prälaten ernannt. Die seelsorgliche Betreuung unsere Arbeiter zwischen beiden Weltkriegen war sehr schwierig, weil sie von Kommunisten unter Druck genommen wurden. Auch hatte er grosse Schwierigkeiten mit den ukrainischen Nationalisten, mit denen er sich aber etwas später wieder versöhnen konnte.

Durch die Ereignisse des II. Weltkrieges und die Besetzung der Ukraine durch deutsche Truppen kamen viele Tausende von ukrainischen Katholiken — freiwillig oder unfreiwillig — nach Deutschland und arbeiteten dort in den Fabriken oder auf dem Land. Ihre Zahl stieg auf mehr als eine und ein halb Millionen; so wurde die Einrichtung des Amtes eines Apostolischen Visitators eine Notwendigkeit.

Papst Pius XII. hatte Msgr. Dr. Peter Werhun laut Protokoll Nr. 685/39 am 23. 11. 1940 zum Apostolischen Visitator mit dem Verwaltungsrecht für alle ukrainischen Katholiken in Deutschland ernannt. Das Deutsche Auswärtige Amt bestätigte diese Ernennung unter dem Aktenzeichen Pol. 111 2334.

Msgr. Werhun bezog daraufhin eine Privatwohnung in Berlin NW 87, Schleswiger Ufer 6/11; die heilige Messe zelebrierte er in der Maria-Schutz-Kapelle in einem Kloster in Berlin-Wilmersorf, Pfalzburger Str. 18, bis Ende 1941.

Als Apostolischer Visitator benötigte Msgr. Werhun sehr bald eigene Amtsräume und auch eine repräsentative Kirche. Mit Hilfe des damaligen römisch-katholischen Kardinals von Berlin, Graf von Preysing, gelang es Msgr. Werhun, seine Amtsräume in Berlin N 58, Pappelallee 60, einzurichten. Unterkunft für seine beiden Priester fand er im Josephsheim, einem von Franziskanerinnen geleiteten Waisenhaus. Es gelang Msgr. Werhun ausserdem, für die sonntäglichen Gottesdienste eine grosse alte Kirche in der Greifenhagener Str. 11, mit Raum für 2000 Leute, für einen Monatsbetrag von 180.-Mark zu mieten. Die in Berlin lebenden Italiener hatten in der gleichen Kirche jeden Sonntag ihren eigenen Got-

tesdienst von 9 bis 10 Ur; danach stand die Kirche für den Rest des Tages den ukrainischen Katholiken zur Verfügung.

Übrigens hatten die ukrainischen Katholiken in Deutschland bis zum Jahre 1959 keine eigene Kirche und besaßen auch keinerlei kirchliches Eigentum. Erst nach der Ernennung von Bischof Platon Kornylak zum Apostolischen Exarch für die ukrainischen Katholiken in Deutschland gelang es im Jahre 1976, aufgrund seiner Bemühungen, eine stattliche Kathedrale in München zu erbauen.

Die offizielle feierliche Amtseinführung des Apostolischen Visitators fand in Berlin am 8. Juni 1941 in der Kirche, Greifenhagener Str. 11, statt. Msgr. Dr. Peter Werhun, Dr. Myron Hornykewytsch aus Wien und Dr. Ivan Czorniak waren die Hauptzelebrenten, Hochw. Peter Romanyschyn dirigierte den Chor und hielt die Festpredigt. Eine grosse Zahl von Würdenträgern und Leuten aller Schichten füllte die Kirche.

Der Apostolische Visitator ernannte Hochw. Herrn Dr. Czorniak zum ersten Kanzler des neu errichteten Kanzleiamtes. Dr. Ivan Czorniak bekleidete dieses Amt vom 16. Mai bis zum Herbst 1942, zu welchem Zeitpunkt er nach Lemberg zurückkehrte, um dort als Rektor des Priester-Seminars zu wirken.

Der zweite Kanzler war Hochw. Jaroslaw Polansky, der dieses Amt bis 1944 bekleidete. Sein Nachfolger war Hochw. Michael Moskalyk. Im Frühjahr 1945 ernannte Msgr. Dr. Werhun als vierten Kanzler Hochw. Wasyl Dodyk, der jedoch schon im Mai 1945 in sein Heimatland zurückkehrte.

Das Konsistorium des Apostolischen Visitators wurde von Msgr. Dr. Werhun im Jahre 1942 in's Leben gerufen und bestand aus den folgenden Mitgliedern: Hochw. Dekan Nikolaus Wojakowsky von Leitmeritz, Dr. Emil Stasiuk von Linz, Dr. Vladimir Malanchuk, C.S.S.R., Dekan von München, Hochw. Jaroslaw Polansky und Hochw. Johannes von Kedrowski, der römisch-katholische Pfarrer von Erkner. Die erste und die letzte Sitzung des Ordinariats der Apostolischen Visitatur fand am 6. und 7. Juli 1943 in Leitmeritz, Sudetenland, statt.

Msgr. Dr. Werhuns Privatsekretärin war Maria Werner, eine pensionierte deutsche Lehrerin, die aufopfernd für den Apostolischen Visitator bis zu dessen Deportation in die Sowjetunion tätig war.

Als Exerzitienhaus für seine Priester wählte Msgr. Dr. Werhun im Jahre 1942 das Leo-Konvikt in Paderborn, das von einem deutschen Redemptoristen-Pater, Hochw. Kugel, geleitet wurde.

In dem "Amtsblatt der Apostolischen Visitatur", das nur unregelmässig erschien, wurden alle kirchlichen Nachrichten, Verordnungen und Bestimmungen bezüglich der Seelsorgearbeit im III. Reich sowie auch Anschriften und Ernennungen der Priester veröffentlicht und allen ukrainischen-katholischen Priestern sowie auch den römisch-

katholischen Pfarrämtern zugestellt.

Msgr. Dr. Werhun veröffentlichte auch einen "Beichtspiegel" in ukrainischer und deutscher Sprache, um den römisch-katholischen Geistlichen die Beichte unserer Gläubigen zu erleichtern. Ferner gelang es ihm im Jahre 1942 ein Gebetbuch in ukrainischer Sprache mit dem Titel "Loben wir den Herrn" in einer Auflage von 60.000 Exemplaren für unsere Gläubigen herauszugeben.

In seiner Eigenschaft als Apostolischer Visitator besuchte Msgr. Dr. Werhun zur grossen Freude aller Gläubigen zahlreiche ukrainisch-katholische Kirchengemeinden in ganz Deutschland. Vor all diesen Besuchen verständigte er immer, obwohl dies nicht absolut erforderlich war, die zuständigen römisch-katholischen Bischöfe und erbat ihr Einverständnis und ihren Segen für seine Besuche. Daher war er beliebt bei allen deutschen geistlichen Stellen, die ihm und den ihm unterstellten Priestern und Gläubigen die oft dringendst benötigte Hilfe und Unterstützung gewährten. Durch diesen engen Kontakt schlossen sich viele deutsche Priester dem Apostolischen Visitator und seinen Priestern an; nachdem sie sich mit dem Ritus der ukrainisch-katholischen Kirche vertraut gemacht hatten, leisteten sie in der geistlichen Betreuung unserer Gläubigen grosse Hilfe.

Im Herbst 1944 wurde das Kirchliche Gericht des Apostolischen Visitators ins Leben gerufen und die nachfolgenden Geistlichen als Mitglieder ernannt: Hochw. W. Dodyk, V. Tarnawsky, J. Tetierka, Dr. Paul Chruszcz, Michael Reschetucha und Peter Romanyschyn.

Zu Beginn seines Amtes als Apostolischer Visitator standen Msgr. Werhun nur 8 Priester für die Betreuung der Gläubigen zur Verfügung. Im Laufe des Jahres 1942 stieg diese Zahl auf 15 Priester der ukrainisch-katholischen Kirche und vier Priester der römisch-katholischen Kirche an. Das notwendige Geld für den Unterhalt seiner Priester und seines Amtes erhielt Msgr. Dr. Werhun von verschiedenen deutschen römisch-katholischen Wohlfahrtsverbänden, wie dem St. Bonifatius-Verein und der Borromäus-Gesellschaft, die ihm jährlich ca. 60.000 Mark zur Verfügung stellten.

Der erste Priester in der neu errichteten Diözese des Apostolischen Visitators war Hochw. Nikolaus Wojakowsky. Er wurde zum Pfarrer von Leitmeritz im Sudetenland und bald darauf zum Dechant ernannt. — Der zweite Priester war Hochw. Peter Romanyschyn, der vorher als Kaplan in Wien tätig gewesen war und gleichzeitig am Wiener Konservatorium Kirchenmusik studiert hatte. Er kam am 1. Mai 1941 nach Berlin und erhielt den Auftrag, in der Greifenhagener Strasse 11 eine neue Kirchengemeinde zu organisieren. Er suchte viele Ukrainer in ihren Wohnungen und in den Baracken auf und informierte sie über die beabsichtigte neue Kirchengemeinde. Der erste Gottesdienst dieser von Hochw. Ro-

manyschyn gegründeten Gemeinde fand am Sonntag, dem 11. Mai, statt. Einen Monat später zählte diese Gemeinde bereits über 2000 Mitglieder. Unter Hochw. Peter Romanyschyns Leitung wurde auch ein Kirchenchor gegründet; auch organisierte und betreute er dann noch weitere 27 Kirchengemeinden, von Braunschweig bis Danzig und Königsberg, unterstützt bei dieser Arbeit von Hochw. Jarema Hawryluk. Zum Kantor der neuen Gemeinde in der Greifenhagener Strasse wurde Ivan Schymko und zum Messdiener N. Stein ernannt. Steffi Kitt wurde als Gemeindegewesster angestellt, um die kranken Mitglieder zu besuchen und zu betreuen. Der Kirchenchor erreichte seinen Höhepunkt im Jahre 1943 unter der Leitung des berühmten Komponisten und Dirigenten Professor Andreas Hnatyschyn, der aus Wien nach Berlin kam.

Der fünfte vom Apostolischen Visitor für Berlin ernannte Pfarrer, Hochw. Dr. Ivan Czorniak, übernahm am 16. Mai 1941 sein Amt. Im Herbst kehrte er in die Ukraine zurück, und Msgr. Werhun ernannte darauf im Jahre 1942 den Hochw. Peter Romanyschyn zum sechsten und auch letzten Pfarrer von Berlin.

Die Seelsorge in Deutschland während des 2. Weltkrieges war keine einfache Aufgabe. Jeder ausländische Priester bedurfte einer Arbeitsgenehmigung des Kirchen-Ministeriums in Berlin, und die örtliche Gestapo verlangte die Angabe von Datum und Stunde des geplanten Gottesdienstes jeweils zwei Wochen vorher. Daher mussten die Predigten sehr sorgfältig vorbereitet werden, um der Gestapo keine Handhabe zum Einschreiten zu geben. Ausserdem war der Kontakt zu unseren Leuten sehr schwierig zu finden, da den Priestern der Zutritt zu den Arbeitslagern verboten war und diese daher darauf angewiesen waren, ihre Landsleute auf der Stasse zu finden und sich als ihre Priester bekanntzumachen. Als nächstes dann musste der Priester versuchen, eine katholische Kirche zu finden und mit dem zuständigen römisch-katholischen Geistlichen eine passende Zeit für den ukrainisch-katholischen Gottesdienst zu vereinbaren. Wenn kein römisch-katholische Kirche am Ort war, musste die Verbindung mit dem protestantischen Pastor aufgenommen werden, und es muss hier gesagt werden, dass die Zusammenarbeit sowohl mit den römisch-katholischen Priestern wie auch mit den protestantischen Pastoren ausgezeichnet war.

Die Benachrichtigung der Gläubigen musste natürlich mündlich, von Mann zu Mann, geschehen, und das ganze System funktionierte fast tadellos. Die Ukrainer aus Polen waren gezwungen, den Buchstaben "P" und die Ukrainer aus der Sowjetunion das Zeichen "OST" and der Kleidung zu tragen als ein Zeichen ihres Standes. Diesen Menschen war es verboten, öffentlich an Gottesdiensten teilzunehmen, und sie nahmen grosse Gefahren auf sich, wenn sie die Zeichen während eines Kirchenbesuchs versteckten, um sie dann nach dem Gottesdienst wieder anzuhef-

ten. Trotz aller Schwierigkeiten kamen die Gläubigen in Scharen, um der heiligen Messe in ihrem Ritus beizuwohnen und in ihrer Sprache zur Beichte gehen zu können.

In den letzten Kriegsjahren war in Deutschland das Reisen mit dem Zug wegen der vielen Tief-Flieger-Angriffe und heftiger Bombenabwürfe bei Tag und Nacht grossen Gefahren ausgesetzt. Zwei unserer Prieser, Hochw. N. Domansky und Hochw. M. Izak, kamen durch Phosphorbomben in Dresden ums Leben. Trotz all dieser Schwierigkeiten jedoch, zu denen auch noch der Hunger kam, befreundeten sich zahlreiche unserer Kirchenmitglieder und Priester mit der deutschen Bevölkerung, die uns in diesen schwierigen Zeiten sehr geholfen hat; denn nicht alle Deutschen waren Nazis.

Beim Herankommen der Roten Armee auf Berlin erlaubte der Apostolische Visitator Dr. Peter Werhun seinen Priestern, nach dem Westen auszuweichen. Er selbst wie auch der Pfarrer von Berlin, Hochw. Peter Romanschyn, entschieden sich, in Berlin zu bleiben. Anfang Mai 1945, nach heftigen Strassenkämpfen, marschierte die Sowjetische Armee in Berlin ein. Der ukrainisch-katholische Pfarrer von Berlin wurde von den Sowjets am 5. Mai 1945 verhaftet. Die Pfarrmitglieder zerstreuten sich und flohen, um ihr Leben zu retten.

Msgr. Dr. Peter Werhun wurde von der NKWD in seiner Residenz, Elsenstrasse 110/11 in Berlin-Treptow, am 22. Juni 1945 verhaftet und nach Sibirien deportiert, wo er als Märtyrer und Bekenner seines Glaubens am 7. Februar 1957 starb. Der Pfarrer von Berlin, der hochw. Peter Romanschyn, wurde nach dreimonatiger Haft im Hauptquartier der NKWD entlassen, und es gelang ihm, nach Kanada auszureisen, wo er noch heute in der Seelsorge tätig ist.

In Vorausahnung seines Schicksals hatte der Apostolische Visitator Dr. Werhun noch kurz vor seiner Verhaftung den hochw. Nikolaus Wójakowsky am 2. Februar 1945 durch Dekret Nr. 54/45 zu seinem Vertreter ernannt; dieser errichtete dann im Herbst 1945 in München den neuen Amtssitz der Apostolischen Visitation. Nach der offiziellen Ernennung des Erzbischofs Ivan Buczko zum neuen Apostolischen Visitator verliess der hochw. Nikolaus Wójakowsky Deutschland und ging nach den Vereinigten Staaten, wo er im Jahre 1972 verstarb.

In Jahre 1959 rief der Heilige Vater in Rom das Apostolische Exarchat für die ukrainischen Katholiken des byzantinischen Ritus in Deutschland ins Leben und ernannte den Hochw. Bischof Platon Kornylak zum ersten Exarchen für Deutschland, wo er bis zum heutigen Tage mit grossem Eifer und viel Erfolg die religiösen Belange seiner vertriebenen Landsleute vertritt.

**ДОКУМЕНТАЛЬНА
ЧАСТИНА**

SACRA CONGREGATIO PRO ECCLESIA ORIENTALI

DECRETUM

Cum, ob rerum vicissitudines quae, novissimis his temporibus, evenerunt, plurimi ex fidelibus slavici ritus byzantini Europae Mediae-Orientalis a propriis Ordinariis sejuncti exsint, SS. mus D.N. PIUS Div. Prov. PP. XII, de illis peramanter sollicitus, volens eorum spirituali bono prospicere, Ill. mo ac Rev. mo P. D. D. PETRO WERHUN, Antistiti Urbano, munus committere dignatus est Apostolicam Visitacionem peragendi in locis quae "Altes Reich", "Reichsgau Danzig-Westpreussen", "Reichsgau Wartheland", "Reichsgau Sudetenland" et "Reichsgau Ostmark" nuncupantur, itemque Sanctae Sedi de fidelium statu ac condicione in his territoriis degentium referendi. Ut vero facilius ac plenius munus hoc Visitatoris expleri possit, Beatissimus Pater vult ut ipse eadem jurisdictione fruatur quae jure Administratoribus Apostolicis ad nutum Sanctae Sedis tribuitur, ea tamen lege ut Visitator in iis omnibus quae ad validitatem exigunt, ut facultas obtineatur ab Ordinariis loci, eosdem Ordinarios sive Latinos sive orientales adeat, et cum ipsis quid agendum consulat.

In Audientia vero diei 23 mensis novembris a. 1940, referente infrascripto Cardinali a secretis, SS. mus D. N. Pius Div. prov. PP. XII hanc nominationem per Decretum Sacrae Congregationis pro Ecclesia Orientali publici juris fieri jussit.

Contrariis quibuslibet minime obstantibus.

Datum Romae, ex Aedibus S. C. pro Ecclesia Orientali, die 23 mensis novembris a. 1940.

Eugenius Card. Tisserant

P. Werhun

Грамота Конгрегації для Східніх Церков за підписом кардинала Євгена Тіссерана, якою наділено в дні 23 листопада 1940 р. о. Петра Вергуна Апостольським візитатором для українців-католиків в Німеччині.

Decree of the Holy See through the Congregation for the Oriental Churches dated November 23, 1940, signed by Eugene Cardinal Tisserant, in which Msgr. Peter Werhun D.D. was appointed Apostolic Visitor for the Ukrainian Catholics in the entire Greater Germany.

SACRA CONGREGATIO PRO ECCLESIA ORIENTALI.

Prot. No. 685/39

D E K R E T

ÜBERSETZUNG

Da infolge der Umwälzungen der letzten Zeit zahlreiche Gläubige des slavisch-byzantinischen Ritus im Osten von Mitteleuropa von ihren eigenen Ordinarien getrennt sind, hat Unser Heiligster Herr PIUS XII. durch Gottes Fügung Papst in seiner liebevollen Fürsorge für dieselben und im Interesse ihres geistlichen Wohles dem Hochwürdigsten Herrn Geistlichen Magr. Peter **W e r h u m**, Hausprälat Seiner Heiligkeit, den Auftrag erteilt, in den Gebieten, die als "Altreich", "Reichsgau Danzig-Westpreussen", "Reichsgau Wartheland", "Reichsgau Sudetenland" und "Reichsgau Ostmark" bezeichnet werden, die Apostolische Visitation vorzunehmen und den Heiligen Stuhl über den Stand der in diesen Gebieten lebenden Gläubigen Bericht zu erstatten. Damit er nun diesen Auftrag als Apostolischer Visitator leichter und durchgreifender ausführen könne, ist es der Wille Seiner Heiligkeit, daß er mit jener Jurisdiktion ausgestattet werde, die kirchenrechtlich den Apostolischen Administratoren ad nutum Sanctae Sedis zusteht, mit der Maßgabe jedoch, daß der Visitator in allen Fällen, in denen zur Gültigkeit des Aktes die Erlangung der Erlaubnis seitens des Ordinarius loci notwendig ist, sich mit den Hochwürdigsten Ordinarien des lateinischen oder des orientalischen Ritus ins Benehmen setzt und sich mit ihnen über die zu treffenden Maßnahmen berate.

In der Audienz vom 23. November des Jahres 1940 hat der Heiligste Herr Pius XII. durch Gottes Fügung Papst, auf Grund des Berichtes des unterzeichneten Kardinal Sekretäre angeordnet, daß diese Ernennung durch ein Dekret der Heiligen Kongregation für die Orientalische Kirche öffentliche Rechtskraft erhalten solle.

Alle etwa entgegenstehenden Bestimmungen sind außer Kraft.

Gegeben zu Rom im Gebäude der Heiligen Kongregation für die Orientalische Kirche am 23. November des Jahres 1940.

(L.S.) (subs.) Eugenius Card. Tisserant
Sekretär.

J. Cesarini, Adresser.

Переклад грамоти Конгрегації для Східніх Церков німецькою мовою.

Translation of the Decree into the German language.

№ 37238

BERLINO W.10. den 15. Januar 1941
RAUCHSTR. 21

Seiner Gnaden

Hochwürdigstem Herrn Prälat Dr. Peter Werhun

Berlin NW 87
=====
Schleswiger Ufer 6 /II

Der unterzeichnete Apostolische Nuntius in Deutschland bezeugt hiermit, daß der Hochwürdigste Herr Prälat Dr. Peter Werhun, wohnhaft in Berlin NW 87, Schleswiger Ufer 6 /II, durch Dekret der Hl. Kongregation für die Orientalische Kirche Nr. 685/39, datiert vom 23. November 1940, vom Heiligen Stuhle zum Apostolischen Visitator der Gläubigen des slawisch-byzantinischen Ritus, (des sog. ukrainischen Ritus), die im Deutschen Reiche wohnen, nämlich im "Altreich", im "Reichsgau Danzig-Westpreußen", im "Reichsgau Wartheland", im "Reichsgau Sudetenland" und im "Reichsgau Ostmark", ernannt worden ist.

Der unterzeichnete Apostolische Nuntius in Deutschland bezeugt ebenfalls, daß die Regierung des Deutschen Reiches bereits von der vorerwähnten Ernennung des Herrn Prälaten Dr. Peter Werhun in Kenntnis gesetzt worden ist.

+ Cesare Orsenigo
Erzbischof von Ptolemais,
Apostolischer Nuntius.

Лист Апостольського Нунція в Німеччині Архископа Чезаре Орсеніго про номінацію о. д-ра Петра Вергуна.

A letter from the Apostolic Nuncio in Berlin, Archbishop Cesare Orsenigo to Msgr. Peter Werhun, notifying him of his appointment.

Послання Апостольського Візитатора. ДО УКРАЇНЦІВ-КАТОЛІКІВ ВІЗАНТІЙСЬКО-СЛОВ'ЯНСЬКОГО (ГР.-КАТ.) ОБРЯДУ У ВЕЛИКОНІМЕЧЧИНІ *)

Дорогі всечесні браття в священстві!
Мої любі християне!

Дня 23-го листопада 1940 року заіменував мене Святіший Отець, Папа Римський Пій XII. Апостольським Візитатором для всіх українців-католиків, візантійсько-слов'янського (гр.-кат.) обряду у Великонімеччині.

З Апостольською Візитатурою лучаться рівночасно права Апостольського Адміністратора так, що від тепер Апостольський Візитатор став Ординарієм всіх українців-католиків у Великонімеччині. Святий Апостольський Престіл якраз тому видав ці рішення, щоби нашим вірним, які розбрилися по всіх усядах, надати тривалу церковну організацію, щоби їх разом гуртувати й оснóвувати для них душпастирські станиці. Ось так першим завданням Візитатури є праця над спасінням душ по всій Великонімеччині розсіяних наших братів і сестер в Господі, та вможливити їм їхні рідні богослуження. Тому то перше слово, яким я до Вас звертаюся є: будьмо вдячні Святішому Вітцеві за це добродійство й батьківську журбу, за Його розуміння наших душевних потреб і старання нам помогти.

Цю вдячність ми повинні виявити правдивим християнським життям, вірністю Святій Церкві, невтомною молитвою, головно мольбами про Боже Церство. Коли тепер Візитатура сталася правосильною, почуваюсь до обов'язку мої любі в Христі, звернутися до Вас зі словами душпастирського привіту.

Насамперед звертаюся до Вас, мої Дорогі Всечесні Браття у священстві. Якраз Ви самі вповні зможете оцінити це, що ось тепер після часу непевності і вагань, утриваються для нас церковні відносини настільки, що буде можна приступити до порядкування релігійного церковного життя. До цього великого діла, мої любі в Христі Браття-священики я потребую Вашого повного зрозуміння справи, Вашої помочі й співпраці. Я знаю Ваші прерізні потреби, Ваші недатки. Ваші журби. Вірте мені, що я з Вами у всім співчуваю, що Ваші журби та труднощі є рівночасно й моїми. З усією священничою любов'ю я

Перше пастирське послання Апостольського Візитатора
The first Pastoral Letter of the Apost. Visitator.

йду Вам на зустріч з повною і глибокою свідомістю відповідальності, яку Святіший Отець вложив на мої рамена. Тому то й прошу я Вас, влекшіть мені нести цей важкий тягар. Йдіть і Ви мені на зустріч з довір'ям і любов'ю. Трудімся разом над величним і святим ділом розбудови нашої Церкви. Я закликаю Вас словами псалмопівця, які ми повинні вибрати собі за клич нашої спільної священничої праці над спасінням душ наших братів: «Як мило й любо, коли братія живе разом в одності».

Любі Браття! Держіться тому цупко разом! Помагайте один одному! Будьте всі братами у Господі! Із Вашими турботами й терпіннями приходіть з повним довір'ям до Вашого Апостольського Візитатора. Над усе будьте дбайливі, щоб зберегти вузли взаїмної любови. Ця любов і богоговіння дадуть Вам радісне життя і скріплять Вас у найбільших навіть труднощах.

Всечесні Браття! Великою журбою є для мене Ваше священничє освячення. Лише цей, хто черпає з повноти духового життя, зможе передати те життя й вірним. Дбайте отже перш за все, щоб Ви наповнилися Божим Духом і Божою любов'ю. Я знаю добре, як то тяжко в неупорядкованих ще подекуди відносинах провадити духове життя. Тому глядіть на св. Ап. Павла, що в убожестві йшов у світ, а душа його була переповнена Христовим життям, любов'ю й співтерпінням.

Бог дає кожному ласку, яку він потребує. Користайте передовсім зі св. Літургії для Вашого власного освячення. Свята Жертва Літургії тісно лучить нас із Христом й веде до слави Воскресіння. Вона є нашою силою. Служіть Службу Божу в глибокій покорі й богобоязні. Будьте гідні цієї величної служби, при якій навіть Херувими й Серафими дрожать. Зважте слова св. Івана Золотоустого, який говорить, що священник, котрий стоїть при св. Трапезі, має бути такий чистий, як ангели на небі, що оточують св. Престіл.

Приносіть св. Безкровну Жертву в такій формі, як цього бажає св. Церква. Не дивіться на це, що деінде відправляється Літургія з живих мовх даного часу. Ми, вірні переданню наших предків, будемо служити Божественну Літургію у віками освяченій, богослужебній церковно-слов'янській мові, що колись була нашою літературною мовою, яку нарід майже вповні розуміє та у вимові надає їй рідну українську закраску. Майже 400 мільйонів римо-католиків уживає рівнож в Літургії старої латинської мови, і які щасливі є вірні римо-католики, коли опиняться на чужині і в кожній католицькій святині чуються мов у своїй рідній завдяки спільній літургічній мові. Навіть некатолицькі церковні громади (пр. англіканська) вживають у своїх богослуженнях старинні слова й звороти, яких не знає жива мова. Зокрема наша богослужебна мова може стати одним з важних середників, щоби сповнити наложену Божим Провидінням місію нашої Церкви на Сході.

Якраз богослужевна мова, що є вийнята з-під буденного вжитку і уживається її тепер виключно у святині, криє в собі чар глибокої пошани і лучить нашу сучасність зо світлим минулим наших предків саме у найбільшому підйомі нашої душі — у молитві. Жива мова змінє свою форму й вислови; в нашій богослужевній мові є багато ustalених зворотів, дуже часто догматичного значення з їхнім означеним змістом. При кожночасній зміні живої, літературної мови ці ustalені звороти мусили б також змінитися, може навіть зі шкодою для їхнього змісту.

Тому як з одної сторони Церква дає багато місця рідній живій мові в богослуженнях, так з другого боку бажає, щоби засадничі старинні богослуження (як Божеств. Літургія, Утреня, Вечірня) служилися на старій церковно-богослужевній мові св. слов'янських Апостолів Кирила і Методія і наших славних предків. І якраз ця воля св. Церкви нехай буде міродайною, бо наші церковні власті все працювали під кутом добра нашої Церкви, а тим самим і нашого народу.

До Вас, Любі Браття священники, відносяться слова св. Ап. Павла: «Наповнітьесь Святим Духом, оспівуйте та величайте Господа у ваших серцях, благодарить Його повсякчасно» (Ефез. 5. 19' сл.). Так, Бога хвалити й величати, це наша священна служба перед Богом! Моліться багато й щиро! Моліться і читайте св. Правило, яке й ангели з вами сослужать. «Нічо не можна ставити на першому місці перед Богослужбою» — каже св. Бенедикт.

Нехай це слово спонукає Вас добре призадуматися. Тільки витривала й невтомна молитва священника рятує світ.

Чим більше Ви, Всечесні Браття, вглибитесь в тайни св. Віри, розважаючи, молячись і псалми співаючи — тим більше станете Ви животворним джерелом, що відсвіжує і кріпить вірних. Тому зверніть Ваші очі і серця вгору до Господа, бо тільки від Нього приходить Вам поміч.

Коли я досі — мої Дорогі Християне — промовляв до Ваших священників і душпастирів, яких Ви повинні любити, шанувати і слухати, то тепер звертаюся до Вас кількома словами.

Кличу до Вас насамперед словом св. Ап. Павла: «Бог мені свідком, як я Вас всіх люблю любов'ю Ісуса Христа» (Филип. 1, 8). Я знаю прерізні Ваші злидні, які Ви витерпіли. Богато із Вас зазнало злиднів збігця, багато з Вас полишало своїх любих, найрідніших.

Ви, Дорогі Браття і Сестри, опинилися на еміграції і користаєте з гостинності великого німецького народу. При всіх своїх варстатах праці сповняйте свої обов'язки солідно й совісно та не давайте причин до нарікань, бо це шкодить доброму українському імені.

Ти Дорога Студіююча Молоде, надіє народу, заправляйся до громадянської праці, єднайся в спільній великій любові Бога, Церкви й Батьківщини, здобувай основне станове знання, яким у першій мірі будеш служити своїй Нації. Гартуй духа і виробляй характер, та па-

м'ятай, що великі люди, переходили звичайно тверду школу життя. Нація буде тим сильнішою, чим більше видасть зі себе одиниць сильного хрустального характеру, одиниць, що зуміють провадити нарід все до кращого майбутнього.

Тепер до Вас Дорогі в Христі Сестри, знанням, досвідом і життям багатші і до Вас Сестри, що студіюєте, звертаюся зі щирим проханням і взиваю Вас: займіться Вашими посестрами-робітницями, покажіть їм свою любов і повчіть їх, якими шляхами мають вони ступати, щоб на чужині не зблудили, щоб зберегли свою честь і щоб не змарнували раз на все свого життя!

Поможіть і Ви нашій Церкві сповнити апостольську працю, а Мати Божа, Пречиста Діва Марія, нехай буде Вам і їм дороговказом на тернистому шляху цього життя.

Тому вказую Вам всім, Дорогі Браття і Сестри, на самоту поміч, на ніколи не висихаюче джерело потіхи й помочі у внутрішніх і зовнішніх терпіннях: на св. Віру. Віра у Вседоброго Бога-Отця, що над нами чуває, якого любов нас оточує, може потішити і піднести вгору кожне зболіле серце. Чим більше Ви віддасте себе люблячому Божему Провидінню, тим більше буде Ваше серце присмиле для Бога. Тому не забувайте на молитву! Це ж Ваша духовна пожива на мандрівництві цього життя до вічної батьківщини. Якраз у наших часах часта молитва повинна освятити й удосконалити Ваше життя. Молитва чинить серце широким і великим, молитва дає потіху і єднає з Богом. Беріть участь у богослуженнях Церкви. Святкуйте неділі і празники, як дні Господні. З глибокою пошаною беріть участь у св. Жертві, яка Вас з Христом єднає, у Службі Божій. Приступайте часто до св. Сповіді і св. Причастя. Пам'ятайте на слова Христові: «Хто їсть моє тіло і п'є мою кров, той остає в мені, а я в ньому» (Йо. 6, 56). Святе Причастя лучить нас тісно з Христом, робить нас христоносцями, що зберігають у своєму серці вогонь життя вічного.

Мої Дорогі Браття і Сестри! Стійте кріпко у вірі! Зберігайте вірність нашій св. Католицькій Церкві. Ваші предки стали щасливими у цій вірі як в часі так і у вічності. Св. Католицька Віра з нашим прегарним обрядом є також найкращою охороною українського народу. З'єдинена Церква, як про це вчить історія, все стояла, стоїть і стоятиме вірно на сторожі української народньої думки. Тож зберігайте кріпко віру і моральні засади Ваших предків, а тоді знайдете правдиве щастя тепер і у вічності.

Нехай благословить Вас Всемогучий Бог Отець,
Син і дух Святий. Амінь.

Берлін, у неділю Зіслання Св. Духа Р. Б. 1941, 8-го червня.

о. д-р ПЕТРО ВЕРГУН
Апостольський Візитатор Українців
греко-католиків у Великій Британії

HIRTENBRIEF

und Anweisungen des Apostolischen Visitators an die Priester
der Apostolischen Visitation der Ukrainer des byzantinisch-slavischen
(gr.-kath.) Ritus in Großdeutschland

B r ü d e r ! Freuet Euch allezeit im Herrn; noch einmal sage ich, freuet Euch! (Phil. 4, 4).

Diese Worte müssen uns aus dem Herzen quellen, sie müssen Bestandteil unseres Wesens sein, wenn wir die uns anvertrauten Seelen in Jubel und Freude zur vollen Pflichterfüllung, zu Opfern, Mühen und Arbeit des täglichen Lebens führen wollen. Auch das vierte Kriegsjahr wird von uns den Einsatz aller Kräfte fordern. Treue Erfüllung des Dienstes, volle Arbeitsleistung auf jedem Posten, auf den der einzelne von uns gestellt ist, sind die Voraussetzungen für die Erfüllung aller Pflichten, die jedem von uns aufgetragen sind. Daß aus diesen heraus für uns Seelsorger Aufgaben erwachsen, welche viele Opfer mit sich bringen, bedarf wohl keiner besonderen Erörterung. Darum wollen wir immer wieder Mut und Kraft auch in den schwersten Stunden aus unserer priesterlichen Berufung selber schöpfen.

Wenn wir in das innerste Heiligtum des Priesterseins hineindringen und eine vertiefte Erkenntnis unseres priesterlichen Lebens gewinnen wollen, so müssen wir unser Priestertum auf dem Hintergrunde der biblischen Priesteridee zu erfassen suchen. Der neutestamentliche Priesterbegriff sieht das Priestertum des Alten Bundes in seiner Vielfalt abgelöst durch den Priesterdienst des „einen Mittlers zwischen Gott und den Menschen“ (1. Tim. 2, 5), Jesus Christus. Die Heilige Schrift entwirft uns im Hebräerbrief ein grandioses Priesterbild. Da erscheint Christus als der Hohepriester eines neuen, ewigen Bundes. Mit Seinem eigenen Blute tritt Er in das Allerheiligste. Er ist durch alle Himmel hindurchgeschritten und steht nun vor dem Antlitz des Vaters — allezeit bittend für uns. Doch nicht bloß die Fürbitte ist Seine himmlische priesterliche Funktion. Er tut vielmehr geheimnisvollen Dienst vor Gott: „Wir haben einen Hohenpriester, der sich zur Rechten des Thrones der Majestät im Himmel niederließ. Er verrichtet den Dienst im Heiligtum, im wahren Zelt, das der Herr erbaut hat, nicht ein Mensch“ (Hebr. 8, 1). „So ist also Christus als der Hohepriester der zukünftigen Güter erschienen. Er trat in das große und vollkommene Zelt ein, das nicht von Menschenhand gemacht und überhaupt nicht von der Welt ist. Er ging auch nicht mit dem Blute von Böcken und Rindern, sondern mit Seinem eigenen Blute ein für allemal in das Allerheiligste hinein: Er, der eine ewig-gültige Erlösung bewirkt hat. Wenn schon das Blut von Böcken und Stieren und die Asche einer Kuh, womit man die Unreinen besprengt, deren äußere Reinigung herzustellen vermag, wie viel mehr wird das Blut Christi, der Sich selbst kraft Seines ewigen Geistes als makelloses Opfer Gott dargebracht hat, euer Gewissen von toten Werken reinigen, um dem lebendigen Gott zu

Пастирський лист німецькою мовою Pastoral Letter in the German language.

dienen. Deshalb ist Er der Mittler eines neuen Bundes, in dem die Berufenen das verheißene, ewige Erbe empfangen sollen“ (Hebr. 9, 11 ff).

Aus dieser großartigen Sicht wird uns deutlich, daß Jesu Priestertum mit Seinem Mittleramt innig verbunden ist: Als Mittler ist Er unser Priester. Er ist ja aus den Menschen genommen, Er ist unser aller Bruder. „Darum mußte Er in allem Seinen Brüdern gleich werden, damit Er ein barmherziger und treuer Hohepriester vor Gott sei, der des Volkes Sünden zu sühnen vermag“ (Hebr. 2, 17). Jesus gehört als Mensch zu uns. Er hat durch Seine menschliche Natur, die so wunderbar mit der göttlichen vereint ist, mit allen eine tiefe innere Gemeinschaft. Alle stehen zu Christus in wesenhafter Beziehung. Ja, Christus, der Gottmensch ist sogar der neue, der universale Mensch. Seine Menschheit kennt ja keine Abgeschlossenheit. Sie hat keine eigene Persönlichkeit, sondern findet ihren personalen Stand im ewigen Logos. So kennt Jesu Menschheit keine personale Schranke. Sie kennt keine Enge, sondern nimmt an der Allweite Gottes teil. Nur Gott ist allweite Person. Ihm ist die Persönlichkeit nicht eine Schranke. Darum vermag auch der Gottmensch allein die vielen Erlösten sich einzugliedern — als Haupt einer neuen Menschheit.

So ist Jesu Priestersein in der geheimnisvollen gottmenschlichen Existenz begründet. Aus der Höhe Gottes herabsteigend, ist Er zugleich „der Erstgeborene unter vielen Brüdern“ (Röm. 8, 29). Ihm allein ist darum das Priestertum wesentlich. Er hat ein ursprüngliches, kein abgeleitetes Priestertum. Alles Priestertum ist ja — seinshaft gesehen — zutiefst Mittlerum — ein Kommen von Gott her und ein Stehen vor Ihm. Im Priestertum Jesu geschieht die seinshaftige Verklammerung von Gott und Welt. Der Priester steht also auch als Mensch vor Gott, aber als der von Gott Erwählte: „Niemand darf die Würde an sich reißen, sondern er muß wie Aaron von Gott berufen sein“ (Hebr. 5, 5). Der Priester vertritt die Menschheit vor „der Majestät“. Das konnte nur Christus. Er allein ist der Mensch, der vor das Antlitz Gottes treten darf. Nur der Sündenlose, nur der Heilige darf es. Nur der Einzig-Erwählte, dem das Wort gilt „Mein Sohn bist du, heute habe ich dich gezeugt“ (Ps. 2, 7). Indem Er, der Kyrios, vor Gott hintritt, in sich die ganze Menschheit bergend, bringt Er dem Vater im Heiligen Geist die unendliche Sühne, die ewige Verherrlichung dar.

Das alles ist seinshaft, wesenshaft mit der Existenz Christi, Seiner gottmenschlichen Person verknüpft, fand aber seine tiefste Verwirklichung, als der Herr am Kreuze „kraft Seines ewigen Geistes“ Sein Leben dahingab und Seine irdische Daseinform auflöste und in die Glorie der Himmeln verwandelte. Da brachte Er — wie es der hl. Augustinus sagt — das „holocaustum“, das „Ganz-Opfer“ in feierlichem Opfergange dar, indem Er die Welt, die ganze Menschheitsgeschichte dem Vater weihte.

„Er sollte ja nach Gottes Gnadenwillen für einen jeden den Tod kosten. Gott, dessentwegen und durch den das All da ist, wollte viele Söhne zur Herrlichkeit führen. Darum fand Er es geziemend, den Urheber ihres Heiles durch Leiden zu vollenden. Er, der heiligt, und jene, die geheiligt

werden, sind ja alle einer Abstammung. Darum schämte Er sich auch nicht, sie Seine Brüder zu nennen und zu sagen: „Ich will deinen Namen meinen Brüdern kundtun, vor der Gemeinde dich lobpreisen“ (Hebr. 2, 10 ff).

Jesu Priesterdienst ist Lob und Anbetung des Vaters. In diesen herrlichen Preisgesang der Liebe, der das priesterliche Opfer Jesu durchklingt, nimmt Jesus die ganze Menschheit, ja den Kosmos auf. Christi Priesterdienst reißt die dem Tode verfallene Welt in das ewige Leben göttlicher Herrlichkeit.

Wir sehen, wie Jesu Priestertum das Herz, die Mitte Seines gottmenschlichen Daseins, Seiner ganzen gottmenschlichen Wirksamkeit ist. An diesem innersten, schönsten Heiligtum der gottmenschlichen Wirklichkeit nehmen wir, die berufenen Priester Jesu Christi, teil. Mit ihm unserem Hohenpriester, treten wir jeden Tag in das Allerheiligste des Vaters. Seine gottmenschliche Würde überkleidet unsere Schwachheit, wenn wir gewürdigt werden vor dem hochheiligen Tische Gottes zu stehen und an dem göttlichen Altar das schauervolle Opfer darzubringen.

Mit Jesus und in Jesus tragen wir die Brüder und Schwestern vor Gottes Angesicht. Der Priester hat Anteil an Jesu Mittlertum. Er soll die Vielen, die ihm anvertraut sind, zu Gott tragen. Sein Leben, sein Gebet, sein Opfer, seine Leiden und Freuden sollen allezeit ein Gang zum Allerheiligsten sein. In sein Leben ist das Leben der Gemeinde eingeschlossen. Nie steht der Priester einsam vor Gott. Immer trägt er die Gläubigen in sich. Darum ist sein Leben so gottgeweiht. Wie der Hohepriester des Alten Bundes auf seinem Brustschild die zwölf Edelsteine trug, wenn er in das Heilige eintrat, die ihn an die zwölf Stämme Israels erinnern sollten, so trägt der Priester in der Liebe Christi seine Pfarrkinder, seine Gläubigen vor das Angesicht der Majestät in den Himmeln. Vor seinem Leben in Christus geht darum ein Ström des Lebens und der Liebe aus.

Besonders das hochheilige Opfer, dieser herrliche Priesterdienst des Neuen Bundes, ist das große holocaustum, in dem der Priester als Vater seiner Gemeinde die Christen zum hl. Lichte emporträgt. Das priesterliche Gedenken (Memento), die priesterliche Application sind mehr als nur ein Bittgebet — sie sind eine Art sakramentaler Eingliederung in das Opfer Jesu. Da kann der Priester Jesu Christi seine Gemeinde, seine Mitbrüder, die ganze Welt Gott in die Arme legen. Da wird die ganze Welt ein Hymnus auf den Vater, da wird das All ein großer Gesang, das ewig klingende Sanctus der Engel.

Aber nicht nur das heilige Opfer, auch das priesterliche Gebet ist durchweht vom Opferduft Jesu Christi. Besonders das Offizium (tschasoslow). Es ist ein Gebet mit Christus. Nicht der einzelne Priester betet da. Es betet in ihm die ganze weite Weltkirche. Ja — da betet der Priester mit allen Scharen der Heiligen und Engel. Wiederum ist es ein mittlerisch-priesterliches Gebet. Sein Loben, Danken, Jubeln, Bitten wird Leben und Segen für die ganze Gemeinde. Wenn das priesterliche Gebet gedankenlos, ehrfurchtslos und mechanisch verrichtet wird, da kann es kein Leben

wecken. Wenn immer aber ein Priester in den großen Gebetsstrom taucht, der vom Herzen Jesu ausströmt und als Strom Gottes „erfreut die Gottesstadt“ (Ps. 45, 5) der heiligen Kirche, da geht von stillen Beten eine Quelle lebendiger Kraft und heiligen Segens aus, eine unüberwindliche Macht der Gnade, die auch viele noch verschlossene Herzen öffnen wird und die Seelen, welche breit sind, mit himmlischem Leben tränkt.

Wie wesentlich ist darum auch die priesterliche Spendung der heiligen Sakramente. Sie sind die Mysterien, die nicht nur Gnadenmittel sind, sondern Lebensformen Christi, die die Heilstat Jesu erneuern und Menschen in das innerste Leben Christi einformen. Gewiß wirkt jedes Sakrament bei rechter Spendung und Intention. Dennoch ist die Sakramentspendung eine wahrhaft erfüllte, eine wahre Freude der Gottesstadt, die aus der geistlichen Tiefe, die aus dem gottberührten Herzen des priesterlichen Spenders aufsteigt. Nur in tiefster Ehrfurcht vor dem Mysterium Gottes, nur in dem Bewußtsein der herrlichen Größe des Sakraments darf der Priester es wagen, der „Verwalter der Mysterien“ Gottes zu sein.

Priesterliches Leben ist Segen und Weihe. Wie groß steht deshalb der Priester vor uns. Seine Person ist dem gottmenschlichen Mittler angegliedert. Er trägt Fülle des Lebens und des Segens in sich. Wo immer er segnet, da segnet der Herr. Wo immer er betet, da betet Christus. Wo er lebt, da ist Jesus. Sein Leben muß darum so heilig sein, damit er den Glanz der Heiligkeit Gottes ausstrahle. Nur durch tiefes Eindringen in die Wunderwelt der Sakramente, nur durch lebendige Betrachtung der Liturgie, der heiligen Riten und Gebete, nur durch anhaltendes Gebet und durch tägliches Lesen des Wortes Gottes gewinnt der Priester jene lebendige Christusgleichheit, die ihn allein befähigt, wahrhaft als Mann Gottes das heilige Feuer vom Himmel zu holen.

So muß der Priester — vor jedem Tun — um sein Sein in Gott wissen. Er ist gottgeweiht. Er ist ausgeschieden aus der Welt. Er ist gezeichnet vom Herrn. Er ist Priester durch ein unauslöschliches Siegel, daß in ihm brennen muß. Wer das Feuermal Gottes (character indelebilis) einmal empfangen hat und es nicht immer brennen fühlt in seinem Herzen, dessen Seele ist ausgebrannt und kann kein Leben wecken.

So berührt der Priester bereits die Grenzen des irdisch Möglichen. Darum verstehen wir nun, daß die Kirchenväter von einer so großen, scheuen Ehrfurcht vor dem Priestertum ergriffen waren. Daß sie oft nur nach langen Widerstreben die heiligen Weihen empfangen.

Ein tiefes Symbol liegt darin, daß die heilige Priesterweihe bei uns Orientalen nach dem Liede der Cherubim, das unsere Gemeinschaft mit den leuchtenden Engelscharen ausdrückt, gespendet wird. Der Priester soll ja jenen himmlischen Chören eingegliedert werden, die das ewige Lied der Anbetung singen. Sein Leben soll ein Voraufklingen jener Lobeshymnen sein, die am Altar der Himmel rauschen. Aus dieser Schau sind die Worte eines heiligen Johannes Chrysostomus geboren, die wohl das Schönste enthalten, was je über das Priestertum gesagt wurde: „Das Priestertum wird zwar auf Erden ausgeübt, nimmt aber einen himmlischen

Rang ein — ... Denn kein Mensch, kein Engel, kein Erzengel, noch eine andere geschaffene Macht, sondern der Paraklet, der Beistand selber hat dieses Amt begründet und hat Menschen, die noch auf Erden leben, bevollmächtigt, den Dienst der Engel zu verrichten. Darum muß, wer das Priestertum auf sich nimmt, so rein sein, als stünde er selber im Himmel, mitten unter den himmlischen Mächten“.

Liebe Brüder im Herrn!

Gestärkt, geheiligt durch die Gnade Gottes, angehaucht von der Liebe des Parakleten während der vorweihnachtlichen Fastenzeit, gehet nun gemäß dem Befehle des Hohenpriesters, lehret und nehmet im neuen Jahr wiederum den Kampf um die unsterblichen Seelen mit größter Opferfreude und mit dem Mut und Geiste der galiläischen Fischer auf. Und wenn Ihr im Kampfe unter der Bürde der alltäglichen Sorgen und der sich häufenden Hindernisse zusammenzubrechen glaubt, höret auf das Wort unseres Hohenpriesters: „... sehet, ich bin bei euch alle Tage bis an's Ende der Welt“. (Matth. 28, 20).

Es segne Euch der allmächtige Gott, + der Vater
und + der Sohn und + der Heilige Geist. Amen.

Msgr. Dr. PETER WERHUN,
Apostolischer Visitator.

Gegeben zu Berlin, am 1. 1. 1943.

ORIENTALISCHER GOTTESDIENST

nach der Liturgie des hl. Vaters Johannes Chrysostomus in byzantinisch-slavischem (griech.-kath.) Ritus, gefeiert von den kath. Ukrainern in Groß-Deutschland.

Die hl. Messe beginnt mit der stillen Vorbereitung der hl. Gaben an einem Nebenaltar in der Nähe des Hochaltars. Der Priester nimmt gesäuertes Brot in seine Hände, schneidet mit einer Lanze eine Reihe von Partikeln aus und legt sie in bestimmter Reihenfolge auf die Patene. In die Mitte legt er ein großes Brotstückchen, das Christus darstellt und das hl. Lamm heißt. Rechts daneben legt er eine Partikel, die Maria darstellt, auf die linke Seite kommen kleine Brotteilchen zu liegen, die die Heiligen, die Lebenden, die Verstorbenen bedeuten. Die ganze Kirche also ist nun vereint und alle, die Heiligen und die Gläubigen, bringen Gott das Lob der Anbetung dar. Nach einem Aufopferungsgebet wird die Kirche bräuchert und es beginnt die eigentliche Messe am Hochaltar. Die Meßfeier zerfällt in den Lese- und den Opfertagesdienst (Katechumenen- und Gläubigenmesse genannt). Die Katechumenenmesse beginnt mit einer Ektenie, litaneiartigen Gebeten (Wechselgebete zwischen Priester und Volk). In inbrünstigem Flehen wendet sich der Priester zu Gott und bittet um Frieden und Einigkeit. Er bittet für alle Gläubigen — ganz weit wird das Herz der Kirche; keiner wird vom Gebete ausgeschlossen. Auf jede Bitte antwortet der Chor mit dem flehentlichen „Herr, erbarme dich unser“ (Hospody pomyluj). Nach wechselnden Antiphonen findet der erste Eingang (kleiner Eingang genannt) statt. Der Priester nimmt ehrfürchtig das hl. Evangelienbuch und trägt es in Prozession zu den Gläubigen. Dann ruft er laut: „Weisheit; Steht aufrecht“. Diese Prozession wird als ein Schreiten mit dem verklärten Herrn, der unsichtbar (als Lehrer im Evangelienbuch dargestellt) unter uns weilt, erlebt. Danach folgt ergreifender viermaliger Ruf „Heiliger Gott, Heiliger Starker, Heiliger Unsterblicher, erbarme dich unser“.

Nach der Verlesung der Epistel und des Evangeliums wird wieder eine „inbrünstige Ektenie“ gesungen. Man bittet für den Papst, den Bischof, für die ganze Christenheit; der Chor antwortet jetzt dreimal „Hospody pomyluj“. Nach der Entlassung der Katechumenen beginnt der Opfertagesdienst mit einer feierlichen Opferprozession, genannt großer Eingang. Er erinnert an den Einzug Jesu in Jerusalem vor seiner Gefangennahme zur Aufnahme seines Leidens und entspricht eigentlich dem altchristlichen Opfertages. Die Gaben werden vom Nebenaltar auf den Hochaltar getragen; dabei wird ein jubelndes Engellied gesungen (Cherubikon). Wir stellen nun die Engel selber dar, die mit uns den heiligen Dienst vollziehen

Пояснення української Служби Божої німецькою мовою.
Description of the Ukrainian Liturgy in the German language.

und ihr Antlitz vor dem Herrn der Heerscharen verhüllen. Es folgt der Friedensgruß und die ergreifende Rezitation des Credos, bei dem der Priester mit dem Velum über den Opfertischen fächelt, um das Wehen des Heiligen Geistes anzudeuten, der in dieser heiligen Stunde auf uns herabkommt. Mit dem Ruf „Empor die Herzen“ beginnt die Präfation. Nach dem Gesang des Sanctus (Swjat, Swjat, Swjat) folgt sofort die Wandlung, deren Worte der Priester singt. Der Chor antwortet jedesmal mit Amen (Amin). Es folgen die großen Fürbitten, ein jubelndes Lied auf Maria (Dostojno jest). Das Vater-Unser singt der Chor (Otsche nasch). Der Priester bereitet sich zur heiligen Kommunion. Er ruft laut: „Das Heilige — den Heiligen“ (Swiataja swiatym), bricht die Gestalten und kommuniziert. Auch die lateinischen Gläubigen dürfen kommunizieren, da es jedem lateinischen Christen gestattet ist, die hl. Kommunion in jeder heiligen Messe des Morgenlandes zu empfangen, die von einem mit Rom vereinten Priester gefeiert wird (Kirchl. Gesetzbuch can. 866 § 1). Nach der hl. Kommunion segnet der Priester das Volk mit dem Allerheiligsten und stellt den Kelch und die Patene auf den Nebentisch. Den Ausklang des hl. Opfers bilden erhabene Lobgebete, inständige Litaneigesänge und schließlich der Segen des Priesters und die Entlassung der Gläubigen.

Gebet für die Wiedervereinigung im Glauben, das auf Anordnung des Hl. Vaters in allen Diözesen Italiens gebetet wird.

O Herr und Gott! — Du hast die verschiedenen Völker — in dem Bekenntnis Deines Namens vereinigt, — wir bitten Dich für die christl. Völker des Orients, — Eingedenk der hervorragenden Stellung, — die sie in Deiner Kirche eingenommen haben, — flehen wir zu Dir, — Du wollest ihnen das Verlangen einflößen, — diesen Rang wieder einzunehmen — und mit uns wieder — unter der Führung eines und desselben Hirten — eine einzige Herde zu bilden. — Laß sie zusammen mit uns — sich durchringen zu den Lehren ihrer hl. Kirchenlehrer, — die ja auch unsere Väter im Glauben sind. — Der Geist der Eintracht und Liebe, — der Deine Gegenwart unter den Gläubigen kennzeichnet, — möge den Tag beschleunigen, — wo sich unsere Gebete mit den ihrigen vereinigen, — auf das jede Volk und jede Zunge — unseren Herrn Jesus Christus, Deinen Sohn, — anerkenne und verherrliche. — Amen.

Herausgegeben von Apost. Adm.
Msgr. Dr. Werhun

Christus ist geboren!

Berlin, im Dezember 1944

Msgr. Dr. Peter Werhun.

Pkt. 9 Neujahrsansprache des Ordinariats an das ukrainische Volk, (durch den deutschen Rundfunk gesprochen).

Unsere schönen alten Sitten respektierend, wende ich mich an Euch, meine Brüder und Schwestern, mit einem Neujahrswort. — Wir stehen an der Schwelle des neuen Jahres. Hinter uns liegt das alte, so reich an nationalen Leiden und Qualen und für uns Emigranten an heimatlosen Herumschlagen:

Unser ukrainisches Vaterland im Blut! In seinem Innern ringsherum, nur Ruinen und Totenhügel, Traurigkeit, Schrecken und der unbarmherzige Tod. Die furchtbare Ruine, wie der Dichter sie malt: „Es gibt kein Anwesen und kein Haus, keinen Bruder und keine Schwester, die nicht verweint, im fülternden Joch einhergehen.“

Nach traditionellem Brauch, vom allmächtigen Gott erflehend, wünsche ich Euch, meine geliebten Brüder und Schwestern in Christo, überreichen Segen. Den Eltern wünsche ich große Liebe und Geduld sowie Vermehrung der Gnade zur rechten Erziehung und Führung ihrer Kinder auf dem göttlichen Wegen.

Dir, liebe Jugend, — Du Hoffnung unseres Volkes — wünsche ich überreiche Gnaden des Hl. Geistes, damit Du fähig wirst, mit goldenem Faden das Gewesene mit dem Gegenwärtigen zu verknüpfen zur größeren Ehre Gottes und zum Wohle und Stolz des eigenen Volkes.

Euch, ukrainischen Soldaten in den Reihen der eigenen ukrainischen Kriegsverbände wünsche ich, daß Ihr würdige Nachfolger der ruhmreichen Saporoger Kosaken werdet und in den Fußstapfen dieser Ritter wandelt, unser Volk verteidigend, somit auch die göttliche Welt. Und wenn es notwendig sein sollte, das eigene Leben auf dem Felde der Ehre hinzugeben, so denkt daran, daß Euer Opfer, niedergelegt auf den Altar des Vaterlandes, dem Allmächtigen wohlgefällig ist. Christus selber sagt: „Eine größere Liebe hat wohl niemand, als der sein Leben hingibt für seine Freunde“.

Und Euch, ukrainische Junaken (Flakhelfer), Ihr jüngsten Soldaten, Euch wünsche ich, daß Ihr heranreifen möget zu Helden mit dem Flug und der Kühnheit eines Adlers, Euren Körper stählend, Euern Geist härtend und so wachsend zu charaktervollen Rittern aber auch zu Helden der christlichen Tugenden.

An Euch alle in der Arbeit, in den Werkstätten, an Euch, die Ihr noch herumgehend keine Arbeit und keine Bleibe gefunden habt, wende ich mich mit den Worten des göttlichen Heilandes: „seid mutig, Ich habe die Welt besiegt“.

Новорічні побажання Апостольського Візитатора
New Year's Greetings from the Apostolic Visitor.

Beschreitend den uns durch die göttliche Vorsehung gewiesenen Weg, vergesst nicht, daß das durch den Willen Gottes auferlegte Kreuz uns ein Mittel sein soll zur eigenen Heiligung und zur Buße für unsere Vergehen und Sünden.

Indem wir das Wohlwollen des deutschen Volkes betrachten, denken wir daran, daß auch auf uns das Auge der Geschichte schaut.

Rechtfertigen wir die auf uns gesetzten Hoffnungen. Stolz tragen wir zwischen dem Fremden den Namen unserer Heimat Ukraine.

Euch alle umarme ich mit der Liebe meines Herzens und wünsche Euch an der Schwelle des Neuen Jahres, daß die göttliche Liebe die Dunkelheit der Bösen besiege, der verwundeten Welt den heißersehnten Frieden schenke und Euch allen eine glückliche Rückkehr in das ukrainische, eigene, freie Vaterland gebe.

Msgr. Dr. Peter Werhun.

Пастирський Лист

Апостольського Візитатора й Адміністратора Українців-католиків візантійсько-слов'янського (гр-кат.) обряду в Великонімецьчині

Кир Петра до духовенства і вірних.

ПЕТРО

Божою Милостю і Благословенням Апостольського Престола, Апостольський Візитатор і Адміністратор у Великонімецьчині. Всечесному Духовенству і Вірним мир в Господі і благословенство.

«Жертву за наше спасіння довершив на хресті, але розпочав її вже в яслах».

Іван Золотоустий

Любі мої земляки!

Дорогі Братя і Сестри в Христі Ісусі!

Недавно в підземеллях ватиканської церкви св. Петра в Римі, біля його статуї т. зв. «конфессію», що зображує св. Петра, як він сидить на троні, знайдено в часі археологічних розкопів саркофаг із перших століть християнства. Цікавий цей саркофаг. На його поверні, тобто на віку, є чудова старинна різьба. До Богоматері, що сидить із новонародженим Дитятком, прийшли з поклоном три мудреці зі Сходу із дарами для Ісуса. А на фоні цього образу видніє великий хрест.

Ця високомистецька різьба, прецінний документ старинної християнської культури, має не тільки археологічно-мистецьку вартість, але вона з'ясує нам погляд на віру перших християн у Христа Спасителя і Відкупителя людського роду.

Перші Християни бачили недалеко дерев'яних ясел, також і великий дерев'яний хрест, що на ньому довершилося спасіння людства. Вони мали ясне поняття про таємницю вефлеємського вертепу і гори Голгофти. Вони зрозуміли і відчували любов'ю своїх сердець народження Месії і смерть Спасителя.

І між тими двома бігунами, тобто між вертепом у Вефлеємі і хрестом на Голгофті, оберталось усе їхнє життя.

Тому то, такою сильною і глибокою вірою горіли серця перших християн, сповнені полум'ям любови до свого Творця. Тому їхнім бажанням було злутитися навки зі своїм Спасителем, не зважаючи на ніякі перешкоди, страждання, переслідування за віру, муки і смерть. Вони терпіли жакливі тортури з молитвою і піснею на устах, невгнуті і незламні, наче криця.

І як ми призадумаємося над життям-буттям перших християн, то мусимо признати, що нам багатьом бракує такого розуміння таємниці вефлеємської ночі і єрусалимського гробу, яким відзначалися перші християни.

Пастирський лист Апостольського Візитатора з нагоди Різдва.
Pastoral Christmas Letter of the Apostolic Visitor.

ДОРОГІ РОДИМЦІ!

Наш різдвяний піст, званий Пилипівка, вже зачався. Святий це час-пора задуми і застанови над Різдом Христовим, метою Його приходу на світ, щоб рятувати грішний людський рід. Святий цей час і для нас на підготовку нашого серця і душі на прихід Ісуса. Бо наші душі і серця мають стати вертепом-яслами для Божої Дитинки.

Через первордоний гріх наших прародичів, страшило людство рай. І прокляття цього гріху, чим далі від тієї трагічної дії, тим більше відвертало людський рід від віри у свого Сотворителя. Дійшло до того, що з часом зникло і поняття про правдивого Бога. Люди поклонялися природі, звірятам, деревам, кам'яним горам, та божкам, що їх самі собі робили своїми руками. Які боги такі люди, таке їхнє життя. На честь богів влаштовували погани розпусні оргії. Ніхто не дбає про калік, старців, убогих і сиріт. Дітей убивали родичі, або народжених викидали, чи продавали, як скотину. Це бувало навіть у культурних під іншим оглядом греків. Вони викидали калік і хворих, та непотрібних дітей у провалля гір Тайгетос.

Жінка стала невольницею свого чоловіка. Дівчатам ограблювано на пирах-бенкетах їхню дівочу честь і невинність, а відтак їх убивано або продавано, як невольниць. Запанувало беззаконня, злочини, крадіжжі, вбивства. Законодавство викривлено до непізнання. У Римі, наприклад, за вбивство скотини, вола, осла, коня, карали судово. Зате вбивство невольника, було безкарне. По розривкових місцях поган, тобто по аренах, цирках і колізеях, та під час бенкетів, лилася людська кров невольників, борців-глядяторів та засуджених на смерть, що часто мішалася з кров'ю звірів. Римляни ж приглядалися тому з насолодою і захопленням. Їм не смакувала їжа, як не бачили крові. «Хліба і забави» («panem et circenses») бажала собі римська юрба і це стало її кличем, істотою її життя.

Невиносиме стало і соціальне положення. З одного боку безмірні багатства, а з другого бездонна нужда. Людство котилося у руїну. Надармо накликували тут-там світліші уми мудреців старинний світ до опам'ятання. Клинами, злобою, а часто і вбивством відплачувалися їм за те погани.

Але усьому приходить кінець. Так із часом не тільки мудреці невчені та бідні, але також і багаті зрозуміли, що так далі бути не може. Щось мусить статися таке, що стрясє світом, хтось прийде такий, що вирятуює світ із тієї загибелі, що в неї він нестримно летить. Таке розпучливо безнадійне положення світу викликало у людей песимізм, відібрало охоту до життя і гнало їх в обійми смерті через самогубство (*taedium vitae*).

Цю застрашаючо жорстоку долю тодішнього людства, так змальовує пророк Ісаїя: «Всі ми народилися, як прокажені. Вся наша праведність, наче наша сплямлена одежа. Всі ми зів'яли неначе те листя, а гріхи наші кидають нами неначе вітер». (Іса. 64, 6).

Всі очіждали приходу небуденного реформатора, що виведе нещасне людство з глибокої темряви безаконня, на ясний і щасливий шлях правди.

Однак тільки одинокий вибраний нарід зберіг правдиву віру у справжнього Бога. Він зберігав неперестанну і радісну надію на прихід Месії, Господа Нашого Ісуса Христа, Спасителя.

Як прийшла «повнота часу», прийшов на світ Син Божий Месія-Христос, щоб відкупити людський рід щоби нарешті над злобою і ненавистю, запанувала любов і милосердя.

Христос, довго очікуваний реформатор світу, в понятті сучасних поган, зніс, скасував станове і соціальні різниці, та повернув для всіх право стати дітьми небесного Вітця. Він заложив і оснував царство Боже на землі.

«Дитя народилося нам син даний нам; власть на раменах Його, а імя Йому: Дивний, Порадник, кріпкий Бог, Отець будучого віку, князь миру» (Іса. 3, 6). І цей то величний Бог, що його не в силі описати людська мова, прийняв на себе людське тіло, уподібнив себе до людей, став «Синоном чоловічим», як Його вітає пророк Даниїл. (Дан. 7, 13 і 10, 16).

А став Ісус Богочоловіком тому, щоб за нас терпіти, щоб нас врятувати і відкупити від вічного прокляття і пекельної загибелі, та вивести нас на небесні височини, до вічної Божої щасливості.

Його страждання починаються вже в яслах Вифлеєму. Він прийняв ради нас крайню вбожество, біду і злидні, та примусове вигнання, еміграцію на чужину. Усе Його туземне життя переповнене працею і журбою про наше спасіння, що за нього вкінці віддав серед страшних знущань і муки, тільки з любови до нас, своє життя на хресті.

Оце причина і мета приходу Месії на світ.

ВОЗЛЮБЛЕНІ БРАТЯ І СЕСТРИ!

Різдво Христове, що його святкуватимемо за кілька неділей є і на завжди остане святом Божого милосердя і превеликої любови в Трійці Єдиного Бога до людського роду; воно є й остане святом світла і радості в темніні журб і злиднів туземного життя; воно є і буде святом Божого правдивого миру у часі світової незгоди, та радісної надії для тих, що терплять і страждають, що двигают свій важкий хрест виглядаючи помічі і скріплення сил.

І справді, Христове Різдво є й стане святом Божого Милосердя і Любови. Бо хоча Господь покарав в особах наших прародичів усе людство, то все таки Його милосердя і любов не забули за грішний світ. З любови і милосердя зійшов на світ самий Син Божий Ісус Христос, що народився у вертепі, умер на хресті, щоб відвернути від грішного людства караючу руку Божого гніву і принести світові Мир.

«Господь Бог так полюбив світ, що віддав свого Єдинородного Сина, щоби кожен, хто вірує в Нього, не загинув, а мав вічне життя»

(Йо. 3, 6). Божий Син покинув для нас небесні світлощі і «понижив самого себе, прийняв на себе вид слуги і став подібним людям на вид, як чоловік» (Фил. 2, 7). Усе те зробив Божий Син із безконечної любови. Тому і ми полюбім наших ближніх, та змилося над ними. А головне, дорогі братя й сестри, покажіть ту любов словом і ділом нашим родимцям, утікачам і евакуованим із рідних земель. прийміть їх, хоча як скромна ваша домівка. Не пускайте їх від себе з порожніми руками. Ваша хата і ваше серце хай стане для них привітним вертепом, гостинним Вєфлеємом. Пам'ятайте, що любов без діл мертва. Самий Божий Син напминає нас не забувати ніколи про любов ближнього. Він надає тій любові форму закону: «Нову заповідь даю вам, щоб ви любили один одного, як я вас полюбив» (Йо. 13, 34).

Тієї пречудної заповіді любови ми не сміємо ніколи переступити. Бо за зломання тієї заповіді каратиме нас Господь прокляттям вічних пекельних мук. Він судитиме на страшному суді всіх, що для своїх ближніх не мали серця. Як засуджені спитають: «Господи, коли бачили ми Тебе голодним, або спрагненим або нагим або подорожним або недужим і Тобі не послужили», — тоді почують Його відповідь: «Якщо ви не вчинили цього одним із цих найменших, то і мені ви не вчинили» (Мт. 25, 44—46).

А ви, Дорогі Земляки, що щойно покинули Батьківщину, рідний край і найшли приют у німецького народу, який і самий не має місця для своїх вибомблених, та з терену воєнних дій евакуованих горожан, а все ж таки прийняв вас у свою опіку, будьте терпеливі і вироzumлі на евентуальні прикросі і недотягнення. Це ж шаліє шостий рік, буревій всесвітньої воєнної Завірюхи. У Бозі надія, що відносини налагодяться, та Ви зможете працювати і жити.

Наш побут на еміграції залежний у всім від Божої волі, і вірно, час нашої мандрівки скоротить нам тільки Всевишній. Тому ніколи не тратьмо надії на Боже милосердя. Та ж і Син Божий, по нашій нинішній термінології, йде з Небесною Матінкою і св. Обручником на еміграцію, в чужий єгипетський край де переживає і нужду і горе. Згодом вертає у рідний край, як прийшов на те час. Він оповитий пеленами, вчить нас уповати на Божу волю: «Ось Діва... породить сина і назвуть його Еммануїл, т. є. — З нами Бог» (Мт. 1, 23). І ми не тратьмо надії, не падаймо на душі, не падаймо в розпуку і зневіру, а радісно кличмо: «З нами Бог». Вслухайтеся, дорогі родимці, в голос вєфлеємського Дитятки, що кличе голосом найніжнійшої любови: «Прийдіть до мене всі струджені і знеможені, а я впокою вас» (М. 11, 28).

А ви, мої дорогі брати в священстві, що опинилися поза межами рідного краю, несіть терпеливо хрест, що його Господь поклав на ваші плечі. Будьте всюди світлом і добрим прикладом для вірних, та нехай вас Господь боронить, щоб зависть вкралася у ваші серця. Не

забувайте на слова Апостола народів: «Любов довго терпить, любов милосердиться, не заздрить, любов не величається, не гордиться». (I. Кор., 13, 4). Світить добрим приміром своїй пастві, що ви її — тут і там — навіть сюди привели. «Так нехай сяє ваше світло перед людьми, щоб вони бачили ваші добрі діла та й прославляли Отця вашого, що на небесах». Мт. 5, 16). Тямте про те, що який пастир, таке і стадо. Не смієте забувати і на те, що на чужині ви є репрезентантами нашої Церкви і представниками нашого народу. Багато очей глядять на вас. Ви будете тим мірилом, що ним мірити — судитимуть чужинці наш народ. Наш небесний Учитель навчав нас і як тесля — робітник і як найвищий Учитель, як маємо жити.

Не забуваймо на Його прекрасні святі слова, повні незбагненого глибокого чару: «Я є тихий і покірного серця». «Мое ярмо солодке, а тягар мій легкий». Скромність і покора, це велика чеснота єрея. Тому хай ті чесноти і терпеливість у всім кермують вашим життям на еміграції. Дошукуйтеся всюди волі небесного Вітця, і повторяйте заодно слова пророка: «З нами Бог».

Гляньмо на страждучого Христа. Він і в пеленах і на хресті простирає до нас свої руки, щоб нас обняти і пригорнути до свого серця, як своїх любих учнів. Тому «скиньте на Нього — усю вашу журбу, бо Він старається про вас». I. Петр. 5, 7).

Покиньте усі Ваші клопоти і журби буденні, мої улюблені в священстві брати. Приступіть ближче до Христа Спасителя, зложіть у Його стіп, як жертву за всі ваші провини і провини нашого народу, всі ваші страждання, тоді то почувте його слова у ваших серцях: «І станеться в цей день, і здійметься тягар із твоїх плечей, і щезне від тебе страх, і розпадеться ярмо з ваших рамен». (Іса. 10, 12). «Горімієм серця», бо «З нами Бог».

Різдво Христове є і буде святом світла і радості, у темряві журби і злиднів туземного життя. Ми вже чули, яке страшне було людське життя перед приходом Месії. Тьма гріху і розпуки окутала людські душі і серця. Різдвяна ніч пробилла темінь а сонце — світло ласки і любови Божої прогнало пільму з людських умів і сердець. «Народ, що сидів в темряві гріху і смутку, побачив велике світло (радості)». (Мт. 4, I справді ця радість зачала вкрататися в серця прибитого горем, пониженого неволею сатани, нещасного людства. Бо було і чого радіти. На приказ самого неба, звістив пастухам Ангел Господень Рождество Спасителя, а з ними й усьому світу: «Оце звіщаю вам велику радість... (Лк. 2, 10).

Ясність небесна і світлість небувала залили вефлеємські гори. Ідуть убогі пастирі, із серцем повним небуденної радості, до Вефлеєму, щоб поклонитися Новонародженому. А це прекрасне, чудове ясне світло, то самий Месія. Він бо самий себе зве світлом «Я є світло світу...». (Йо. 8, 12). Якже було не радіти пастирям, а також і трьом

царям-мудрецам зі Сходу. Зійшло велике світло, Пришов Месія і врятував людство від вічної пекельної неволі.

Тому не бануймо, дорогі брати і сестри, нехай вістка про прихід празника Господнього Різдва наповнить наше серце радісним настроєм віфлеємських пастирів і мудреців. Хай осинить його світлом вефлеємської ночі, щоби більше «і темрява (гріху) не обгорнула його». (Йс. 1, 5).

І нам треба радіти. Свідомість, що ми є дітьми небесного Отця, спонукує нас кликати: «З нами Бог». Чи не найбільша, це для нас радість, як ми прийнемо до нашого серця Євхаристійного Ісуса. Якже радісно і весело б'ється, стукає наше серце до стін нашого тіла, наче б хотіло сповістити весь світ, що «З нами Бог». Чи то не радість, що ми віримо і знаємо, що як ми живемо з Христом і можемо за св. Павлом сказати: «Не я живу, а живе в мені Христос», то не тільки тут на землі, але й у небесних хоробах по нашій смерті, вічно з Ангелом вефлеємської ночі будемо співати і радіти, бо: «З нами Бог, З нами Бог, З нами Бог».

Христове Різдво є і буде святом *Божого Миру* під час світової незгоди, і святом радісної надії, для тих, що двигують серед терпіння у туземному житті свій важкий хрест, виглядаючи помочі і скріплення сил.

На світі царила незгода. Перед приходом Месії розжирала людські серця розпука і зневіра. І доперва пречудний спів Ангелів при Христовому Різдві: Слава во вишних Богу, а на землі мир людям доброї волі» (Лк. 2, 14) вплив у людські серця промінь цілющої надії і радости на краще майбутнє і на Божий мир, що все обняв і все втихомирив. Застрашаюча зневіра, яка перед тим гнала розпукою обняте людство в обійми смерті, тепер відступила місце радісній надії, яка небувалим підйомом і життєвим розмахом наповнила ум і серце людей.

У своїй лебединій пісні говорить Спаситель: «Мир оставляю вам, мир мій даю вам». (Йо. 14, 27).

Тому благаймо, возлюблені в Христі, князя МИРА, щоб послав мир для перемученого кривавою борнею людства і цим втихомирив наші серця, що прагнуть того спокою мира, наче квіти роси-води під час літньої жары. Бо ніхто інший, тільки самий Спаситель Ісус Христос, може скоротити час страшеного сучасного лихоліття. Він кличе: «Просіть, а дасться вам, стукайте, а відчиниться вам». Наповніть любов'ю до Бога ваші серця, а знайдете мир у ваших душах. Тоді і тягар вашого хреста не давитиме вас, а навпаки, ваш хрест стане вам легкий і солодкий. Тоді ваші душі, переповнені надією на краще майбутнє, відчуватимуть наглядно приявність Сотворителя і відкупителя світу, а ваші уста величатимуть Його словами пророка: «З нами Бог».

При кінці мого послання до вас, возлюблені брати й сестри, хочу вам ще звернути увагу, що таїнство вертепу і гробу Спасителя, кличе про рятунок і спасіння упавшого людства. Тільки Христос може піднести його з гріховних низин на небесні висоти. Тільки поворот до Христа піднесе нас усіх із упадку, та врятує світ від вічної загибелі. Це сповіщає у сні Архангел Гавриїл св. Йосифу: «... ти ж даси Йому імя Ісус, бо Він спасе своїх людей від їхніх гріхів» (Мт. 1, 21).

Згсдом потверджує це й св. Йоан Хреститель: «Це Агнець Божий, що бере гріх світа» (Йо. 1, 36).

Боже Дитятко з вєфлеємських ясел зиває вас до жертви, каяття й покути. Вслухайтеся в ці звуки поклику Месії: «Хто хоче бути совершенним, нехай візьме свій хрест, та йде за мною».

А ми грішні щоденно повторюємо ту прекрасну молитву, що Її навчив нас сам Господь Ісус Христос: «Отче наш...». І там є ці глибокі вмістом слова: ... «і остави нам долги наша...»

А як хочете, щоб Господь простив вам ваші провини, то старайтеся очистити свою душу в св. Тайні Покаяння. Тепер на те час посту. Приступайте до св. Сповіді, жалуйте за свої гріхи, щоб Євхаристійний Христос, на празник Своего Рідва, найшов у них чисті і привітні ясла. Тоді зможете і ви пожертвувати Божій Дитині ваші дари: золото, кадило і миро. Золото, це віра люблячого серця, кадило, це молитва і дитяча відданість Вашому Творцеві, а миро, це ваша жертва, ваші болі і журби і турботи та терпіння в часі бурхливого воєнного лихоліття.

Будьте певні, що Месія прийме їх, як прийняв дари від мудреців зі сходу й відплатить вам сторицею на землі і в небесній вічності.

Благословеніє Господне на вас того благодатію і чоловіколюбієм всегда нині присно і во віки віков Амінь.

Дано в Берліні 1. XII. Р. Б. 1944.

о. д-р Петро Вергун
Апостольський Візитатор і Адміністратор

Поручається Всеч. Духовенству прочитати це послання вірним у найближчу неділю.

БІОГРАФІЧНІ СИЛЬВЕТКИ СВЯЩЕНИКІВ НА ПРАЦІ В НІМЕЧЧИНІ ПЕРЕД СТВОРЕННЯМ АПОСТОЛЬСЬКОЇ ВІЗИТАТУРИ

ОЛЕКСА БАЗЮК, нар. 26.3.1873 в селі Добряни. Студіював у Львові й Колегії св. Йосафата в Римі. Рукоположений 1898 р. Висланий до Німеччини в 1908 р. й тут душпастирював до 13 грудня 1914 р. Терен діяльності Бремен (де постійно перебував), Гамбург, Рургебіт а навіть Берлін. В 1914 р. став апостольським адміністратором для українців греко-католиків у Боснії, резидував в Сарасві й Баня Луці (1914-1924). Згодом був єпископським вікарієм в крижевецькій єпархії. Від 1926 р. у Львові.

МИКИТА БУДКА, (відомий в історії українців Канади як Никита Будка), нар. 7.6.1877 в селі Добромірка, Збаражського повіту. Богословські науки студіював у Львові й Відні (колегії св. Августина), рукоположений 14 жовтня 1905, здобув докторат теології 8.1.1909. Написав й оборнив тезу: *Die Disziplin der griechischen Kirche im Lichte der Polemik zur Zeit des Kirchestrennung*". Зорганізував у Львові Т-во св. Рафаїла, займався питанням робітничої й поселенчої еміграції українців західніх земель. Був на місійній праці серед українських робітників Німеччини (1908). В 1912 р. став першим українським католицьким єпископом в Канаді. Був на становищі до 1927 р. Від 1929- у Львові, помічником Митрополита Андрея як генеральний вікарій. В 1946 р. арештований і вивезений на Сибір, де й помер 6 жовтня 1949 р. у Караганді Казахської РСР.

ВОЛОДИМИР ГАНИЦЬКИЙ (теж нотований як Ганицький). Працював серед українського робітництва на Шлеську. Обслуговував також в ряди-годи Прусію. Належав до найстаршої екіпи українських священників, які трудилися серед українських робітників перед Першою світовою війною в Німеччині.

МИХАЙЛО КІНДІЙ (також Кіндеї). Висланий до Німеччини Митрополитом Шептицьким в 1923 р. Замешкав в Берліні при вул. Йоганніштрассе ч. 4, в домі під управою римо-католицьких черниць. Цей дім згодом став своєрідною резиденцією українських священників, які прибували на працю до Німеччини між двома світовими війнами. Тут теж жив о. д-р Петро Вергун. М. Кіндій душпастирював в Німеччині до кінця 1926 р. В 1927 р. він виїхав до ЗСА і тут на душпастирській праці в місті Фінікс, Арізона, помер в дні 10 квітня 1969 р. Його обов'язки в Німеччині перебрав о. д-р Петро Вергун в дні 8 листопада 1927.

ЛЕОНТІЙ КУНИЦЬКИЙ, нар. 20.6.1875 в селі Оріховець. Студіював богословські науки у Львові й Інсбруку, рукоположений 1901 р. Автор тези “Zwei judenchristliche apokryphe Evangelien in Jahre Verhältnis zu den kanonischen Evangelien”. Душпастирював в Німеччині зараз по Першій світовій війні 1920-1921 і перебував в Бремені, Гамбургу, як також в Берліні. Залишив Німеччину при кінці 1922 р. Жив у Львові й займав високі пости в церковній єрархії (прелат) та в громадсько-політичній праці, зокрема в Українському Національному Демократичному Об'єднанні, від якого був сенатором до Варшавського сенату. В 1945 р. був арештований советами і вивезений на Сибір. Після повернення зі заслання помер в Мостиськах в 1961 р.

ЄВГЕН ТУРУЛА, нар. 1882 р. в Бережанах, студіював богословські науки й музику у Львові. Рукоположений 1906 р. В часі Першої світової війни співпрацював з Союзом Визволення України, організуючи хори та курси диригентів серед українських полонених. Від 1920-23 жив в Берліні й сповняв священнічі і диригентські обов'язки. Вчив теж тут теорії хорального співу у Вест Консерваторії й організував хор, що виступав в мітах Західньої Європи. З 1923 р. в Канаді, де займався виключно музикою й диригентурою. Організатор хору “Канада” та керівник музичної школи. Помер у Вінніпезі 1951 й тут похований.

**ПЕРШИЙ СПИСОК УКРАЇНСЬКИХ
КАТОЛИЦЬКИХ СВЯЩЕНИКІВ
АПОСТОЛЬСЬКОЇ ВІЗИТАТУРИ У
ВЕЛИКОНІМЕЧЧИНІ, ПОМІЩЕНИЙ В
ОФІЦЮЗІ АПОСТОЛЬСЬКОЇ ВІЗИТАТУРИ
“ВІСНИК” — “AMTSBLATT”
див. наступна сторінка.**

Amtsblatt

des Ordinariats der Apostolischen Visitation der Ukrainer
des byzantinisch-slavischen (gr.-kath.) Ritus
in Großdeutschland

Nr. 8-12 BERLIN, August—Dezember 1942

*Im Zuge der Populärerziehung wird an Stelle eines ausführlichen
Vertragsنامه folgende kurze Übersicht über die Zusammenfassung
des Ordinariums und am Schluß des Anhaltes zur Veranschaulichung
über die Priester in der praktischen Seelsorge tabellarisch gegeben:*

Nr. 1 Ordinariat der Apostolischen Visitation

I Ordinarius:

Magr. Dr. Peter Werhna, Apostolischer Visitator mit dem
Recht des Apostol. Administrators, Papstl. Hausprälat.

II Diözesanrat (Geistliche Räte = consultores diocesis):

Im Sinne des CJC can. 423 ff werden mit Wirkung vom
31. 12. 42 zum Diözesanrat berufen:

Johannes von Kiodrowski, geb. 7. 3. 1897 in Berlin, ge-
weiht 1923, wohnhaft in Erkner bei Berlin, Hosenwinkler
Straße, Fernruf: Erkner 624;
Dr. Emilia Stasiuk, geb. 20. 8. 1894 in Pomorzany, Bezirk
Zboriv — Galizien, geweiht 1924, wohnhaft in Litzmannstadt,
Zietenstraße 34/32;

Nikolaus Wajakowskyj, geb. 12. 6. 1909 in Bohdanwka,
Bezirk Skalat — Galizien, geweiht 1923, wohnhaft in Lei-
tenitz, Dr.-Meinert-Straße 7;

Wladimir Malantschuk, geb. 20. 8. 1904 in Zalischtschki,
gleicher Bezirk — Galizien, geweiht 1931, wohnhaft in Mün-
chen 22, Kaulbachstraße 47.

Die drei vorgenannten Herren werden mit Wirkung vom
31. 12. 42 zu Geistlichen Räten ernannt.

Kanzlei des Ordinariats

Berlin N. 58, Pappelallee 60/L, Fernruf: 44 19 15.

Maloserebik, Wladimir, Seelsorger, München 22, Kaulbachstr. 47,

Tel. 32 141;

Erzdiözese München-Freising, Diözese Augsburg und Innsbruck.

Mahlytskyj, Damian, Seelsorger, Linz/Donau, Nietzschestr. 40/II;
Diözese Linz und Passau, sowie der deutsche Teil der Diözese
Budweis.

Meladyk, Michael, Seelsorger, Bremen, Straßburger Str. 27, Postfach 728;
Diözese Münster, Osnabrück, der westfälische Teil (südlich der
Ruhr) der Erzdiözese Paderborn und Teil (südlich Braunschweig,
der Diözese Hildesheim.

Publitschka, Dr. Philemon, Seelsorger, Posen, Wisenstraße 7/III;
Erzdiözese Gnesen-Posen.

Remanyshyn, Peter, Pfarrer, Berlin N. 58, Pappelallee 60/L, Tel. 44 19 15;
Diözese Berlin.

Selowij, Michail (Meletius), Seelsorger, Wien I, Hainburgergasse 7;
Diözese Salzburg, Betreuung mit der Seelsorge erfolgt nur hilfsw-
weise bis zur endgültigen Genehmigung der zuständigen staat-
lichen Stellen.

Selzbacher, Dr. Joseph, Pfarrer, Kurort, Leverkusen-Windorf, Carl-Lever-
kus-Straße 48;
Erzdiözese Köln, Diözese Aachen, Speyer und Trier — hilfswweise.

Singeret, Konstanza, Seelsorger, Lübben-Spreewald, Bruckplatz 1;
Der nördliche Teil der Erzdiözese Paderborn (Ahnalt und nördlich
Anhalt) und Teil der Diözese Hildesheim (Braunschweig und süd-
lich Braunschweig).

Slawek, Dr. Emilia, Hilfspflichtiger, Litzmannstadt, Zietenstraße 34/32;
Diözese Litzmannstadt und der rechtsdeutsche Teil der Diözese
Leitau.

Theremomina, Heinrich, Dechant, Walsow/Rh., Kreis Dinslaken, Kaiser-
straße 46;
Diözese Münster — hilfswweise.

Tymoschka, Konstantin, Seelsorger, Limburg/Lahn, Diezer Str. 68,
Tel. 333;

Diözese Limburg, Mainz, Würzburg, der westfälische Teil der Erz-
diözese Paderborn (südlich der Ruhr) und der deutsche Teil der
Diözese Fulda.

Weiskowskyj, Nikolaus, Pfarrer, Leimnitz/Südpreußenland, Dr.-Meinert-
straße 7, Postfach 38; Diözese Leitmeritz und der südpreussische
Teil der Erzdiözese Prag (südlich Grafschaft Glatz).

Wolanskyj, Onuphrius, Seelsorger in Katowitz (andere Adresse wird
später bekanntgegeben);
Die eingetretene deutsche Ostgebiete aus der Diözese Katowitz,
Krakau, Tarnobrodzka und Kielce (Oberschlesien).

Ukrainische Priester in der praktischen Seelsorge Groß-Deutsch-
lands und ihr territorialer Betreuungsbereich

Beter, Hermann, Seelsorger, Barmberg, St.-Jakobs-Platz 8, Tel. 1470;

Erzdiözese Bamberg, Diözese Eichstätt und Regensburg.

Bejmick, Johannes, Seelsorger, Saalbach 6, Achera, Kr. Buhl/Baden.

Erzdiözese Freiburg und Diözese Rottenburg.

Deika, Andreas, Seelsorger, Laastetten, Kr. Konst. O.S., Hauptstr. 36;
Diözese Kattowitz, der oberösterreichische Teil der Erzdiözese Breslau,
der süddeutsche Teil (Generalvikariat Braunau) der Erzdiözese
Olmutz.

Flacher, Wilhelm, Pfarrer, Bochum-Dahlhausen, Am Trossen 1,
Tel. 81 607;

Erzdiözese Paderborn, besonders in Ennspe-Rühr-Kreis, hilfswweise.

Gawlich, Basilus (Wladimir), Seelsorger, Wien VIII 58, Alserstr. 17;

Diözese Graz (Gau Stiermark), Betreuung mit der Seelsorge erfolgt
nur hilfswweise bis zur endgültigen Genehmigung der zuständigen
staatlichen Stellen.

Gemowskyj, Basilus, Pfarrer, Heidenau 1. S., Königstr. 1;

Diözese Meissen, der thüringische u. sächsische Teil der Diözese
Fulda und der sächsische Teil (südlich Anhalt) der Erzdiözese
Paderborn.

Hawrylak, Jaroma, Seelsorger, Breslau, Josephstr. 7;

Erzdiözese Breslau (süder des oberösterreichischen Teiles), General-
vikariat Trautmann (der süddeutsche Teil der Diözese König-
gratz) und Grafschaft Glatz (der süddeutsche Teil der Erz-
diözese Prag);

Hugelwälder, August, Rektor, Hans Ermelshoff, Post Borkum-Hövel,

Bez. Münster;

Diözese Münster — hilfswweise.

Hawrykowskyj, Dr. Wron, Pfarrer und Konsistorialrat, Wien I, Riemer-
gasse VIII, Tel. R. 21 873;

Erzdiözese Wien, Apost. Administrator Eisenstadt, Diözese St. Pöl-
ten, Linz, Salzburg, Innsbruck, Klagenfurt und Graz.

Kalni, Jakob (Julian), Seelsorger, Wien VIII 68, Alserstr. 17;

Diözese St. Pölten, Betreuung mit der Seelsorge erfolgt nur hilfsw-
weise bis zur endgültigen Genehmigung der zuständigen staat-
lichen Stellen.

Lelocky, Hilarius (Isidorus), Seelsorger, Wien I, Habsburgerstr. 7;

Diözese Klagenfurt-Gurk und Ostteil der Diözese Innsbruck (Gau
Kärnten) Betreuung mit der Seelsorge erfolgt nur hilfswweise bis
zur endgültigen Genehmigung der zuständigen staatlichen Stellen.

13

Woroblyowskyj, Wladimir, Seelsorger, Litzmannstadt, Trierer Str. 31/7;
Diözese Litzmannstadt und der rechtsdeutsche Teil der Diözese
Leitau.

Durch diese neue Einteilung haben sich die Arbeitsbereiche der
einzelnen Seelsorgegenerationen verschoben. Die betr. H.H. Seel-
sorger wollen untereinander Übergabe bzw. Übernahme der Seel-
sorgeangelegenheiten vornehmen.

Die hochwürdigsten lateinischen Ordinarius werden gebeten,
hiervon Kenntnis nehmen zu wollen.

Sterbefall

Am 23. 10. 1942 verschied in Herrn in München H.H. Peter

HIERONIMUS JAREMTSCHUK O.S.B.M.

geboren am 20. 12. 1908, geweiht am 2. 7. 1939.

Die Seile des im Herrn Entschlafenen wird den H.H. Mit-
brüdern zum Gedenken beim hl. Opfer und den Gebeten
empfohlen.

Vom Ordinariat der Apostolischen Visitation Berlin.

Magr. Dr. Peter Werhna.

Apost. Visitator.

Jaroslau Palanskyj.

Kanzler.

ВІСНИК

Офіційо Амурської Візитатури.

AMTSBLATT

Die offizielle Zeitschrift der Visitation.

NEWS

The official publication
of the Apostolic Visitation.

**Останній список українських католицьких
священників Апостольської Візитатури у
Великонімеччині, який був поміщений в урядовому
“Віснику”, ч. 7-8 в Берліні, за липень-серпень 1944.**

**Pkt. 32. Ukrainische Priester in der praktischen Seelsorge Groß-
deutschlands, und ihr territorialer Betreuungsbereich: ***

**B e t t e r, Hermann, Seelsorger, (13a) Bamberg, St. Jakobsplatz 8,
Tel. 1470;**

Erzdiözese Bamberg, Diözesen Eichstätt und Regensburg.

**B o j t s c h u k, Johannes, Seelsorger, (17a) Sasbach b. Achern,
Kr. Bühl/Baden, Erlenbadstr. 202;**

Erzdiözese Freiburg und Diözese Rottenburg.

**B u d z, Nikolaus, Seelsorger, vorläufig, (9a) Heydebreck O/S.,
Hipperstr. 5;**

Erzdiözese Breslau, Teil auf dem brandenburgischen Gebiet
und die Orte Glogau, Sagan, Weißwasser mit deren Um-
gebung bis zur brandenburgischen Grenze in N/S., sowie die
Gebiete der Freien Prälatur Schneidemühl in Brandenburg
und Niederschlesien.

**C u r k o w s k y j, Roman-Marian, Pfarrer, (17b) Straßburg-
Schiltigheim/Elsaß, Hoffnungstraße 29;**

Diözesen Metz, Straßburg und Speyer.

**D u t k a, Andreas, Seelsorger, (9a) Langlieben, Kr. Kosel O/S.,
Hauptstr. 36;**

Diözese Kattowitz, der oberschlesische Teil der Erzdiözese
Breslau, der sudetendeutsche Teil (Generalvikariat Branitz)
der Erzdiözese Olmütz.

**E l y j i w, Jaroslaus, Seelsorger, (23) Bremen, Kohlhöckerstr. 22:
Diözese Münster (oldenburgischer Teil), Diözese Osnabrück
(ausgenommen Schleswig-Holstein, Freistadt Hamburg und
Mecklenburg), Diözese Hildesheim (der Teil nördl. der Aller).**

- F e d u n y k, Jaroslaus, Seelsorger. (5a) Leutsdorf, Post Reinsberg, Bezirk Briesen/Westpr.;
 Diözesen Ermland, Danzig, Kulm und Freie Prälatur Schneidemühl ohne den südl. Teil auf dem schlesischen Gebiet.
- G a w l i t s c h, Dr. Basilius-Wladimir, Kaplan. (12a) Wien VIII/65, Alserstr. 17; steht im Verbande der st. Barbara-Pfarrei in Wien.
- G u m o w s k y j, Basilius, Pfarrer. (10) Bautzen/Sachs.. Pauli-
 straße 45/I;
 Diözese Meißen. der thüringische und sächsische Teil der Diözese Fulda und der sächsische Teil (südlich Anhalt) der Erzdiözese Paderborn.
- H a w r y l u k, Jarema, Seelsorger. (8) Breslau 1. Josephstr. 7;
 Erzdiözese Breslau (außer dem nördlichen und oberschlesischen Teil), Generalvikariat Trautenau (der sudetendeutsche Teil der Diözese Königgrätz) und Grafschaft Glatz (der sudetendeutsche Teil der Erzdiözese Prag).
- H o l y n s k y j, Peter, Seelsorger. (12a) Kemetten über Oberwart, Burgenland, Gau Steiermark, Pfarrhof;
 Apostolische Administratur Burgenland.
- H o r n y k e w y t s c h, Dr. Myron, Pfarrer und Konsistorialrat. (12a) Wien I. Riemergasse 1/II, Tel. R 24 875; Pfarrer an der st. Barbara-Pfarrei zu Wien;
 Erzdiözese Wien und Diözese St. Pölten.
- H u r k o, Theophil, Kaplan. (11a) Leitmeritz/Sudetenland (nähere Adresse wird später bekannt gegeben).
- I w a s y k, Stefan, Pfarrer. (9a) Sosnowitz O/S., Karpfenstr. 1/V;
 Hilfsgeistlicher der ukrainischen Seelsorgestelle Kattowitz.
- K o m a r, Nikolaus, Kaplan. (12a) Wien XIX. Kreindlgasse 12/2.
- K u l y k, Basilius, Pfarrer und Dekan. (12a) Wien IX. Grundlgasse 2/6;
 Diözesen Klagenfurt und Graz.
- K u s z k i e w y c z, Michael, Pfarrer. (12a) Pernitz, Pfarrhof N.D.
 Alle drei vorstehenden Geistlichen stehen im Verbande der st. Barbara-Pfarrei in Wien.

- Malantschuk, Wladimir. Diözesanconsultor. Geistl. Rat und Dekan. (13b) Pulling bei Freising bei Dr. Scherg. Obb.; Erzdiözese München-Freising, Diözesen Passau, Augsburg. Innsbruck.
- Moskalyk, Michael, Seelsorger. vorläufig, (1) Berlin N 58, Pappel-Allee 60; Diözese Hildesheim (südl. Teil vom Fluß Aller), Erzdiözese Paderborn (der Teil nördl. Ruhr), Diözese Münster (exkl. oldenburgischer Teil).
- Pobihuschka, Dr. Philemon. Seelsorger. (6) Posen. Wiesenstraße 7/II; Erzdiözese Gnesen-Posen.
- Polanskyj, Jaroslaus. Seelsorger. (22) Bonn/Rhein. Humboldtstraße 13; Erzdiözese Köln, Diözesen Aachen. Speyer *), Trier.
- Romanyschyn, Peter. Pfarrer. Berlin N 58, Pappel-Allee 60. Tel. 44 19 15; Diözese Berlin.
- Schechowysch, Johann. Pfarrer. (9a) Emanuelssegen O/S.. Weigelstr. 2; Hilfsgeistlicher der ukrainischen Seelsorgestelle Kattowitz.
- Slabyj, Wladimir. Seelsorger (nähere Adresse wird später bekanntgegeben). Der östl. Teil der Erzdiözese München und Erzdiözese Salzburg.
- Solowij, Dr. Michael-Meletius. Seelsorger. (12a) Wien I. Habsburgergasse 7; Diözesen Passau und Linz.
- Stangret, Konstantin. Seelsorger. (2a) Lübben/Spreewald. Hauptstr. 1/2; Der sächsische Teil der Erzdiözese Paderborn (Anhalt und nördl. Anhalt) und Teil der Diözese Hildesheim (Braunschweig und südl. Braunschweig).
- Stasiuk, Dr. Emilian. Seelsorger. (6) Litzmannstadt, König-Heinrich-Straße 38/10; Diözese Litzmannstadt und der reichsdeutsche Teil der Diözese Leslau.

---

*) Anmerkung: Nach definitiver Anstellung des Pfarrers Curkowskyj fällt die Diözese Speyer an ihn.

Tymotschko, Konstantin, Seelsorger. (16) Limburg/Lahn.
Diezerstr. 65, Tel. 335;

Diözesen Limburg, Mainz, Würzburg, der westfälische Teil
der Erzdiözese Paderborn (südl. der Ruhr) und der hessische
Teil der Diözese Fulda.

Wojakowskýj, Nikolaus, Diözesanconsultor. Geistl. Rat,
Dekan und Pfarrer, (11a) Leitmeritz/Sudetenland, Dr.-Mei-
nert-Str. 7, Postfach 59;

Diözese Leitmeritz und der sudetendeutsche Teil der Erz-
diözese Prag (außer Grafschaft Glatz).

Wolanskyj, Onuphrius, Seelsorger, (9a) Kattowitz O/S..
Yorkstr. 1/II/6;

Die eingegliederten deutschen Ostgebiete aus den Diözesen
Kattowitz, Krakau, Tschenstochau und Kielce (Oberschlesien)
sowie die Kreise Beuthen, Gleiwitz und Hindenburg aus der
Erzdiözese Breslau.

Zbyr, Nikolaus, Seelsorger, (24) Eutin/Meckl.. Lübecker Str. 1;
Diözese Osnabrück (Gebiet Schleswig-Holstein inkl. Freistadt
Hamburg und Mecklenburg), sowie das Gebiet Pommern
der Diözese Berlin.

Die Hochwürdigsten lateinischen Ordina-
riate werden gebeten, hiervon Kenntnis nehmen
zu wollen.

ІСТОРИЧНІ РОЗВІДКИ О. Д-РА ПЕТРА ВЕРГУНА ПРО ЦЕРКОВНІ ПИТАННЯ СХОДУ ЄВРОПИ:

- a) *Geschichte der Union in Byzanz und Südosteuropa.*
- b) *Geschichte der Union im Ostslawischen Raum.*
- c) *Die Orientalischen Riten und Kirchlichen Gemeinschaften.*

URSACHEN DER SPALTUNG

Während durch den Christianisierungsprozeß der antiken Welt die Spannungen zwischen den Völkern und Nationen, zwischen den Kulturen und Geistesrichtungen in großartiger Weise überbrückt wurden, entwickelten sich doch schon in der alten Kirche in Ost und West jeweils verschiedene religiös-kulturelle Prägungen, die aber bei aller Individualität das lebendige Bewußtsein des gegenseitigen Austausches und wahrer christlicher Liebeseinheit bewahrten. Liegt es doch im Willen der Vorsehung, daß der Osten und Westen — ein jeder in seiner „Sprache“, d. h. in seiner ihm besonderen Art — das Lob Gottes singt. Die Eigenart der jeweiligen religiösen Formung wurde in der alten Kirche als Ausdruck der reichen Fülle des neuen Lebens in Christus erfahren.

Die antik-heidnischen Gegensätze zwischen dem praktisch-militärischen, verwaltungstechnisch-juristischen Römertum, dem feinsinnigen, den idealen geistigen Werten zugewandten Griechentum und den mystischer Glut und tiefsinniger Geisteshaltung ergebenden hellenisierten orientalisches-asiatischen Völkerschaften waren zu einem fruchtbaren Ausgleich gelangt.

Während damals das geistig-kulturelle Griechentum und der Orient überhaupt durch seine mystische Tiefe führte, gab das Abendland der Kirche die festen Formen der religiösen Gestaltung. So verband sich traditionsgebundener Formensinn mit freier pneumatischer Inspiration zur universalen Fülle der *Una Sancta*.

Je mehr aber der altchristliche Enthusiasmus zurücktrat und die Kirche zahlenmäßig in die Breite ging, desto mehr wurden die geistigen und kulturellen Eigenheiten nicht mehr als Ergänzung und nicht mehr als Teile im Ganzen aufgefaßt, sondern als Unterscheidungsmerkmale von eigener Bedeutung. Mit diesen Besonderheiten lebten nun die alt-heidnischen Gegensätze wieder auf und es entstanden schon am Ausgang des christlichen Altertums immer mehr gegenseitig sich ausschließende Momente, die die Trennung von Osten und Westen vorbereiteten.

Neben den mehr psychologischen Gegebenheiten waren es eine Reihe von historisch-politischen Tatsachen, die die Gegensätze — so wurden die Unterschiede bald empfunden — verschärften.

Die Verlegung des Kaisersitzes nach Byzanz hatte den an sich unbedeutenden Bischofssitz in Konstantinopel, der ursprünglich dem Metropolit von Heraklea unterstand, zu besonderer Bedeutung erhoben. Die byzantinischen Kaiser waren bestrebt, der kaiserlichen Bischofsstadt einen besonderen, auch kirchlichen Machteinfluß zukommen zu lassen. So entstand neben den alten patriarchalen Sitzen von Jerusalem, Antiochien, Alexandrien und Rom das neue Patriarchat von Byzanz (Konstantinopel). Die Patriarchen von Byzanz waren bestrebt, die Hegemonie im Osten zu erringen. Das gab Auseinandersetzungen mit den anderen Patriarchaten, besonders mit dem von Alexandrien. Die Kaiser unterstützten die Ansprüche der Patriarchen aus rein politischen Gründen. Die Kirche sollte mit-helfen, das Reich zu regieren. Tatsächlich gelang es dem Patriarchen von Byzanz, im Osten mehr und mehr eine Machtsphäre zu gewinnen, die jener Roms in der Gesamtkirche nachstrebte. So nannte man Byzanz das zweite Rom. — Von hier aus gesehen ist es verständlich, daß diese Emanzipation von Rom mit den politisch orientierten Ansprüchen des Patriarchen zu einem Gegensatz zwischen Rom und Byzanz führen mußte.

Außer diesen im Patriarchat von Konstantinopel gelegenen Schwierigkeiten kommen noch jene rein politisch begründeten in Betracht, die durch die Verwaltung des byzantinischen Reiches hervorgerufen wurden. Die griechischen Kaiser waren durch ihre vielen Kriege mit den Persern und Sarazenen so in Anspruch genommen, daß sie sich um die westlichen Provinzen (Italien und Spanien) nicht kümmern konnten. In den Wirren der Völkerwanderung war das Abendland fast auf sich selbst gestellt. Das Eingreifen der Päpste in die Wirren der Zeit (Leo I. und Gregor I.) hat das Ansehen des Papsttums als eines politischen Faktors sehr gehoben. Dies mußte aber zwangsläufig den Gegensatz zum byzantinischen Kaiser verstärken. Er wurde zur unüberbrückbaren Kluft, als die Päpste sich an das fränkische Königtum der Karolinger anlehnten, was endgültig im Jahre 756 zur Schaffung des Kirchenstaates (patrimonium Petri) führte, und als im Jahre 800 Karl der Große mit Hilfe des Papstes das fränkisch-römische Kaisertum begründete. Damit war die politische Trennung von Konstantinopel vollzogen. Bei der inneren Verflechtung von Geistlichem und Weltlichem im byzantinischen Reich waren damit auch kirchliche Schwierigkeiten notwendig verbunden. Diese wurden noch verschärft durch den traurigen Bilderstreit im byzantinischen Osten, der das Abendland vom Morgen-

land fast abriegelte. Dadurch, daß die bilderfreundliche Partei Rückhalt an Rom suchte, wurden die byzantinischen Kaiser und Patriarchen noch mehr verstimmt. Auch die Abgrenzung der Zuständigkeitsbereiche zwischen den Patriarchaten Rom und Byzanz führte zu Erbitterungen; so konnte man sich z. B. lange Zeit nicht einigen über die Zugehörigkeit des Illyricums und Bulgariens. Besonders in der zweiten Hälfte des 9. Jahrhunderts wurde um Bulgarien zwischen Byzanz und den Päpsten Nikolaus I., Hadrian II. und Johann VII. heftig gestritten. Außerdem trugen gerade in dieser Zeit sowohl der Aufbau der jungen christlich-abendländischen Kultur, die die Kräfte der Kirche im Westen absorbierte, als auch die unsicheren Verhältnisse im Mittelmeer, durch die Sarazenen hervorgerufen, zu einer gegenseitigen Abschließung bei.

Die traurigen Verhältnisse in Rom im 9. und 10. Jahrhundert, als die Adelsgeschlechter sich um des Stuhles Petri willen bekämpften und jeder seinen Kandidaten zur päpstlichen Würde erheben wollte, untergruben das Vertrauen der Byzantiner zum päpstlichen Stuhl; denn die höchste kirchliche Würde war damals allzusehr in die weltlichen Händel hineingezogen. So kam es schließlich dazu, daß Abendland und Morgenland sich trennten, daß jedes seine eigenen Wege ging. Es bedurfte schließlich nur eines Anlasses, um diese Spaltung auch sichtbar werden zu lassen.

Der erste Anlaß war die unrechtmäßige Einsetzung des Photius zum Patriarchen von Konstantinopel. Der rechtmäßige Patriarch Ignatius wurde von Michael Bardas, dem Oheim des Kaisers Michael des Trunkenen, der die Regentschaft an sich riß, seines Amtes entsetzt, weil er ihm wegen seines sittenlosen Lebenswandels an Epiphaniestage die hl. Kommunion verweigerte. An Stelle des Ignatius setzte Bardas den zwar sehr gelehrten, aber ehrgeizigen Laien Photius ein, der in kürzester Zeit die Weihen erhielt. Die Appellation nach Rom fiel zugunsten des Ignatius aus. Es gelang dem rechtmäßigen Patriarchen, zurückzukehren und die Einheit mit Rom wurde wieder hergestellt. Diese bestand selbst dann noch, als Photius nach dem Tode des Ignatius als Patriarch anerkannt wurde. Wohl traten bald von neuem trennende Momente auf, die nicht nur durch Photius, sondern auch durch die Partei der Ignatianer verschärft wurden, die auch nach dem Tode des heiligmäßigen Patriarchen Ignatius zusammenhielten und die Anerkennung des Photius weiter verweigerten. Von einem „zweiten Schisma“ des Photius kann man jedoch — nach den neuesten Forschungen — nicht mehr

sprechen. Durch den Kaiser Leo VI., den Weisen, ist Photius zwar — aus politischen Gründen — verbannt worden, aber der Papst Johann VIII. hat seine Anerkennung des Photius nicht mehr zurückgezogen. Die Aktenstücke, die von einer zweiten Absetzung und Exkommunikation des Photius sprechen, sind heute als eine Fälschung der Ignatianer erkannt. Die Einheit der Kirche dauerte noch etwa zwei Jahrhunderte, bis unter Patriarch Michael Kerularios dieses Einheitsband von neuem zerriß (1054).

Die theologischen Unterschiede zwischen Morgen- und Abendland, die ursprünglich keine Gegensätze, sondern nur anders geartete Formulierungen desselben Glaubens waren, wurden nun wirklich zu Gegensätzen gestempelt und auf beiden Seiten leidenschaftlich diskutiert. Man kann wohl sagen, daß es erst die Spaltung gewesen ist, die diese Unterschiede zu Gegensätzen gemacht hat. Während man früher die liturgischen und rituellen Verschiedenheiten durchaus nicht als störend, sondern als Ausdruck der Fülle und Mannigfaltigkeit der einen und ungeteilten Kirche empfand, wurden sie nun zu wirklich trennenden Faktoren erhoben. Auf beiden Seiten wurde hier in der Hitze des Kampfes gefehlt; nicht nur Michael Kerularios hatte durch unnötige Schärfe und Unbesonnenheit eine Verständigung erschwert. Auch die Theologen taten das ihrige, die Kluft immer mehr zu vergrößern, so daß die traurige Spaltung, die größte Wunde am mystischen Leibe Christi, die Schuld des Morgen- und Abendlandes ist. Osten und Westen müssen daher in Demut und Bußgesinnung das Erbe der Väter auf sich nehmen und dieses unter das barmherzige Gericht Gottes stellen, damit der Herr in seiner weisen Vorkehrung die Fäden der Geschichte entwirre und das Getrennte gnadenvoll verbinde.

UNIONSBEMÜHUNGEN

Nach dem 16. Juli 1054, diesem schwärzesten Tage der Kirchengeschichte, hörten aber die Bemühungen um die Wiedervereinigung nicht auf. Die edelsten Geister in Ost und West haben unter der furchtbaren Spaltung gelitten. Schon im Jahre 1098 und 1099 verhandelte man auf den Synoden in Bari und Rom über die Wiedervereinigung. Die strittigen Meinungen über das Filioque, sowie die Vormachtstellung des Papsttums und der Investiturstreit konnten damals aber keine unionsfreundliche Atmosphäre bei den Griechen schaffen. Die gegenseitigen Bemühungen und Verhandlungen nehmen

erstmalig auf dem Konzil zu Lyon im Jahre 1274 greifbare Gestalt an. Papst Gregor X. berief das 14. ökumenische (2. Lyonische) Konzil und lud die Griechen dazu ein. Am 23. Juni 1274 kamen sie mit einem Schreiben und der goldenen Bulle des Kaisers Michael VIII. und mit Briefen von ihren Bischöfen und der Geistlichkeit. Tatsächlich ist die Union am 6. Juli zustande gekommen. Die Griechen nahmen den Primat und auch das Filioque an. Leider dauerte die Lyoner Union nicht lange. Noch war die Zeit nicht reif und die Wunden waren noch zu frisch. Auch schufen eine Reihe widriger politischer Umstände eine für die Union ungünstige Atmosphäre. Noch waren die Greuel der Kreuzfahrer auf dem vierten Kreuzzug bei der Eroberung Konstantinopels am 12. April 1204 nicht vergessen. Anstatt zum Heiligen Lande zu fahren, bereicherten sich die undisziplinierten Horden der Kreuzritter an der Plünderung der alten Kaiserstadt am Bosphorus. Die unrechtmäßige Einsetzung des östlichen lateinischen Kaiserreiches und des lateinischen Patriarchates, welchen der griechische Kaiser Michael VIII. am 28. Juli 1261 ein Ende bereitete, hatte die Gemüter aufs höchste erregt. Die Vernichtung der Seidenkultur in Griechenland und die Raubzüge der Venezianer trugen dazu bei, daß im Volke der Gedanke an die Union sehr wenig Widerhall fand. Damit war die Lyoner Union zum Scheitern verurteilt. Wieder erkennen wir, wie die Politik und die weltlichen Händel das große Unionswerk vernichten.

Im Jahre 1414 scheitern von neuem die Verhandlungen um eine Union zwischen Ost- und Westkirche, obgleich sich der Kiewer Metropolit Gregor Camblak sehr dafür einsetzte.

Von größerer Bedeutung und nachhaltigerer Wirkung war wohl die Florentinische Union von 1439, die zwar auch nicht zu einer endgültigen Regelung führte, aber dennoch die grundsätzlichen Fragen der Begegnung von Ost- und Westkirche klärte. Hierin liegt die überragende Bedeutung des Florentiner Konzils. Am 6. Juli 1439 wurde die Union feierlich verkündet. An dem Zustandekommen hatten neben dem unionswilligen Kaiser Johann Paleologus VII. und dem am 9. Juni 1439 in Florenz verstorbenen konstantinopolitanischen Patriarchen Josef vor allem der große Bessarion, Bischof von Nizäa, und Isidor, Metropolit von Kiew, hervorragende Verdienste. Beide wurden kurz darauf zu Kardinälen ernannt. Leider konnte die Union in Konstantinopel nicht verkündet werden, da während der Abwesenheit des Kaisers und der hohen geistlichen und laikalen Würdenträger die Animosität gegen die Union im byzantinischen Reich genährt wurde.

Erst am 12. Dezember 1452 wurde die Florentinische Union in der Hagia Sophia durch den Kardinal und Päpstlichen Legaten Isidor von Kiew promulgiert. Aber sie konnte sich nicht auswirken, es war zu spät, die Türken standen bereits vor der Stadt. Am 29. Mai 1453 wurde Konstantinopel erobert. Die Türken selbst zeigten sich als Feinde der Union, denn sie wußten zur Genüge, daß, sobald die kirchliche Einheit hergestellt wäre, der Papst alles in Bewegung setzen würde, die Eindringlinge aus Europa zu vertreiben.

In den kommenden Jahrhunderten finden wir kaum Berührungen zwischen den unter der türkischen Herrschaft lebenden Griechen und Rom. Jahrhundertlang schien jede Begegnung unmöglich. Auch der griechische Freiheitskampf des vorigen Jahrhunderts hat für die Union keinerlei Bedeutung gehabt. Erst im Jahre 1861 wird in Konstantinopel eine griechisch-unierte Gemeinde gegründet, die im Jahre 1911 ihren eigenen Bischof in der Person des Isaias Papadopoulus erhielt, der als unierter Priester sehr viele Unbilden seitens der orthodoxen Griechen erleiden mußte. Sein Nachfolger wurde im Jahre 1920 Gregorius Kalawassi, der nach zwangsweiser Übersiedlung der Griechen im Jahre 1923 jetzt in Athen residiert.

Es liegt — menschlich gesprochen — eine eigenartige Tragik über den Unionsbemühungen zwischen Rom und Byzanz. Glühende Liebe zur Einheit und ebenso glühender Haß gegen alle Union ringen miteinander. Oft schien im Laufe der Geschichte die Begegnung so nahe — fast greifbar-wirkliche Gestalt zu werden, und dann wieder wurde das edle Werk, für das die edelsten Geister in Ost und West glühten, durch Verkettung politischer — oft fast zufälliger — Faktoren vernichtet. Ob die Vorsehung uns wohl lehren will, daß alles nur in ihren Händen liegt und es dem Menschen nicht gegeben ist, „Zeiten und Fristen“ zu kennen? Geschichte lehrt Geduld!

ITALO-GRAECI — GRIECHEN UND ALBANER (ALBANIER) IN ITALIEN

Süditalien und Sizilien, die lange zum byzantinischen Reiche gehörten, feierten die orientalische Liturgie und waren bis zum 11. Jahrhundert vom Patriarchen in Konstantinopel abhängig. Als die Normannen diese Gegenden eroberten, begann deren Latinisierung und Italisierung. Mit der Zeit wurden alle Erzdiözesen und Diözesen lateinisch, bis auf einige Klöster. Als im 15. Jahrhundert griechische und albanische Kolonien aus den vor der Türkengefahr

geflüchteten Emigranten entstanden, wurde das griechische Element wieder stärker. Die Emigration dauerte das ganze 16. und 17. Jahrhundert an. 1624 errichtete Papst Urban VIII. eine Prälatur Nullius des byzantinischen Ritus für die neuzugezogenen Gläubigen, von denen die weitaus größte Zahl der Jurisdiktion der lateinischen Bischöfe unterstand. Im Jahre 1742 richtete Benedikt XIV. zwei Seminarier für die Heranbildung des griechisch-albanischen Klerus ein. 1784 wurde für Sizilien ein Titularbischof bestellt. Gegen Ende des 16. Jahrhunderts schlossen sich eine Reihe griechischer Klöster zu einem Verband, sozusagen zu einer Art Kongregation zusammen. Von ihnen haben sich nur zwei erhalten: Grottaferrata in der Nähe von Rom und ein Konvent in Piana dei Greci auf Sizilien.

Im Laufe der Zeit machten sich eine Reihe okzidentaler Einflüsse geltend. Deshalb ordnete Papst Leo XIII. die Entfernung aller Neuerungen an und der alte griechische Ritus wurde wieder hergestellt. Eine Eigentümlichkeit hat sich bei den Italo-Griechen erhalten: nach dem Evangelium in griechischer Sprache wird an Sonn- und Feiertagen das Evangelium auch noch in albanischer Sprache verkündet.

Die Kleriker machen ihre Studien im griechischen Seminar von Lungro, im lateinischen Seminar in Palermo oder im griechischen Kolleg St. Athanasius in Rom. Sie empfangen die hl. Weihen von Bischöfen ihres Ritus. Die Kleidung der Priester ist wie jene der Orthodoxen. Sie tragen Bart, aber nicht langes Haar. Erst im Jahre 1919 errichtete Papst Benedikt XV. die eigene autonome Hierarchie mit einem Bistum in Lungro. 1937 wurde in Piana dei Greci auf Sizilien ebenfalls ein Bistum errichtet. Gleichzeitig wurde das berühmte Kloster Grottaferrata, das ein Mittelpunkt ausgedehnter liturgisch-byzantinischer Studien ist und sich um die Wiederherstellung des uralten byzantinischen Chorgesangs bemüht, zur Abbatia Nullius erhoben.

BULGAREN

Die Bulgaren waren die ersten Slawen, die das Christentum von Byzanz annahmen, und zwar im Jahre 864 unter dem Zaren Boris (Bogoris, 852—888). Im Jahre 866 wandte sich Boris nach Rom und bat um die Ernennung eines Patriarchen, um Missionare und genaue Unterweisungen in zweifelhaften Fragen (106). Papst Nikolaus I. verzögerte die Ernennung des Patriarchen und sandte zunächst seinen Legaten. Seitdem erscheint Bulgarien in die Einfluß-Sphäre von

Rom und von Byzanz einbezogen. Wir sahen schon, wie der Streit um Bulgarien die Entfremdung zwischen Ost- und Westkirche mitbedingte. Aus Rom kamen zwei Bischöfe mit Priestern. Lateinischer Ritus begann Wurzel zu schlagen. Über die Ernennung des Oberhirten für Bulgarien konnten sich die römische Kurie und der Zar jedoch nicht einigen. Die lateinische Geistlichkeit verließ Bulgarien und aus Konstantinopel kam ein Erzbischof, der an die Spitze der bulgarischen Kirche gestellt wurde. Die slawische Kirchensprache begann Oberhand zu gewinnen. Im Jahre 886 kamen die aus Mähren vertriebenen 200 Schüler des hl. Methodius, die das slawische Element in der Kirche noch stärkten.

Im Jahre 927 wurde Bulgarien von Byzanz als selbständiges Patriarchat anerkannt. Gleichfalls in diesem Jahre erkannte auch Rom den Zaren Simon (893—927) bzw. seinen Sohn Peter I. (927—969) als Kaiser und den bulgarischen Erzbischof als Patriarch in Ochrida an.

Im Jahre 1018 eroberten die Griechen unter dem Imperator Basilius II., dem Bulgarentöter, Bulgarien und verwandelten das Land in eine griechische Provinz. Das Patriarchat wurde abgeschafft und in eine griechisch-bulgarische Diözese umgewandelt.

Gegen Ende des 12. Jahrhunderts versuchten die östlichen Bulgaren das byzantinische Joch wieder abzuschütteln und das Königreich des Boris wieder zu errichten. Im Jahre 1204 kam es zwischen Bulgarien und der römischen Kurie, unter dem Pontifikat des Papstes Innozenz III. und dem bulgarischen Herrscher Kolojan, der zum Imperator der Bulgaren und Walachen gekrönt wurde, zur kirchlichen Union. In Tyrnowo wurde das Patriarchat gegründet. Die Griechen verstanden es jedoch, die Bulgaren wieder für sich zu gewinnen. Zur Besiegelung der neuen Freundschaft vermählte man 1234 Helene, die Tochter des bulgarischen Zaren Aschen, mit Theodor II. Las-karis, dem Sohne des griechischen Imperators Vatatzes. Die Bulgaren ordneten sich dem byzantinischen Patriarchen unter, dafür wurde Tyrnowo mit Zustimmung sämtlicher östlichen Patriarchen als eigenes, selbständiges Patriarchat anerkannt. Somit hörte die Union zwischen Bulgarien und Rom auf. Dieses staatliche und kirchliche Gebilde erhielt sich bis zum Jahre 1393, als die Türken das Land eroberten. Das Erzbistum von Ochrida wurde wieder zum Patriarchat erhoben und das Patriarchat von Tyrnowo abgeschafft.

Ende des 17. Jahrhunderts versuchten die Griechen auf den Patriarchenstuhl von Ochrida wieder Einfluß zu gewinnen, um die Bul-

garen mit Hilfe der Türken zu unterdrücken. 1787 bestimmte der Phanar¹ die vollkommene Unterordnung des Patriarchates in Ochrida.

Erst im 19. Jahrhundert erhielten die Bulgaren ihre kirchliche Autonomie. Im April 1860 hörten sie auf, den Namen des Patriarchen von Konstantinopel in der Liturgie zu nennen. Dem Aufstand gegen den Phanar schloß sich das ganze Volk an. Es war eine tiefe Neigung zur Union mit Rom vorhanden, die aber durch die Intrigen Rußlands vernichtet wurde. 1870 erhielt Bulgarien vom türkischen Sultan einen einheimischen Kirchenfürsten als Exarchen und 1872 durch die Nationalversammlung seine kirchliche Organisation. Der Phanar erkannte dies nicht an, versuchte seinen Einfluß weiter geltend zu machen und exkommunizierte die Bulgaren. Das Königtum Griechenland allein billigte diese Zensur.

Nach dem russisch-türkischen Kriege 1877/78 erhielt Bulgarien seine politische Selbständigkeit. Seit dieser Zeit residierte der bulgarische Kirchenfürst in einem Vorort von Konstantinopel und siedelte nach dem Balkankriege 1913 nach Sofia über. In Konstantinopel blieb nur ein Metropolit als Exarchatsvikar. Dieser Posten ist seit langen Jahren unbesetzt.

Mit dem Jahre 1860, als 2000 Bulgaren in Konstantinopel die Union annahmen, beginnen einzelne Annäherungsversuche an die katholische Kirche. Am 21. Januar 1861 bestätigte Papst Pius IX. diesen Schritt und weihte am 8. April 1861 den Priester Sokolskij zum Bischof von Bulgarien mit dem Sitz in Konstantinopel und ernannte ihn gleichzeitig zum Titular-Erzbischof. Er sollte Bulgariens Patriarch werden, da im Jahre 1860 auch Bulgarien offiziell die Union mit Rom abschließen wollte. In nicht langer Zeit stieg die Zahl der Unierten bis auf 60 000. Aber infolge der unglücklichen Einmischung Rußlands verschwand am 18. Juni 1861 Msgr. Sokolskij plötzlich. Er wurde auf einem russischen Schiff entführt.

Im Jahre 1863 wurde Raphael Popow (1863—1876) Bischof. Seit 1863 wirkten segensreich für die Union die französischen Assumptionisten und die polnischen Resurrektionisten.

Eine neue kirchliche Organisation wurde 1883 geschaffen. In Konstantinopel wurde eine Apostolische Administratur mit dem Titular-Erzbischof an der Spitze gegründet, welchem zwei Apostolische Vikariate unterstellt wurden. Einer dieser Bischöfe wurde für Mazedonien mit dem Sitz in Kukuč (Kukutsch) und der zweite für Thrazien mit dem Sitz in Adrianopel bestimmt.

Im Jahre 1897 sollte Bulgarien in die Tätigkeitssphäre der ukrainischen Basilianer aus Galizien einbezogen werden. Kurz vor der Abreise der Mönche nach Bulgarien wurde die Zustimmung aus Rom jedoch zurückgezogen.

In Mazedonien wurde die Union durch die Intrigen des bulgarischen orthodoxen Exarchen gehemmt.

Während des Balkankrieges 1912—1913 waren in Mazedonien 7000 unierte Gläubige. Das Vikariat Thrazien zählte 4000 Gläubige.

Infolge der blutigen Verfolgungen durch die Türken im Jahre 1913 ist die Mission in Mazedonien untergegangen. Viele Unierte flohen. Als im Jahre 1920 die Griechen ins Land kamen, wanderten viele aus. Heute befinden sich im bulgarischen Königreich 6000 Unierte des byzantinisch-slawischen Ritus.

Nach dem Tode des Msgr. Petkow in Adrianopel im Jahre 1920 wurde Msgr. Kurtew zum Bischof ernannt; er residiert in Sofia.

SERBEN, MONTENEGRINER, BOSNIER (BOSNIAKEN), HERZEGOWINER, DALMATINER, KROATEN, SLOWENEN: JUGOSLAWEN²

Es war im 7. Jahrhundert, als die Serben durch den Imperator Heraklios in das byzantinische Reich eingegliedert wurden. Sie bewohnten Serbien, Montenegro, Herzegowina und das südliche Dalmatien. Heraklios bat damals den Papst Missionare zu senden, doch hatte die Missionierung nur einen mittelmäßigen Erfolg. Das eigentliche Werk der Missionierung geschah unter dem Kaiser Basilius von Mazedonien (867—885). Die Neubekehrten empfingen natürlich die byzantinische Liturgie und standen unter dem Patriarchen von Konstantinopel. Die Serben waren ursprünglich in mehrere Stämme geteilt, bis Stefan Nemanja (12. Jahrhundert) sie einte und auch herzliche Beziehungen zu Rom anknüpfte. Seine zwei Söhne, die unter sich den Staat teilten, glichen ihm in ihrer Gesinnung. Der eine Sohn Sava (Sabas) (in der orientalischen Kirche als Heiliger verehrt), ehemaliger Mönch vom Berge Athos, wurde Metropolit von Serbien und stand in Beziehung mit Rom. Am Ende des 13. Jahrhunderts trat die serbische Kirche in die Spaltung. König Duschan (1331—1335), der das serbische Königreich zum Höhepunkt der Macht führte, strebte danach, Serbien zum Patriarchate zu erheben und aus den Händen des Patriarchen die Zarenkrone zu empfangen. Tatsächlich wurde im Jahre 1346 durch den bulgarischen Patriarchen von Tyrnowo und den griechisch-bulgarischen Erzbischof

von Ochrida der serbische Patriarch Joannike geweiht, der seinen Patriarchalsitz in Ipek (Peć) aufschlug. Seiner Jurisdiktion unterstand das eigentliche Serbien, Bosnien, Herzegowina, Montenegro, der südliche Teil von Dalmatien und verschiedene Bistümer aus dem bulgarischen Patriarchat von Tyrnowo und der griechisch-bulgarischen Erzdiözese von Ochrida.

Der griechische Patriarch von Konstantinopel exkommunizierte Zar Duschan, Patriarch Joannike und die ganze serbische Nation, mußte aber schließlich den Stand der Dinge anerkennen. Nun folgte jedoch bald der Verfall Serbiens. Die Türken vernichteten 1389 das serbische Reich (Schlacht bei Kosowo, Amsfeld). Mohammed II. machte aus Serbien eine türkische Provinz und unterdrückte das serbische Patriarchat, welches der griechisch-bulgarischen Erzdiözese in Ochrida zugeteilt wurde. Der Adel trat fast gänzlich zum Islam über, das Volk dagegen blieb dem Christentum treu. Die Zugehörigkeit der Serben zur Erzdiözese von Ochrida dauerte bis zum Jahre 1557, als Mehmed Sokolović, ein Renegat, Großwesir wurde. Aus Liebe zu seinem Bruder Makarius richtete er das Patriarchat in Ipek wieder auf und Makarius wurde Patriarch. Diese Situation dauerte bis zum Jahre 1766, als es dem Phanar gelang, das Patriarchat in Ipek von neuem zu unterdrücken.

Die Unabhängigkeitskriege in der Zeit von 1804—1829 gaben Serbien wieder die kirchliche Autonomie von Konstantinopel. Die serbischen Emigranten gründeten Anfang des 18. Jahrhunderts die Kirche von Karlovci (Karlowitz), welche mit der Zeit zum Patriarchate erhoben wurde. Denselben unterstanden die orthodoxen Ukrainer und Rumänen in der Bukowina (Österreich), sowie sämtliche orthodoxen Serben, Ungarn und Rumänen in Ungarn. Am 12. November 1920 wurde das Patriarchat von Ipek wieder errichtet und mit dem Patriarchat von Karlovci vereinigt. Der Patriarch führt den Titel: Seine Heiligkeit N., Erzbischof von Ipek, Metropolit von Beograd (Belgrad) und Karlovci, serbischer Patriarch.

Als im Jahre 1463 Mathias Korwin, König von Ungarn, einen Teil von Bosnien eroberte, siedelte er dort serbische Kolonisten an, die damals zur Union übergingen. Die eigentliche Organisation dieser Gläubigen wurde erst im Jahre 1611 getätigt, als sie einen eigenen Bischof erhielten mit dem Sitz in Svidnica (Swidnitza). Dieser Kirchenfürst versah zugleich die Funktionen des Generalvikars der orientalischen Katholiken in der lateinischen Diözese von Agram

(Zagreb). Im Jahre 1688 wurde den orientalischen Slawen ein zweiter Bischof gegeben. Er erhielt den Titel eines Bischofs von Syrmium und wurde gleichzeitig Generalvikar des lateinischen Bischofs in derselben Stadt. — Die Katholiken hatten mannigfache Belästigungen seitens des serbischen Patriarchen in Ipek, Arsenius III., zu erdulden. Das Vikariat von Syrmium ging damals fast ein, das von Swidnitza konnte weiter bestehen, trotz der Bemühungen der Orthodoxen, es zu vernichten. Um der Verfolgung ein Ende zu setzen, erwirkte die Kaiserin Maria Theresia von Papst Pius VI. die Errichtung eines unierten Bistums in Krizewci (Kreutz) mit eigener Jurisdiktion. Dieses Bistum besteht bis heute. Zu ihm gehören ca. 45 000 Ukrainer (Ruthenen), 15 000 Kroaten, Rumänen, Ungarn und Mazedonier. Die Ukrainer kamen unter Maria Theresia aus der Karpatho-Ukraine, damals wie auch heute Nordungarn, und anfangs des 20. Jahrhunderts aus Galizien. Von den Serben in Dalmatien sind nur sehr wenige uniert. Es bestehen nur einige serbische Pfarreien.

Nachdem Mazedonien und Albanien territorial in der Geschichte Griechenlands, Bulgariens und Serbiens behandelt wurden, fügen wir noch folgende kurze Erwähnung an:

MAZEDONIER

Die Mazedonier, ein griechischer Volksstamm, haben sich im Laufe der Geschichte mit Thraziern, Illyriern und dann mit Slawen vermischt.

Nach der Christianisierung waren die Mazedonier kirchenpolitisch von den Griechen, Bulgaren, aber auch von den Serben abhängig und haben seit der Kirchenspaltung auch deren Schicksal geteilt. Seit 1370 und engültig seit 1430 standen die freiheitsliebenden Mazedonier unter der brutalen türkischen Herrschaft. Im Verein mit den Bulgaren, für die sie die meiste Sympathie hegen, kämpften die Mazedonier um ihre Befreiung vom türkischen Joch, die sie im Jahre 1890 erlangten.

Nach dem Weltkriege wurden die 3 Millionen Mazedonier, die zur Hälfte orthodoxe Christen und zur Hälfte Mohammedaner sind und national teils griechisch, jedoch größtenteils bulgarisch fühlen, zwischen Griechenland, Jugoslawien und Bulgarien aufgeteilt. Sehr viele orthodoxe Mazedonier, die bulgarisch fühlten, und jene des islami-

tischen Bekenntnisses wurden aus Griechenland nach Bulgarien und der Türkei ausgewiesen. Die unierten Mazedonier flüchteten vor der religiösen Verfolgung nach Bulgarien. Am stärksten werden die Mazedonier in Jugoslawien wegen ihrer Freiheitsliebe unterdrückt.

Die unierten Mazedonier, die in Bulgarien wohnen, zählen zusammen mit den unierten Bulgaren ca. 6000 Gläubige, sie unterstehen dem unierten bulgarischen Bischof in Sofia. Die ca. 800 unierten Mazedonier in Griechenland bilden ein eigenes Apostolisches Vikariat in Saloniki. Die einige hundert unierten Mazedonier in Jugoslawien unterstehen dem unierten Bischof in Križewci (Kreutz).

ALBANER

Die Albaner (Arnauten), auch Albanier, Albanesen, in eigener Sprache Skipetaren genannt, bewohnen den der italienischen Küste gegenüberliegenden Teil des Balkans und sind die Nachkommen der alten Illyrier und Thrazier. Das Christentum empfangen sie von den Griechen und Mazedoniern. Durch die Abhängigkeit vom byzantinischen Patriarchen, als der höchsten religiösen Instanz für das orientalische Christentum, wurden auch sie in die Kirchenspaltung hineingezogen.

Von 1479 bis 1912 schmachtete das albanische Volk unter dem türkischen Joch; ein großer Teil hat unter dem türkischen Druck den Islam angenommen. Wie stark der Islam sich auswirkte, kann der jetzige konfessionelle Stand der Albaner zur Genüge illustrieren. Heute leben im Königreich Albanien ca. 590 000 Mohammedaner, 200 000 Orthodoxe — darunter ziemlich viele Griechen, ferner Bulgaren und Rumänen (Walachen) — und ca. 100 000 lateinische Christen. Während der türkischen Herrschaft gehörten die Albaner bis zum Jahre 1787 zum bulgarischen Patriarchate in Ochrida, nach Unterdrückung desselben durch den Phanar wurden sie dem Patriarchate in Konstantinopel unterstellt.

Für die Union wirken in Albanien einige Priester verschiedener Ordensgesellschaften, vor allem aber die albanischen Priester aus Italien.

Im April 1939 wurde Albanien durch Italien besetzt. König Zogu flüchtete. Der italienische König wurde zugleich König von Albanien. Die weitere kirchliche Entwicklung bleibt abzuwarten.

RUMANEN

Unter dem Kaiser Trajan wurden an der Donau und nördlich der Donau Militärkolonien angelegt. Die Kolonisten, ebenso wie viele Verbannte aus dem römischen Reiche, vermischten sich mit der Urbevölkerung und später — in der Völkerwanderung — mit den Slawen, Germanen und Finnomongolen. Aus diesem geschichtlichen Umstände erklärt sich die Tatsache, daß die rumänische Sprache sehr viel slawische, griechische, germanische und türkische Worte hat. Dies beleuchtet auch den mannigfachen Wechsel der Liturgiesprache (griechisch, altslawisch, rumänisch).

Im 7. Jahrhundert wurden im Gefolge der bulgarischen Invasion viele Bulgaren angesiedelt. Aus diesem Völkergemisch — damals Walachen und Moldowaner genannt — entstand das rumänische Volk, dessen frühe Geschichte noch vielfach in Dunkel gehüllt ist.

Das Christentum kam wahrscheinlich schon am Anfang des 3. Jahrhunderts durch römische Händler, Kolonisten oder auch Soldaten dorthin. Von diesem frühen Christentum sind nur noch wenige Spuren erhalten. Das Christentum faßte erst festen Fuß, als auch die Bulgaren, die lange Zeit Herren des Landes waren, christianisiert worden waren. Als ungefähren Zeitpunkt der Christianisierung kann man wohl die Zeit der Herrschaft des bulgarischen Zaren Simeon des Großen nennen (893—927). Die Spaltung, die die Bulgaren von der katholischen Kirche trennte, hielt auch die Rumänen von ihr fern. Die kirchlichen Verhältnisse blieben in beiden Ländern lange dieselben. Die Rumänen standen auch weiterhin, trotz der Errichtung selbständiger Fürstentümer (Walachei 1290 und Moldau 1363), unter dem bulgarischen Patriarchen von Ochrida. Als das Patriarchat hellenisiert wurde, kamen sie unter die Herrschaft des Phanar. Der griechische Klerus nahm im Lande immer mehr zu und die wichtigsten Pfarreien und Klöster wurden von ihm besetzt, während der Landklerus sich aus den Rumänen rekrutierte. Diese Situation blieb bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts. Im Jahre 1856 wurde die Autonomie der beiden Fürstentümer anerkannt. Sie wurden im Jahre 1859 unter dem Fürsten Alexander Cuza vereint. Dieser säkularisierte alle Kirchengüter gegen eine Entschädigung von 27 Millionen französischen Francs, die allerdings von der Kirche abgelehnt wurde. Im Jahre 1865 wurde Rumänien unabhängig vom griechischen Patriarchen von Konstantinopel. Dieser Akt wurde trotz des Protestes des Phanar von der Nationalsynode angenommen. Erst im Jahre 1885 erkannte der griechische Patriarch die neuen Verhältnisse

an. Schon im Jahre 1863 ordnete Fürst Cuza den Gebrauch der rumänischen Sprache in *allen* Kirchen und Klöstern an. (Zu bemerken ist, daß die unierten Rumänen bereits Ende des 17. Jahrhunderts anstatt der altslawischen die rumänische Volkssprache in der Liturgie anzuwenden begannen.)

Nach dem Balkankriege im Jahre 1913 nahm Rumänien von Bulgarien einen Teil der Dobrudscha in Besitz. Während des Weltkrieges, im Jahre 1918, kam Bessarabien von der Ukraine zu Rumänien. Nach dem Krieg erhielt Rumänien auf Grund der Verträge von Versailles und Trianon einen Teil des Banat, Siebenbürgen (Ostungarn) von der Donaumonarchie; im Jahre 1918 entriß es der Ukraine Nord-Bukowina.

Im Jahre 1925 wurde ein nationales Patriarchat mit dem Sitz in Bukarest gegründet. Diese Maßnahmen haben der rumänischen Kirche nichts gegeben, sie ist weiter abhängig von der zivilen Macht.

Im Jahre 1439 nahmen auch die Walachen und Moldowaner die Florentinische Union an, die allerdings wie in den anderen Ländern von nicht langer Dauer war. Der Fall Konstantinopels besiegelte auch das Schicksal der Union in Rumänien. Jedoch ist die Idee der Florentinischen Union im rumänischen Volke nicht erloschen. Es gab sogar nachher unierte Kirchenfürsten. Ab 1697 bzw. 1698 beginnt die Union innerhalb des rumänischen Volkes, und zwar in Siebenbürgen (Transsylvanien) festen Fuß zu fassen.

Nach der türkischen Niederlage bei Wien 1683 wurde auch Siebenbürgen von den Türken befreit. 1688 wurde der österreichische Kaiser Leopold I. zum Großfürsten gewählt.

Um den christlichen Wall gegen den türkischen Halbmond zu stärken, wollte der Kaiser auch die orthodoxen Rumänen gewinnen.

Am 23. August 1692 gab der Kaiser eine Verfügung, daß die rumänische Geistlichkeit und das Volk nach der Annahme der kirchlichen Union dieselben Rechte erhalten werden, wie die röm.-kath. Priester und Gläubigen. Daraufhin berief der Erzbischof Theophil von Alba Julia (Karlsburg) eine Synode und erklärte am 26. März 1697 mit einem großen Teile seines Klerus und der Gläubigen seinen Anschluß an die katholische Kirche. Bald darauf starb der Metropolit Theophil, angeblich vergiftet durch die ungarischen Kalviner. Nach seinem Tode ernannte der orthodoxe Erzbischof von Bukarest den Athanasius Anghel nur zum Bischof von Alba Julia. Dieser berief am 7. Oktober 1698 eine Synode nach Karlsburg. Auf derselben erklärte der Bischof mit seinen Erzpriestern

und Priestern die Annahme der Union, was eine heftige Verfolgung der Katholiken zur Folge hatte. Trotzdem wuchs die Zahl der unierten Katholiken im Jahre 1700 bis auf 200 000.

Dann trat wieder ein Stillstand in der Unionsbewegung ein, veranlaßt durch den Abfall eines Priesters, der sich zum Bischof proklamierte. Nach dem Tode des Athanasius Anghel im Jahre 1713 blieb der Bischöfliche Stuhl von Alba Julia bis 1721 unbesetzt. 15 Jahre der Ruhe und des Friedens folgten, während deren die unierte Kirche sich wieder neu organisieren konnte. Gegen 1735 entstand eine neue Verfolgung der Katholiken, hervorgerufen durch einen serbischen Mönch namens Bessarion. Dieser Verfolgung trat die Kaiserin Maria Theresia entgegen. Im Jahre 1777 erlangte sie von Pius VI. die Errichtung einer zweiten rumänischen unierten Diözese Oradea Mare (Nagy-Varad = Großwardein). Pius IX. schuf zwei weitere Diözesen: Gehrl'a (ungarisch Szamos-Ujvar, deutsch Armerierstadt) und Lugoj.

Heute besteht die rumänische unierte Kirche von Transsylvanien aus einer Kirchenprovinz. Die Metropole ist in Fogaras mit dem Titel von Alba Julia, mit der Residenz des Metropoliten in Blaj. Die vier Suffraganbistümer sind in Oradea Mare, Gehrl'a, Lugoj und Marmarosch (rumänisch Maramures) mit der Residenz in Baia Mare.

Überblicken wir diese so wechselvolle Kirchengeschichte Südost-Europas, so erkennen wir, wie hier alles kirchliche Leben von den mannigfachsten Kräften bestimmt wird.

Da ist es zunächst das griechische Element, vertreten im Phanar, dann wieder die nationalen, kirchlichen Gebilde, die miteinander um die Führung bzw. Eigengestaltung ringen. Nichts ist lehrreicher als dieser Kampf zwischen den zentralistischen Kräften einer geschichtlich und kulturell gebundenen Macht und jung aufstrebenden, zentrifugal auflockernden Faktoren. Immer versuchte der Phanar seine autoritäre Oberhoheit gegenüber den Landeskirchen durchzusetzen. Besonders unter der türkischen Herrschaft gelang ihm die Ausweitung seiner Machtsphäre, die zur vollen Gräzisierung führen mußte. Die Erlangung der politischen Selbständigkeit führte jeweils — unter Protest des Phanar — zur Landeskirche. Aber gerade dieser Prozeß zur Landeskirche wurde der Freiheit der orthodoxen Kirche zur Gefahr. Sie wurde nun ein Instrument der zivilen Macht. Von hier aus begreifen wir, wie immer wieder in der Geschichte der Völker der

Unionsgedanke an Boden und greifbarer Gestalt gewann, denn erst als Glied der Una Sancta Catholica, die in ihrer Weltweite Raum für alle Eigengebilde hat, genießt die jeweilige nationale Kirchengemeinschaft die volle Freiheit ihrer Entfaltungsmöglichkeit — ja gerade auch oft dann, wenn sie, wie etwa die unierte Kirche Griechenlands, heute auf schwerstem Posten ausharrt und unentwegt den Glauben an die eine, freie Kirche und den einen Hirten in sich hegt.

¹ Phanar ist ein Stadtteil von Konstantinopel, Sitz des ökumenischen Patriarchen der orientalischen orthodoxen Kirchen.

² Heute werden nur 3 Völker gezählt, und zwar: Serben, Kroaten und Slowenen, die gemeinsam das jugoslawische (südslawische) Reich bilden.

GESCHICHTE DER UNION IM OSTSLAWISCHEN RAUM

Peter Werhun

Der ostslawische Raum bildet eine geopolitische, kulturelle und zum Teil religiöse Einheit. Seine südliche Grenzlinie führt etwa von den Südabhängen der Karpathen zum Schwarzen Meer, zum Kaukasus und zum Kaspischen Meer. Die östliche Grenze bildet der Ural, die nördliche das Eismeer, das Weiße Meer und der Finnische Meerbusen. Westlich verläuft die Begrenzungslinie, von Süden nach Norden führend, etwa vom oberen Theißfluß den ganzen südöstlichen Abhang der Karpathen entlang; von den Flüssen Poprad, Dunajec, zwischen den Flüssen San und Wislok nimmt sie ihren Weg östlich der Weichsel zur Narew und mittleren Memel hin bis zur Düna.

Politisch ist der ostslawische Raum unter folgenden Staaten aufgeteilt: Slowakei, Ungarn, Rumänien und Sowjetunion.

VÖLKISCHE DIFFERENZIERUNG

Dieses ganze Gebiet bewohnen drei ostslawische Völker: *Ukrainer, Weißruthenen und Russen.*

Im 8. und 9. Jahrhundert bildete sich auf dem Territorium, das heute vom ukrainischen Volk bewohnt wird, der Kiewer Staat mit der Bezeichnung Rusj oder Kiewer Rusj, bald auch Großfürstentum Kiew genannt. Im 10. Jahrhundert wird diesem Staate Rusj durch Eroberung das Gebiet einverleibt, das heute vom weißruthenischen Volk bewohnt wird und das später den Namen Bila (Weiß-)Rusj erhielt. Erst in der zweiten Hälfte des 12. Jahrhunderts erscheint in der Geschichte das moskowitische Volk, das aus einer Verschmelzung ostslawischer Kolonisten mit der finnisch-mongolischen Urbevölkerung entstanden ist. Es nahm damals den Raum zwischen der Wolga und Oka ein. Als der Kiewer Staat (Rusj) diese Gegenden nach dem Jahre 950 eroberte, errichtete er dort einige Fürstentümer, die von der Kiewer Rusj-Dynastie abhängig waren. Das kolonisierte Territorium erhielt den Namen Moskowskaja (moskowitische) Rusj.

Die germanischen, später auch die deutschen Stämme nannten diese drei Völker oft einfachhin russisches Volk und ihr Land Rußland.

Die römische Kurie dagegen, die stets großes Verständnis für die Unterscheidung der Völker bekundete, bezeichnete das russische Volk als moskowitzisches und sein Land als Moskowien; die Ukrainer nennt sie Ruthenen und ihr Land Ruthenien. Diese Bezeichnung des ukrainischen Volkes hat sich in den südwest- und in den karpatho-ukrainischen Gebieten teilweise bis heute erhalten.

Aber auch die Moskowiter selbst gewöhnen sich allmählich an den Namen Rußland. Im Jahre 1493 nahmen sie diese Bezeichnung offiziell an, obwohl die Ukrainer, Weißruthenen, Polen bis heute und die Schweden bis in das 18. Jahrhundert, mit Vorliebe den alten Namen Moskowiter und Moskowien gebrauchten. Die Folge war, daß im 17. Jahrhundert der Name Rusj im Süden, d. h. im früheren Kiewer Staat, wo er entstanden ist, durch den Namen Ukraine verdrängt wurde,¹ einen Ausdruck, der geographisch bereits im Jahre 1187 gebraucht wird. Jedoch sind sich die Ukrainer dessen bewußt, daß ihre Vorfahren und nicht die der Russen die eigentliche historische Rusj bildeten. Die ukrainische Geschichtsschreibung benutzt für ihre älteste Periode — und das mit Recht — den Namen Rusj-Ukraine zum Unterschiede von Moskowien, d. h. Nordrußland (Nord-Rusj) oder Großrußland (Groß-Rusj) und Weißruthenien (Weiß-Rusj). Um die Assimilation der Ukrainer und Weißruthener zu beschleunigen, gingen die unduldsamen Moskowiter im 17. Jahrhundert dazu über, die Ukrainer offiziell Kleinarussen und die Weißruthenen Weißrussen zu nennen.²

UKRAINER

Die Ukrainer sind mit fast 50 Millionen nach dem moskowitzischen oder russischen das zweitgrößte slawische Volk. Sie bewohnen ein Gebiet von über 1 200 000 Quadratkilometer. Dieses erstreckt sich im Westen vom Fluß Poprad, unweit des Dunajec, über die Gegenden zwischen San und Wislok (West-Galizien) und das Cholmland bis zu den Flüssen Narew und Jasiolda. Im Norden grenzt das ukrainische Volk an die Weißruthenen. Entlang des unteren Laufes des Narew- und Jasioldafusses zieht die Trennungslinie weit nördlich der Stadt Pinsk am Wyhoniwske-See vorbei, verläuft dann nördlich und nordöstlich der Stadt Turiw und entlang des Flusses Prypetj bis zum Dnjepr. Weiter im Nordosten und Osten grenzen die Ukrainer an die Masse des russischen Volkes. Die Linie läuft ungefähr südlich der Städte Brjansk, Kursk,

Woronesch bis zu den Flüssen Choper, teilweise bis zum Don. Ihre Siedlungen erreichen über den Choper den Wolgafluß, dann längst des Manytschflusses das Kaspische Meer und südöstlich das nördliche Kaukasusland (sie übersteigen teilweise den Kaukasuskamm in südlicher Richtung), ferner südlich das Schwarze Meer und das Donaudelta. Ebenso werden vom ukrainischen Volk geschlossen bewohnt die nordöstlichen und nordwestlichen Teile Bessarabiens, die Nord-Bukowina, teilweise nördlich das Gebiet Marmarosch (Rumänien), die Karpatho-Ukraine bis zum nördlichen Theißfluß in Ungarn und die östliche sowie nördliche Slowakei bis über den Fluß Poprad hinaus.

Das *Christentum*, das bereits im 3. Jahrhundert in der Ukraine Fuß zu fassen begann, wurde erst im Jahre 988 durch den apostelgleichen, heiligen Kiewer Großfürsten Wladimir d. Gr. zur Staatsreligion erhoben, nachdem er die Taufe empfangen hatte. Obwohl das Christentum von Byzanz (Konstantinopel) angenommen wurde, geschah seine Verbreitung durch die Bulgaren, die bereits im Besitze kultischer Bücher in der altslawischen oder altbulgarischen Sprache waren; deshalb ist Altbulgarisch bis heute die Kultsprache für etwa 150 Millionen Gläubige im ost- und südslawischen Raum geblieben. Kiew wurde Metropolitansitz; Konstantinopel bestellte für das Land griechische Metropolen und Bischöfe. So kam die ukrainische Kirche in die volle Abhängigkeit von Byzanz, die mit kleinen Unterbrechungen bis in das 15. Jahrhundert andauerte. Das hatte zur Folge, daß die unglückliche Kirchenspaltung des Jahres 1054 sich allmählich auch auf die Rusj ausdehnte.

Mit der Einführung des Christentums in der byzantinischen Form verbreitete sich bald auch byzantinische Kultur in der Rusj. Jedoch konnte Byzanz als das Zentrum des orientalischen Christentums die Kirche der Rusj-Ukraine nicht immer im gleichen Maße befruchten, da es durch mannigfache innere Erschütterungen und Kämpfe, so besonders mit den finno-mongolischen, tatarisch-türkischen Nomaden, die zur Eroberung Konstantinopels durch die Türken und zum Untergang des byzantinischen Reiches im Jahre 1453 führten, oft abgelenkt und gebunden war.⁸

Durch die Christianisierung wurde das Kiewer Reich in seinem Bestande gefestigt. Der Großfürst Wladimir gründete viele Bildungsstätten und wollte sein Reich auf eine ebenso hohe Kulturstufe wie Byzanz bringen. Die Schulen, vom Klerus im religiösen Sinne geleitet, wurden vom Großfürsten unterhalten, der, den ältesten

Chroniken zufolge, angesehenen Leuten die Kinder wegnehmen ließ und sie in die Schulen schickte.

Der hl. Wladimir teilte bis zum Tode das große Reich unter seine 12 Söhne, die alle dem in Kiew residierenden Großfürsten gehorchen sollten. Diese Teilung wirkte sich in der Folgezeit verhängnisvoll aus. Der Kiewer Großfürstenthron wurde nun von Brüdern und Verwandten der Dynastie dauernd umkämpft. Auch andere Umstände verhinderten eine ruhige innere Entwicklung des ganzen Staatswesens. So mußte das ukrainische Volk, um das Reich zu behaupten, mit verschiedenen mongolischen Horden bis in das 17. Jahrhundert hinein ununterbrochen schwere Kämpfe führen. Der Westen, insbesondere Polen, konnte sich demgegenüber viel ungestörter entwickeln. Die Palme eines „Bollwerkes des Christentums“, mit welcher sich manche Völker unverdient zu schmücken pflegen, gebührt aber in erster Linie dem ukrainischen Volk, das dem Vordringen der finno-mongolischen, tatarisch-türkischen Massen einen Riegel vorschob und die abendländische Kultur rettete, indem es den asiatischen Stoß auffing.

In der zweiten Hälfte des 11. Jahrhunderts, nach dem Tode des Großfürsten Jaroslaus d. Weisen (1054), begannen die einzelnen Fürstentümer infolge der Streitigkeiten um den Großfürstenthron in Kiew auseinanderzufallen. Das bedeutete das Ende der Kiewer Rusj als eines einheitlichen Reiches. In der zweiten Hälfte des 12. Jahrhunderts lösten sich alle nordöstlichen Gebiete von ihm. Auch andere, die weiter vom Mittelpunkt entfernt lagen, machten sich mehr oder weniger selbständig, als erstes das galizisch-wolhynische Fürstentum. Seine Herrscher verloren den Zusammenhalt mit Kiew, da sie das Land gegen die Polen im Westen, die Magyaren im Süden und die Litauer im Norden verteidigen mußten. Durch die Trennung büßt Kiew so viel an politischer Bedeutung ein, daß sich der Schwerpunkt des staatlichen Lebens immer mehr zum galizisch-wolhynischen Reich hin verschiebt. Dieses entwickelt sich im Laufe von drei Jahrhunderten, vom 12. Jahrhundert angefangen, zu einem mächtigen Faktor in der politischen Welt und wird zum wichtigen kulturellen Kreuzungspunkt der westlichen und östlichen Einflüsse.

Überschauen wir die religiös-geistige Entfaltung der alten Kiewer Rusj, so finden wir eine außerordentlich glückliche Durchdringung der slawischen Volksseele vom byzantinischen Christentum. Schon in diesem frühen geistigen Raum finden sich die Faktoren, die das

slawisch-ostchristliche Antlitz bestimmen: zunächst dieser religiöse Radikalismus, der dem ostslawischen Christentum eigen ist. Die alte Kiewer Kultur war stark monastisch unterbaut. Die Ukrainer nahmen die strengsten Formen des byzantinischen Klosterlebens zum Vorbild. Die feierlichsten Gottesdienste der Kaiserstadt am Bosphorus wurden in der „Mutter aller Städte der Rusj“, Kiew, zur Regel, die Verzückungen weltentrückter Athosmönche blühen auf in den stillen Wäldern der ukrainischen „Thebais“, finden eine Heimstatt in den dunklen Erd- und Höhlenklöstern. Die Zeit des Tatarenjoches aber, unter dem die Ukraine am meisten zu leiden hatte, wurde zur großen Leidenschule. Unendliches Leid hat die Rusj-Ukraine — bis auf unsere Tage — getragen und in die Freude der Auferstehung verwandelt. Hier entstand der ostslawische Heiligtyp der demütigen Sanftmut, den wir schon so erschütternd in den ersten ukrainischen Martyrer-Heiligen Borys und Hlib erkennen. Hier lebte auch immer das Bewußtsein der Verantwortung für die eine, heilige Kirche.

UNIONSVERSUCHE

Als die Spaltung der Ost- und Westkirche eintrat, brach Byzanz die Beziehungen zu Rom sofort ab; zwischen Kiew und Rom dauerten sie dagegen noch bis in das 12. Jahrhundert. Der römischen Kurie lag es am Herzen, die Rusj-Ukraine in der katholischen kirchlichen Einheit zu erhalten. Um diese Zugehörigkeit zu bekräftigen, kehrten die päpstlichen Legaten, die die Exkommunikations-Bulle gegen den Patriarchen Kerularios in der Kirche Hagia Sophia zu Konstantinopel am 16. Juli 1054 niedergelegt hatten, über Kiew nach Rom zurück.

Ein anderes Zeugnis für die weitere Zusammengehörigkeit ist das Fest der Überführung der Gebeine des hl. Nikolaus von Myra nach Bari. (Die Überführung geschah im Jahre 1087, also nach der Spaltung. Urban II. ordnete im Jahre 1098 an, daß der Gedächtnistag der Translatio jährlich am 9. Mai begangen werden sollte.) Dieses Fest wurde, im Gegensatz zu Byzanz, auch in Kiew eingeführt.

Allerdings wurden durch die bereits erwähnte hierarchische Abhängigkeit von Byzanz zwangsläufig auch in der Kiewer Metropole der Kirchenspaltung die Tore geöffnet. Dennoch sind die Annäherungsversuche von Kiew wie auch von Rom aus von Zeit

zu Zeit immer wieder erneuert worden. Die folgenden Tatsachen mögen dies aufweisen:

Der Kiewer Großfürst Izjaslaw (1075) suchte in Mainz bei Kaiser Heinrich IV. (1056—1106) — der mit der Nichte Izjaslaws verheiratet war — persönlich Beistand und Hilfe zur Zurückberingung des Großfürstenstuhles. Gleichzeitig aber sandte er seinen Sohn nach Rom zu Papst Gregor VII., unterstellte das Reich und sich selbst dem Schutz des Apostolischen Stuhles und bat die Kurie, sie möge auf den polnischen Fürsten Boleslaus einwirken, die Gelder zurückzugeben, die dieser von Izjaslaw für die versprochene, jedoch nie geleistete Hilfe erhalten hatte.

Papst Innozenz III. (1198—1216) unternahm einen groß angelegten Versuch zur Wiedervereinigung der Kirchen. Er wollte für seine Idee den galizischen Fürsten Roman d. Gr. gewinnen und versprach ihm die Königskrone und „die Hilfe des Schwertes des hl. Petrus“; nur sollte er die Suprematie Roms anerkennen. Die Verhandlungen blieben ergebnislos, obwohl Roman zum Katholizismus neigte. Das barbarische Verhalten der Kreuzritter bei der Eroberung von Konstantinopel im Jahre 1204, durch das auch der übrige christliche Osten schmerzlich betroffen wurde, schuf für die päpstlichen Bestrebungen keine günstige Atmosphäre. Auch darf nicht übersehen werden, daß die ukrainischen Kirchenfürsten mit wenigen Ausnahmen griechischer Nationalität und damit der römischen Kurie nicht zugetan waren. Außerdem betrachtete sich Roman als Verbündeter Philipps von Hohenstaufen in dessen Streit gegen Otto IV., den Verbündeten der römischen Kurie. Trotzdem fand damals die Sache der Union einen gewissen Widerhall in den westlichen ukrainischen Gebieten.

In der Zeit der ungarischen Okkupation Galiziens (1208, 1214 bis 1219) vertraten ukrainische Kreise den Wunsch, die kirchliche Union anzunehmen, jedoch unter Beibehaltung des orientalischen Ritus. Die Union wurde auch tatsächlich verkündigt. Der ungarische König Andreas II. vermittelte dabei. Doch verhinderten politische Machenschaften (auch seitens der Ungarn) einen dauernden Erfolg. Die damaligen Unionsbemühungen hatten aber das eine erreicht (Beschluß der Lateransynode 1215), daß die Rechte der orientalischen Kirche grundsätzlich festgelegt wurden.

In den nachfolgenden Jahren befaßte sich die römische Kurie nicht mit der Frage der kirchlichen Union. Erst Papst Innozenz IV. (1243—1254) griff sie wieder auf. Den Anlaß dazu gab der Erz-

bischof Peter Arkerowysch, der im Auftrage des Kiewer Großfürsten Michael auf dem Konzil in Lyon (1245) mit dem Papst über die Hilfe gegen die Tataren und gleichzeitig auch über Unionsfragen verhandelte.

Im Jahre 1240, nach der Eroberung Kiews und der großen Verwüstung des Landes durch die Tataren, bat der galizische Fürst Danylo (Daniel), der auch das Protektorat über den Kiewer Staat inne hatte, die römische Kurie um Unterstützung in seinem gegen die tatarischen Horden geplanten Kreuzzug. Nach dem Lyoner Konzil entsandte der Papst seinen Gesandten, den Franziskaner Plano Carpini, zu den Tataren, der auf seiner Reise durch die Ukraine im Winter 1245/46 in Wladimir-Wolynsk mit dem Fürsten Wasylko und unterwegs mit dem Fürsten Danylo wegen des Kreuzzuges verhandelte. Auf der Rückreise 1247 setzte Carpini seine Gespräche mit beiden Fürsten fort. Es entwickelte sich zwischen Danylo und dem Papst ein reger Schriftwechsel, ja es wurden sogar Gesandtschaften ausgetauscht. Der Papst versprach seine Unterstützung; er forderte Mähren, Böhmen, Pommern und die Serben zu einem Kreuzzug gegen die Tataren auf. Danylo übersandte er die königliche Krone und ließ ihn durch einen eigenen Legaten Opizo im Jahre 1253 zum König krönen. Die Union wurde in demselben Jahr verkündet. Aber Papst Innozenz IV., während der meisten Jahre seiner Regierung durch die Kämpfe mit Kaiser Friedrich II. (1215—1250) festgelegt, konnte seiner Aufforderung zum Kreuzzug nicht die entsprechende Autorität verschaffen; sein Tod im Jahre 1254 hat seine weitgesteckten Pläne zunichte gemacht. Die versprochene Hilfe blieb aus. Danylo mußte allein weiterkämpfen, und in diesen Kriegen auf Leben und Tod unterblieb notgedrungen auch von seiner Seite die Weiterentwicklung der angeknüpften Beziehungen mit Rom. Die Tataren zwangen ihn schließlich, die Verbindung mit Rom ganz abzubauen. Trotzdem König Danylo gezwungen war, die Oberhoheit der Tataren anzuerkennen, sann er stets darauf, mit Hilfe der katholischen Kirche und der katholischen Fürsten das verhaßte Joch abzuschütteln. Mit Zustimmung des Papstes verheiratete er seinen Sohn Roman mit der österreichischen Fürstin Gertrud von Babenberg (1252), um Österreich als Erbschaft der Babenberger an sich zu bringen. Bestimmt hätte sich die Union trotz der Tataren erhalten, wenn Roman nicht, trotz der Hilfe Ungarns, vor dem tschechischen König Ottokar II. hätte

weichen müssen. In den Kämpfen mit den Litauern fiel er im Jahre 1258.

Auch der andere Sohn des Königs Danylo, Leo I. (1264—1301), war romfreundlich, wie sein Bruder Roman. Um die Tataren nicht zu reizen, unterhielt er jedoch keine Beziehungen mit Rom. Dagegen ist anzunehmen, daß sein Sohn Georg I., 1301—1308 (bekannt in der Geschichte als „König Georg“), in die Fußstapfen seines Großvaters Danylo trat, Beziehungen mit Rom anknüpfte und die Union erneuerte. Denn da Georg sich König nannte, hat er wahrscheinlich vom Papst die Krone erhalten.

Im Jahre 1418 war auf dem Konzil zu Konstanz auch der Kiewer Metropolit Gregor Camblak zugegen und verhandelte wiederum wegen der Union. Er war zur Annahme geneigt, sobald der Konstantinopolitanische Patriarch sich ebenfalls der Union anschließen würde. —

Durch innere Wirren und die Kämpfe mit den Feinden von außen büßte die Rusj Macht und Stärke ein. Ihr kultureller Einfluß aber wirkte weiter auf die Nachbarländer, insbesondere auf Moskau und Litauen. Letzteres verdankt der Rusj — zum Teil — das Christentum und die Kultur. Litauische Fürsten und Magnaten nahmen sogar deren Literatursprache an, die bis in das 17. Jahrhundert für Ukrainer und Weißruthenen gemeinsam war. Mit der Zeit gingen sie in das Volkstum ein. —

Die heidnischen Litauer waren stets auf Aneignung von Gebieten der Rusj bedacht. In einigen Fällen gelang es ihnen vorübergehend; lange konnten ihnen gegenüber ukrainische Fürsten aber ihr Besitztum wahren und die Litauer, allein oder manchmal im Bunde mit dem deutschen Ritterorden, sogar aufs schwerste bedrängen. Gegen Ende des 13. Jahrhunderts war die Rusj jedoch nicht mehr imstande, sich dem litauischen Ansturm zu widersetzen. Der litauische Fürst Gedymin (1316—1341) herrschte über die ganze Weiß-Rusj; es gelang ihm auch, manche Gebiete der Rusj-Ukraine an sich zu reißen.

Sein Sohn Olgerd setzte diese Eroberungszüge fort; um das Jahr 1360 fiel Kiew in seine Hände. Das ukrainische Volk empfand die Besitznahme jedoch nicht als feindliche Okkupation, denn die litauischen Fürsten erklärten, nicht am Alten rühren und nichts Neues einführen zu wollen. Übrigens kannten die Litauer ebensowenig eine Leibeigenschaft wie die Ukrainer.

Auch Ungarn und Polen waren bestrebt, Teile des ukrainischen Gebietes an sich zu reißen. Im Jahre 896 fielen die finnomo-

lischen Magyaren (Ungarn) in das Donaubecken ein. Südlich der Karpathen kamen sie in die erste vorübergehende Berührung mit der autochthonen ukrainischen, bereits christlichen Bevölkerung, die früher zur Kiewer Rusj und nachher zum galizisch-wolhynischen Reich gehörte. Gegen Ende des 12. Jahrhunderts gelang es den Ungarn, dieses ukrainische Territorium südlich der Karpathen zu besetzen. Der ukrainisch-galizische Fürst Leo I. eroberte 1281—83 die Gebiete zwar zurück, jedoch gingen sie im Jahre 1339 endgültig an Ungarn verloren.

Polen besetzte nach Verständigung mit den Tataren im Jahre 1349 die westlichen ukrainischen Gebiete Cholmland und Galizien, nachdem die galizisch-wolhynische Dynastie ausgestorben war. Das Verhalten der Polen in den besetzten ukrainischen Gebieten stand im schroffen Gegensatz zu dem der Litauer. Unduldsamkeit gegen die orthodoxe Kirche und das ukrainische Volk, Beschlagnahme des Besitztums des Orthodoxen und Einführung der Leibeigenschaft reizten die Unterdrückten mehrmals zu Aufständen und zwangen sie zur Flucht nach dem schwachbesiedelten Osten.

In den nachfolgenden Jahren verschieben sich die Staatsgrenzen aller Rusj-Gebiete in den Kämpfen der Litauer und Polen gegen die Ungarn, der Litauer gegen die Tataren und moskowitzischen Fürsten wie im Kaleidoskop. Eine neue Wendung in der Geschichte der Ukrainer bringt 1385, das Jahr der Personal-Union zwischen Litauen und Polen. Bei der neuerlichen Union in Horodlo, 1413, wurde die römisch-katholische Religion als Staatsreligion anerkannt und die orthodoxe Religion zur geduldeten gestempelt. Die orthodoxen Gläubigen durften keine Staatsposten bekleiden; mit der Zeit wurde ein Verbot erlassen, neue orthodoxe Steinkirchen zu bauen und die alten wieder instand zu setzen. Die Orthodoxen, durch solche Maßregeln in ihren Sympathien für Rom aufs stärkste erschüttert, gewöhnten sich immer mehr daran, den Katholizismus mit dem Polentum gleichzusetzen, und begannen nach dem Osten, nach Moskau zu blicken. Die alte orthodoxe Tradition wird wieder wach.

Im Anfang des 15. Jahrhunderts wuchs die Gefahr der Eroberung des byzantinischen Reiches durch die Türken in bedrohlicher Weise. Um das Reich zu retten, wandte sich der griechische Kaiser Johannes Paleologus VII. um Hilfe an den Papst und versprach die Union anzunehmen. Auch die römische Kurie zeigte sich zu Verhandlungen geneigt, denn sie hoffte damit ihr Prestige, das durch

die Hussitenkriege gelitten hatte, wieder zu heben. Nach langen Vorverhandlungen wurde ein Unionskonzil nach Ferrara einberufen, dann aber wegen der dort ausgebrochenen Cholera nach Florenz verlegt.

Um diese Verhandlungen hat sich neben dem großen Bessarion auch der Kiewer Metropolit Isidor, der ein großer griechischer Patriot war, verdient gemacht. Am 6. Juli 1439 kam es zu Florenz zwischen der Ost- und Westkirche zur feierlichen Wiedervereinigung, die mit der Bulle „Laetantur coeli“ promulgiert wurde. Über Agram und Budapest reiste der Kardinal und päpstliche Legat a latere Isidor nach Krakau; von Tarnow ausgehend, begann er in Galizien, Cholmland, in Wolhynien und im Kiewer Lande die Union zu verkünden. Nach Weißruthenien entsandte er einen seiner Prälaten. In Wilna wurde Kardinal Isidor an der Verkündigung der Union verhindert, da der dortige Bischof dem Gegenpapst huldigte. Das ukrainische Volk begrüßte in allen ukrainischen Gebieten, ausgenommen in Lemberg, jubelnd die Wiedervereinigung.

Ganz anders war der Empfang, der dem Kardinal im moskowitzischen Reich bereitet wurde. Nach der Verkündigung der Union in der Kremlkathedrale wurde er verhaftet; erst nach drei Monaten gelang es ihm, dem Verbrennungstode als Ketzer zu entinnen und nach Litauen zu entfliehen, das damals ebenfalls zur Kiewer Metropole gehörte. Litauer und Polen aber huldigten dem Gegenpapst; die griechischen Prälaten und Mönche, die aus dem durch die Türken bedrängten Byzanz geflüchtet waren, agitierten gegen die Union. Ein Jahr später, ohne jede staatliche Hilfe und ohne jeden Schutz gegen die Verhetzung, begibt sich der große Vorkämpfer für die Union nach Rom, um dort Trost für sich und Hilfe für seine große Mission zu suchen. Von hier aus wurde er zweimal nach Konstantinopel gesandt, wo er einen aus Wladimir-Wolynsk zu ihm geschickten nominierten Bischof weihte. Man ersieht daraus, daß das ukrainische Volk die Verbindung mit dem eigenen Metropolit und dadurch mit Rom weiter aufrechterhalten wollte.

Zur Zeit der Eroberung Konstantinopels im Jahre 1453 durch die Türken geriet Isidor als Kommandant eines Festungsforts in türkische Gefangenschaft. Es gelang ihm, nach Rom zu entfliehen. Hier warb er für einen Kreuzzug, hier wartete er auf eine günstige Wendung der Verhältnisse in Polen und Litauen und auf eine Möglichkeit zur Rückkehr nach Kiew.

Während der Abwesenheit Isidors suchten die eingewanderten Griechen das ukrainische Volk dem byzantinischen Patriarchen willfährig und der Union abspenstig zu machen. Die moskowitzischen Metropoliten indessen waren bestrebt, die ukrainischen, weißruthenischen und litauischen Gebiete unter eigene Jurisdiktion zu bekommen.

Als Isidor schließlich hören mußte, daß die Polen und Litauer den orthodoxen moskowitzischen Metropoliton Jonas gleichzeitig als Metropoliton von Kiew anerkannten, und die Agitation gegen ihn und die Union zunahm, resignierte der Kardinal und Titularpatriarch auf seine Metropole zu Händen des Papstes.

Als sein Nachfolger wurde in Rom sein unzertrennlicher jüngerer Freund und Leidensgenosse Gregorius Bulgar geweiht, den Isidor, als er zum Kiewer Metropoliton bestimmt wurde, aus Konstantinopel mitgenommen hatte. Bei dieser Gelegenheit wurde die riesengroße Kiewer Metropole geteilt. Kiew wurde neuerdings de facto Residenzstadt der Metropoliton, die fortan den Titel „Metropolit von Kiew, Halytsch und der ganzen Rusj“ führten. Die außerhalb Litauens und Polens auf moskowitzischem Territorium gelegenen Diözesen wurden „in partibus . . .“ zurückgelassen. Gregorius kam im Jahre 1459 in seine Metropole und wurde von Polen und Litauern anerkannt. Er fand hier trostlose Zustände vor, und es war ihm nicht gegeben, sie nochmals zum Besseren zu wenden. Die schon erwähnte Propaganda der geflüchteten byzantinischen Kleriker, die sich der nachdrücklichen Unterstützung des moskowitzischen Metropoliton Jonas erfreuten, hatte zur Folge, daß die Kiewer Metropole schon 1470 unter die Herrschaft des byzantinischen Patriarchen geriet. So wurde die große Sache der Union vorläufig begraben.

In den von Polen besetzten ukrainischen Gebieten Cholm und Galizien war seit 1349, wie wir hörten, die griechisch-orthodoxe Kirche zu einer untergeordneten, nur noch geduldeten Kirche geworden. Sehr viele ukrainische und weißruthenische Adelige nahmen den lateinischen Ritus an; das Volk aber blieb der Religion seiner Väter treu.

So war die Lage bis zum Abschluß der Real-Union 1569 zwischen Litauen und Polen, die den Polen endlich den seit Jahrhunderten vergeblich angestrebten bestimmenden Einfluß und die Einführung der polnischen Verfassung (auch der Leibeigenschaft) in den litauischen Gebieten brachte. Diese Union hatte einen Massenaustritt

des ukrainischen und weißruthenischen Adels aus der orthodoxen Kirche zur Folge. Die Auswirkungen des Protestantismus in Polen beschleunigten diese Austrittsbewegung noch mehr. Der Protestantismus war nach Polen durch dessen Handelsbeziehungen mit dem Westen, hauptsächlich aus Ostpreußen gekommen, wurde aber auch durch tschechische Sektierer (Antitrinitarier, Sozinianer u. a.) sehr rasch verbreitet. Der Adel machte sich bald zu seinem eifrigsten Pionier und Träger.

Es hatte damals den Anschein, als stünde die römisch-katholische Kirche in Polen vor dem gänzlichen Zusammenbruch. Sogar die päpstlichen Nuntien in Polen hielten die katholische Sache im Lande für verloren. Zur Zeit des Königs Sigismund August (1548 bis 1572) galt Polen als der religiös indifferenteste Staat der Welt. Doch dann setzte das gegenreformatorische Werk der Jesuiten ein und in einem halben Jahrhundert war Polen wieder katholisch.

Kaum hatten die Jesuiten den Protestantismus überwunden, so wandten sie sich gegen die orthodoxe Kirche. Ihre Waffen waren auch hier glänzende Schulen, deren Pforten ohne Ausnahme allen offenstanden, Disputationen und Literatur, sehr oft auch direkte, persönliche Aufforderungen zur Annahme des lateinischen Ritus. Andererseits trug der Verfall der orthodoxen Kirche, die nach dem Fall Konstantinopels gänzlich von den Türken unterjocht war und sich kaum weiterentwickeln konnte, viel zu den Erfolgen der Gegenreformation bei.

Die ukrainische Hierarchie, die orthodoxen Reste des ukrainischen Adels und das Volk waren sich des Verfalls ihrer Kirche sehr wohl bewußt und sannten auf Rettung. Die Initiative kam vom ukrainischen orthodoxen Episkopat. Er erkannte, daß nur die Gemeinschaft mit dem Zentrum der Christenheit die ukrainische Kirche auf die Dauer retten konnte. Im Jahre 1595 anerkannte deshalb die Abordnung der ukrainischen orthodoxen Hierarchie in Rom den Papst als ihren Oberhirten. 1596 wurde die Union in Brest-Litowsk promulgiert und von der Hierarchie der ganzen Ukraine und Weißrutheniens angenommen. Die nun unierten Priester und das unierte Volk sollten den Lateinern gleichberechtigt sein.

Die polnische Regierung war aus Gründen der Staatsraison für die Union, um gegen die durch ihre unduldsame Behandlung hervorgerufene Hinneigung der Ukrainer und Weißruthenen nach Rußland ein Gegengewicht zu schaffen. In Wirklichkeit dachte sie aber nicht daran, die beim Abschluß der Union übernommenen Ver-

pflichtungen zu erfüllen. Die Unierten haben unter den Polen niemals die Gleichberechtigung erlangt. Wie das Volk, so wurden auch die Geistlichen von den Polen in schwerer Leibeigenschaft gehalten.⁴

Außerdem entbrannten nun zwischen den Unierten und den Orthodoxen die heftigsten Kämpfe. Es kam zu förmlichen, sehr erbitterten Kriegen, wobei der hl. Josaphat Kuncewysch, unierte Erzbischof von Polock, für die Verbreitung der Union, 1623, sein Leben opferte. Seine Gebeine ruhen in der Barbarakirche in Wien.

Der restliche, unierte Teil des Adels nahm unter diesen mißlichen Verhältnissen trotz des Verbotes der römischen Kurie langsam den lateinischen Ritus an. Zahlreiche fürstliche und adelige Familien (die Ukraine hatte mehr Adelige als Polen) sind dadurch der ukrainischen Nation verlorengegangen.

Obwohl die römische Kurie mehrmals — besonders Papst Urban VIII. durch Dekret vom 7. Februar 1624, dann Clemens XIV. am 16. April 1774, Pius VII. am 13. Juni 1802 — und schließlich die Concordia vom Jahre 1863 den unierten Ukrainern den Übertritt zum lateinischen Ritus verboten, wurden diese Erlasse in Polen immer nur höchst oberflächlich eingehalten und werden heute überhaupt nicht mehr beachtet.

Die kirchliche Union von Brest-Litowsk vom Jahre 1596 führte auch zu literarischen Kämpfen zwischen Orthodoxen und Unierten. Die orthodoxen stauropigianischen (d. h. die nicht dem eigenen Diözesanbischof, sondern dem konstantinopolitanischen Patriarchen unterstellten) Bruderschaften, besonders in Wilna, Luck und in Lemberg mit eigenen Druckereien, sowie die orthodoxe Akademie in Ostroh (Wolhynien) und in Kiew wurden Bollwerke der Orthodoxie. Das kulturelle Niveau hat sich durch diese literarischen Auseinandersetzungen bedeutend gehoben. Die Unierten studierten an verschiedenen katholischen Anstalten, auch im Westen (Deutschland, Böhmen und Italien), die Orthodoxen in Deutschland und Italien, vorwiegend aber im Inland, in Lemberg und Ostroh; ihr kultureller Mittelpunkt war die Kiewer Mohylanische Akademie, die Anfang des 17. Jahrhunderts durch den Kiewer Metropoliten Peter Mohyla, der von den Russen „ukrainischer Peter der Große“ genannt wurde, nach westeuropäischem Muster reorganisiert wurde. Wegen seiner Reformen, insbesondere aber wegen der Einführung der lateinischen Sprache und anderer Disziplinen, die an katho-

lischen Anstalten gelehrt wurden, haben ihm die Orthodoxen zutreffenderweise weitgehende Sympathien für die römisch-katholische Kirche nachgesagt. Er hat in der Tat auch den Plan vertreten, ein ukrainisches Patriarchat unter dem Protektorat des Heiligen Stuhles zu schaffen.

Die Orthodoxen hätten in den Unionskämpfen wohl gänzlich den kürzeren gezogen, wenn ihnen nicht ein Bundesgenosse zu Hilfe gekommen wäre, nämlich das Kosakentum. Wie schon erwähnt, flohen seit der Eroberung der westlichen ukrainischen Gebiete durch die Polen und noch mehr seit der Realunion vom Jahre 1569 viele ukrainische und weißruthenische freiheitsliebende Bauern nach dem Osten und Südosten; hier zeigte sich die Reaktion gegen die überhandnehmende Polonisierung und gegen den kirchlichen und sozialpolitischen Druck. Die Flüchtlinge hatten gegen die Tataren und Türken heftige Grenzkämpfe zu bestehen, aber sie fühlten sich dabei doch als Freie. Sie bildeten eine Zaporoger Kosaken-Brüderschaft, eine Art Ritterorden, der seinen Sitz am Dnjepr, unterhalb der berühmten Wasserfälle („Schwellen“, Porohy, heute Stauwerk Dniprelstan = elektrische Zentrale) hatte. In ihre Reihen traten ukrainische, weißruthenische und auch polnische Adelige. Im Jahre 1550 wurden sie von dem ukrainischen Fürsten Wyszneweckyj endgültig organisiert und ihre Siedlung bei Katerynoslaw am Dnjepr (heute Dnipropetrowsk) befestigt. Sie kämpften anfangs nur gegen die Feinde des Kreuzes, die Türken und Tataren, und für die Freiheit des ukrainischen Staates. Erst 1596 beginnen sie gegen die Polen zu kämpfen.

Den Polen waren die Kosaken sehr unbequem, da sie die Rechte der ukrainischen Nation und der orthodoxen Kirche verteidigten. Die polnischen Magnaten forderten die Auflösung des Kosakentums und Rückkehr zur Leibeigenschaft, trotzdem die Kosaken sie mehrmals vor der türkischen Invasion schützten. So hatte 1618 der ukrainische Hetman Sahajdatschnyj mit 20 000 Mann den polnischen Königssohn Ladislaus mit seinem ganzen Heer bei Moskau vor der Gefangenschaft gerettet. Derselbe Hetman hat 1620/21 mit 40 000 Mann das polnische Heer vor der sicheren Katastrophe bewahrt. Es entbrannte schließlich ein Krieg zwischen Polen und den Kosaken, der auf beiden Seiten mit wechselnden Erfolgen geführt wurde und mit Unterbrechungen — längere Jahre dauerte. 1648 erhob sich der große Hetman Bohdan Chmelnyckyj. Die Polen wurden mehrmals geschlagen; es wurde zwar öfters

Friede geschlossen, der aber durch die Polen niemals eingehalten wurde. Denn sie konnten sich nicht damit abfinden, daß der größte Teil der Ukraine selbständig werden sollte. Chmelnyckyj gründete die ukrainische Erbmonarchie. Kiew erlangte wieder seine alte Geltung. Mit Brandenburg, Schweden und Siebenbürgen gemeinsam plante Chmelnyckyj eine Aufteilung Polens. Aus Feindschaft gegen Polen schloß er im Jahre 1654 trotz Protestes der ukrainischen Hierarchie und des Weltklerus sogar ein föderatives Bündnis mit Rußland. Doch der neue Verbündete ließ die Ukraine im Stich. So kam es dazu, daß diese selbst 1667 zwischen Polen und Rußland aufgeteilt wurde. Die linksufrige Ukraine (der Dnjepr wurde die Grenze) wurde russischer Vasallenstaat mit eigenen wählbaren Hetmanen an der Spitze, die rechtsufrige fiel an Polen.

Mehrere Nachfolger des großen Hetmans führten verzweifelte Kämpfe gegen Rußland und Polen, denen aber nur teilweise Erfolge beschieden waren. Die große Schlacht des ukrainischen Hetmans Mazepa in Verbindung mit dem Schwedenkönig Karl XII. gegen den russischen Zaren Peter I. den „Großen“ bei Poltawa (1709) ist wohlbekannt. Peter blieb Sieger. Die ukrainischen Privilegien wurden immer mehr geschmälert; die russische Sprache wurde überall eingeführt. 1782 wurde der letzte Schein der ukrainischen Selbständigkeit aufgehoben, die Ukraine als russische Provinz mit dem künstlichen Namen „Kleinrußland“ belegt und dem russischen Reich einverleibt.

Rußland war bestrebt, die Ukrainer in seinem Staatswesen völlig aufgehen zu lassen. In erster Linie sollte dies durch die Einheit der Kirche erzielt werden. Die ukrainischen Oberhirten, die gegen die Abschaffung des heimischen Kirchenbrauchtums waren und sich gegen die Zentralisation sträubten, wurden ohne viel Aufhebens abgesetzt, nach Rußland verschickt oder in Klöster gesperrt. Im Jahre 1721 erließ die russische Regierung einen Ukas, wonach die ukrainische Aussprache in der Liturgie durch die russische ersetzt werden sollte. Es wurde verboten, ukrainische Bücher, selbst solche religiösen Inhalts, zu drucken, die ukrainischen Gebet- und Meßbücher wurden abgeschafft; auch das Predigen in der ukrainischen Sprache war untersagt. Im Jahre 1800 unterdrückte ein Erlaß die ukrainischen Kirchenbauten mit drei Kuppeln.

Nach der Aufteilung Polens (1772, 1793, 1795) hat Katharina II. trotz Garantie der vollen Freiheit für die katholische Kirche des

lateinischen und orientalischen Ritus allein während der Zeit von 23 Jahren, ca. 8 Millionen Unierte, 9316 Pfarrkirchen, 145 Basilianerklöster zur Orthodoxie zu überführen verstanden. Gewehr-schüsse, Knuten, Einkerkungen, Verbannungen nach Sibirien, Konfiskation, Einquartierung von Militär usw. waren die „Missionsmittel“. Ein nicht schlechterer „Missionar“ als Katharina war Zar Nikolaus I. Er hat „durch die Liebe“, wie die betreffende Denkmünze lautet, 3½ Millionen Unierte mit seiner Staatskirche vereinigt. Im Jahre 1839 bzw. 1875 wurde die Union in Rußland endgültig aufgehoben.

1905 gab die russische Regierung ein Toleranzdekret heraus, in dem der römischen Kirche volle Freiheit zuerkannt wird. Das veranlaßte auch noch die letzten Anhänger der Union, zur römisch-katholischen Kirche überzutreten, um der unerträglichen Unterdrückung durch den russischen Staat zu entrinnen. Auch sehr viele Unierte, die mit Gewalt zu Orthodoxen geworden waren, nahmen den lateinischen Ritus an. Im ganzen dürften es an die 500 000 Ukrainer gewesen sein, die damals zur römisch-katholischen Kirche übergegangen sind. Im Jahre 1907 wurde der Übertritt für die Orthodoxen erschwert, aber für die lateinische Kirche wurde die Lage in Rußland wohl besser, wenn auch die russische Regierung die Entwicklung und Verbreitung der Sekten (die polnischen Mariawiten) unter den lateinischen Katholiken gerne sah und so wenigstens dadurch die katholische Kirche schädigen wollte.

So standen die Dinge bis zur großen Revolution 1917, in welcher das künstliche Unifizierungswerk Peters des „Großen“ zusammenbrach.

Ganz anders hat sich die österreichische Regierung nach der Teilung Polens gegen die Union in den ukrainischen Gebieten verhalten. Die unierte Kirche wurde gleichberechtigt mit der lateinischen. Im Jahre 1777 verbot ein Erlaß die Heranziehung der unierten Priester zu Fronarbeiten. Auch der unierte Klerus wurde auf dasselbe kulturelle und materielle Niveau wie der lateinische gehoben. Schon im Jahre 1774 war in Wien das bekannte „Barbareum“ gegründet worden, das dem griechisch-unierten Klerus die höheren Bildungsmöglichkeiten gewährleisten sollte. Auf Anordnung der Kaiserin Maria Theresia fanden dort 14 ukrainische Alumnen Aufnahme, die dazu bestimmt waren, nach Absolvierung ihrer Studien die wichtigsten Posten in der griechisch-katholischen Kirche einzunehmen. 1782 ordnete Kaiser Joseph II. die Gründung von Ge-

neralseminarien in allen Provinzen an. Für die Ukrainer wurde ein solches Seminar in Lemberg geschaffen; außerdem wurde durch denselben Monarchen 1787 das „Ruthenische Institut“ für solche Theologen gegründet, die der lateinischen Sprache nicht mächtig waren. Die Studierenden an diesem Institut genossen aber dieselbe theologische Bildung, wie die anderen Theologen. Der lateinische Klerus bekämpfte diese Generalseminarien, die Ukrainer hingegen betrachteten sie als große Wohltat, denn sie sicherten ihnen gebildete Seelsorger, die auch an der Hebung der gänzlich vernachlässigten Kultur unter dem Volke wirken konnten.

Ein weiteres Zeichen für die wohlwollende Behandlung der ukrainischen griechisch-katholischen Kirche seitens der österreichischen Regierung war die Erhebung des Lemberger Erzbistums zu einer Metropole im Jahre 1807. Im Jahre 1884/85 hat der Heilige Stuhl auf Betreiben der österreichischen Regierung für die Ukrainer eine neue griechisch-katholische unierte Diözese in Stanisla^u geschaffen. Wie das Ansehen der ukrainischen unierten Kirche stieg, ist auch daraus ersichtlich, daß im vergangenen Jahrhundert zwei ihrer Kirchenfürsten, die Erzbischöfe und Metropoliten Lewyckyj (1856) und Sembratowytch (1895), mit dem Kardinals purpur geschmückt wurden. So begann unter der Herrschaft der in Glaubensangelegenheiten toleranten österreichischen Regierung, hauptsächlich aber seitdem der allgemein beliebte Erzbischof Dr. Andreas Graf Scheptyckyj (1901) den Metropolitanstuhl von Lemberg bestieg, eine Blütezeit für die ukrainische unierte Kirche.

Die Russen haben die Union stets gefürchtet. Die Tradition der Union in den von Rußland okkupierten ukrainischen und weißruthenischen Gebieten war ihnen noch in frischer Erinnerung. Dafür rächten sie sich schwer. Als 1914 die russische Armee Lemberg eingenommen hatte, wurde der um die Union sehr verdiente Metropolitan Scheptyckyj gefangengenommen, nach Rußland verschleppt und dort bis zum Zusammenbruch des russischen Imperiums fast drei Jahre unter militärischer Aufsicht gehalten.

Als im Jahre 1917 bzw. 1918 die Ukraine ihre Selbständigkeit zurückerlangte und an die Spitze des ukrainischen Staates Hetman Skoropadskyj trat, schien auch für die Union wieder die Stunde der Freiheit zu schlagen. Während dieser Zeit wurde in Kiew eine unierte Kirche erbaut. Die große Popularität des erwähnten Erzbischofs — sogar bei den Orthoxen — bürgte für den Erfolg. Der ukrainische Staat ging jedoch bald wieder unter; Revolution und

Krieg vernichteten das junge Werk. Der nach Kiew entsandte päpstliche Legat konnte sein Ziel nicht mehr erreichen. Die reiche Ostukraine mit über 32 Millionen Einwohnern fiel in die Hand der russischen Kommunisten, die Westukraine wurde, hauptsächlich wegen ihrer Naphta-Quellen, von den Polen besetzt. Die karpatho-ukrainischen Gebiete Oberungarns wurden teils unter dem Namen „Podkarpatska Rus“ als eine besondere autonome Einheit an die Tschechoslowakei angeschlossen, teils zur Slowakei geschlagen, während Bessarabien und die Bukowina von den Rumänen okkupiert wurden. Im Rigaer Frieden (1921), der dem mißlungenen Vormarsch der Polen auf Kiew und der russischen Kommunisten auf Warschau folgte, wurde die Ukraine abermals zwischen Polen und Rußland aufgeteilt. Die vielversprechenden Aussichten für die Union waren in den von den Sowjets beherrschten ukrainischen Gebieten bald wieder vereitelt, so günstigen Boden dafür auch die großherzige Hilfe des Heiligen Vaters in den Hungerjahren 1922/23 vorbereitet hatte. Im März 1939, nach dem Zerfall der Tschechoslowakei, machte sich die Karpatho-Ukraine selbständig, wurde aber noch im selben Monat von Ungarn okkupiert.

Noch in der russischen Gefangenschaft hatte Erzbischof Graf Scheptyckyj den Rektor des Lemberger Priesterseminars Dr. Bocian zum Bischof von Luck in Wolhynien geweiht. Er wollte vorsorglich alles vorbereiten, um im Falle des Rückzuges der russischen Armeen die alte Gemeinschaft mit der katholischen Kirche vorläufig wenigstens in diesem Teil des ukrainischen Volkes herzustellen, der am längsten, und zwar bis zur endgültigen Aufhebung der Union durch die russische Regierung 1875, treu und ergeben zu Rom gehalten und diese mit seinem Blut besiegelt hatte. Schon zur Zeit der Besetzung dieser Gebiete durch die deutschen und österreichischen Heere 1917 begann der rührige Bischof Bocian, aus russischer Gefangenschaft zurückgekehrt, seine verheißungsvolle Tätigkeit, um, wenn auch mit verschiedenen Hindernissen, in seiner Diözese die unterbrochene Gemeinschaft mit Rom zu erneuern. Als im Jahre 1919 die Gebiete von den Polen besetzt wurden, glaubte er sich in Luck ständig ansässig machen zu können, um von dort aus seine planmäßige Unionsarbeit zu entfalten. Der galizisch-ukrainische, griechisch-katholische Klerus wurde jedoch von den Polen zur Unionstätigkeit nicht zugelassen. Bischof Bocian sah sein Lebensziel vereitelt, er kehrte nach Lemberg zurück, wo er 1926 aus Gram starb. — Insbesondere erschwerte die intolerante polnische Kirchen-

politik die Unionsarbeit. Wenn in den Jahren 1929/30 400 orthodoxe ukrainische Kirchen geschlossen und zum Teil vernichtet wurden, wenn in den Monaten Juni und Juli 1938 130 Kirchen und Kapellen den orthodoxen Ukrainern entrissen und davon 100 Gotteshäuser demoliert wurden, so kann man sich nicht wundern, wenn „Das Resultat unserer Unionsarbeit gering ist“, wie der Förderer der Neounion, der polnische Bischof Przedziecki, sich seinerzeit auf einem Velehrader Kongreß äußerte. Der Zerfall des Versailler Polen hat eine neue Lage in den westukrainischen Gebieten, die nun der Sowjet-Ukraine angegliedert wurden, geschaffen.

Die Unionsgeschichte des ukrainischen Volkes, das mit Recht „das Volk der Union“ genannt wird, ist ein wahrer Leidensweg. Ohne seinen Willen in die Spaltung hineingerissen, hat es von der Vorsehung die Aufgabe erhalten, die Una Sancta durch Ertragen, Erdulden, ja durch Leiden und Verfolgungen bis zum Martyrium zu leben. Seine ganze Geschichte ist — wie unser kurzer Aufriß dar- tut — mit der Unionsfrage auf das innigste verknüpft. (Die Hochblüte seiner Kultur im 17. und 18. Jahrhundert ist im wesentlichen eine Schöpfung der ukrainischen unierten Kirche gewesen und hat weithin in den ostslawischen Raum hinein gewirkt.) Aber diese Verknüpfung ist diesem Volke göttlicher Auftrag und heilige Last zugleich geworden. Wann immer der Herr der Geschichte diese Last in Segen verwandeln wird, wissen wir nicht. Wir haben kein Recht, zu richten — aber zu beten, daß die Schwierigkeiten der unierten Kirche für das Reich Gottes einmal fruchtbar werden mögen.

WEISSRUTHENEN (WEISSRUSSEN)

Das 10 Millionen starke weißruthenische Volk ist zwischen Litauen, Lettland und der Sowjetunion aufgeteilt. Im Westen grenzt es an die Polen (Bialowjescher Heide) und die Litauer (etwa mittlere Memel), nordwestlich an die Letten (etwa um die mittlere Düna), weiter nördlich und östlich an die Russen (etwa Waldeihöhe, Fluß Iputj, der linksseitig in den Fluß Sosch einmündet, und oberer Dnjepr). Seine südlichen Grenzen sind bereits im Abschnitt „Ukraine“ besprochen.

Wie schon eingangs erwähnt, war dieses Gebiet im 10. Jahrhundert der Kiewer Rusj einverleibt. Die Geschicke des weißruthenischen

Volkes sind eng mit dem Volke der Ukrainer verbunden. Das Christentum und die Kultur kam zu ihnen von Kiew.

Bis ans Ende der Freiheitskämpfe unter dem Hetman Bohdan Chmelnyckyj, an denen auch die Weißruthenen in starkem Maße beteiligt waren, hatten die beiden Völker eine fast gemeinsame Geschichte, Literatur und Kultur. Die nach diesen Kämpfen erfolgte Aufteilung der Kiewer und Weiß-Rusj zwischen Polen und Moskowien, schwere Leibeigenschaft sowie die erprobten Methoden des „divide et impera“ zerstörten die bisherige Gemeinsamkeit.

Das Schicksal der Union von Florenz in der Metropole Kiew, zu welcher die Bila-Rusj gehörte, ist in Weißruthenien das gleiche wie in der Ukraine gewesen.

Im Jahre 1595 schloß die Abordnung des ukrainischen und weißruthenischen Episkopates die Union in Rom ab. Die Kämpfe, die daraufhin zwischen Unierten und Orthodoxen entbrannten, spielten sich besonders auch auf weißruthenischem Gebiet ab. Der bereits genannte ukrainische heilige Martyrer-Erzbischof Josaphat hat den weißruthenischen Boden (Witebsk) mit seinem Blute benetzt. Sein Tod hat gerade in den weißruthenischen Gebieten für die Union reiche Früchte getragen. Wie wir schon sahen, hat an dem weiteren Schicksal der Union in den von Rußland besetzten Teilen Weißruthenien nicht geringeren Anteil als das ukrainische Volk.

Heute ist Weißruthenien in der Hauptsache der Sowjetunion zugeeilt. Die Neo-Union (d. h. die neueren Versuche und Organisationen zur Union der Orthodoxen mit der katholischen Kirche) hatte in Albertyn (Kloster der Jesuiten des orientalischen Ritus) einen Mittelpunkt gefunden. Jedoch konnte sie sich infolge der bekannten Hemmungen seitens der polnischen Regierung nur sehr schwer entfalten. Gegenwärtig gehört das frühere polnische Weißruthenien zur Sowjetunion.

RUSSEN-MOSKOWITER

Die Entstehung des russischen Volkes haben wir bereits geschildert. Die Christianisierung des Landes erfolgte von Kiew aus. Schon sehr früh entstand Rivalität zwischen Moskau und Kiew. Moskau war bestrebt, die Vorherrschaft des Kiewerstaates zu untergraben. Im Jahre 1169 eroberten die Moskowiter Kiew und plünderten es aus. Seit dieser Zeit beginnt sein Verfall. Mit Hilfe der Tataren gelang es Moskau, das Ansehen Kiews immer mehr zu schwächen. Es lag auch in der Absicht des Moskauer Großfürsten, den Metropolitan-

sitz von Kiew nach Moskau zu verlegen. Als die Tataren im Jahre 1299 Kiew neuerlich beinahe vollkommen ausplünderten, übersiedelte der Metropolit nach Wladimir an der Klazma und schließlich nach Moskau. Die Metropoliten änderten wohl den Ort, aber den Titel änderten sie nicht. Sie nannten sich weiter „Metropolit von Kiew und der ganzen Rusj“. Die Folge davon war, daß die Kiewer Metropole — wie wir früher schon sahen — mit der Zeit endgültig in zwei Teile geteilt werden mußte.

Für die weitere religiöse und kirchliche Entwicklung hatte dies seine große Bedeutung. Während nämlich Kiew auch nach der Spaltung im Jahre 1054 noch in Beziehungen zu Rom blieb, waren die Verhältnisse in Moskau ganz entgegengesetzte; sahen wir dort schon bei der Behandlung des Schicksals der Florentinischen Union, wie Moskau das Unionswerk des Metropoliten von Kiew, Kardinal Isidor, vernichtete.

Auch der Brester Union der Ukrainer und Weißruthenen stand Moskau feindlich gegenüber und bekämpfte sie aufs schärfste.

Der diktatorische Absolutismus der zaristischen Regierung unterdrückte jede Unionsbestrebung und hielt am Standpunkt der religiösen Intoleranz fest. So blieb es im wesentlichen bis zum Jahre 1905, als Rußland gezwungen war, Religionsfreiheit zu gewähren. Der Erlaß jedoch hat sich für die Union kaum günstig auswirken können, da der Heilige Synod nach wie vor den Unierten gegenüber intolerant blieb.

Wenn wir von den Bemühungen Einiger, so etwa von dem unionsfreundlichen Philosophen Tschaadajew und dem bedeutendsten russischen Denker Solowjew, der selbst zur Union übertrat,⁵ absehen, so hat die unierte Kirche in Rußland nur ein kümmerliches Dasein geführt. Der erste unierte Priester Rußlands war Nikolaus Tolstoj, der im Geheimen für die Union tätig war. Er war es, der Solowjew in den Schoß der katholischen Kirche aufnahm. Als er aber von der russischen Regierung entdeckt wurde, mußte er Rußland verlassen. Aus seiner Verbannung kehrte er erst nach dem Erlaß vom Jahre 1905 zurück, durfte aber auch hernach keine öffentlichen Gottesdienste abhalten. Erst dank des Einflusses der Fürstin Natalja Uschakow, die mit dem Minister Stolypin verwandt war, erhielten die unierten Katholiken Rußlands die Erlaubnis, sich in Gemeinden zu organisieren.

Metropolit Scheptyckyj, der unermüdliche Verfechter der Union, tat alles, um dieser jungen, aufstrebenden Kirche Gestalt und Form

zu geben. Er selber bereiste vor dem Weltkrieg (1907) inkognito Weißruthenien, die russische Ukraine und Rußland und knüpfte mit den bedeutendsten Persönlichkeiten Beziehungen an. Erst nach seiner Entlassung aus der dreijährigen russischen Kriegsgefangenschaft im Jahre 1917 gab er der russischen unierten Kirche die Organisation. Damals feierte er in der römisch-katholischen Kirche in Petersburg, unter Assistenz vieler unierten ukrainischen (die gefangen oder nach Rußland verschleppt waren) und russischen Priester ein Pontifikalamt, bestellte in der Person des unierten Priesters Leonid Fjodorow einen Exarchen, der als Bekenner in der bolschewistischen Verbannung 1935 gestorben ist.

Die russischen Katholiken in der Emigration haben einige unierte Gemeinden in manchen europäischen und außereuropäischen Großstädten gegründet. Zwar ist deren Zahl noch gering, aber es gehören dieser unierten Kirche der Emigration einige bedeutende Vertreter des russischen Denkens und der Intelligenz an.

Die römische Kurie hat der unierten russischen Kirche im Jahre 1936 in der Person des Msgr. Jewreinow den ersten unierten russischen Bischof in der Geschichte gegeben. Die Ausbildung des russischen Klerus geschieht vorwiegend an dem päpstlichen Institut „Russicum“ in Rom.

Leider konnten wir nur eine gedrängte Übersicht über die ostslawische Unionsgeschichte geben. Wir ersehen aus diesem und dem vorhergehenden Aufsatz, daß die Florentinische Union sich am meisten noch im *ostslawischen Raum* auswirken konnte. Wenn sie auch bei einer Reihe von Völkern, besonders des südöstlichen Europas, keine nennenswerten und bleibenden Erfolge gehabt hat, so hat sie doch ein für allemal die *grundsätzlichen* Fragen der Begegnung geklärt. Es war wohl das Verdienst des Florentinischen Konzils, daß es im Geiste der großen Vorkämpfer des Unionsgedankens, eines Kardinals Isidor von Kiew und eines Kardinals Bessarion von Nizäa, die vollkommene Gleichberechtigung der morgenländischen wie der abendländischen Riten aussprach und die gegenseitige verstehende Ergänzung von Osten und Westen als das für den mystischen Leib Christi Wesentliche erkannte. Auch unser Buch will ja der großen Begegnung zwischen Osten und Westen dienen und wendet sich vor allem an die westlichen Christen mit dem Anliegen, daß sie es lernen möchten, im Geiste der Liebe und des Verstehens tiefer in die Reichtümer des christlichen Ostens und

seiner Riten einzudringen und so mitzuhelfen an dem heiligen Werke der Wiedervereinigung.

Stellen wir nun unsere unionsgeschichtlichen Erkenntnisse in die großen bewegenden Fragen christlichen Lebens und Denkens hinein, so erfahren wir erst ihre wesentliche Bedeutung für das Verständnis der Geschichte der Kirche und die treibenden Impulse ihres Wollens.

Die Unionsgeschichte wird meistens nur sehr stiefmütterlich behandelt. Und doch ist sie ein wichtiger Ausschnitt der Kirchengeschichte, umgreift sie doch in ihrer Problematik ein ungeheures Feld der Berührung und Begegnung verschiedenster kultureller Welten. Profangeschichtliche, welt- und kirchenpolitische Momente, persönliche Initiative und gemeinschaftsbedingte Faktoren bestimmen im wechselnden Spiele das Bemühen um die Union. All diese bunte Fülle aber ist getragen von dem erhabenen Willen der Vorsehung. Wenn Kirchengeschichte historische Theologie ist, dann ganz sicher hier. Ist es doch wohl unmöglich, in diese Welt sich hineinzuleben, ohne immer wieder zu sehen, wie die göttliche Vorsehung die Fäden spinnt und zusammenflecht!

Versuchen wir einmal den theologischen Ertrag unserer Untersuchungen zu beleuchten, so sehen wir zunächst, wie in diesem unablässigen Bemühen um die Union, in diesem fortwährenden Arbeiten und Beten der Kirche sich der Wille Gottes äußert, der die Einheit und Gemeinschaft des trinitarischen Lebens auch in seiner Kirche verwirklicht finden will. Auch die Widerstände, die erfolglosen Anstrengungen sind, von dieser Warte aus gesehen, nicht umsonst. Geben sie doch Zeugnis von der einenden Liebe, die immer siegt, auch dann, wenn sie unterliegt. Sodann zeigt uns die Unionsgeschichte das ergreifende Leben und Wirken so mancher edlen Geister, die unsere Bewunderung verdienen. Sie alle — Bessarion, Isidor, Nikolaus von Cues, St. Josaphat, Weljamin Rutzkyj — waren getragen von universaler, ökumenischer Gesinnung. Welche Tiefenblicke gewährt uns die Betrachtung dieser für das Gottesreich eifernden Seelen! Ihr Leid, ihre enttäuschte Hoffnung waren nicht vergebens, sie sind auch uns Trost, Erhebung und — Segen.

Vielleicht eine der wesentlichsten Folgerungen der unionsgeschichtlichen Betrachtung liegt darin, daß wir erkennen, wie die Union doch eigentlich ein Werk des Heiligen Geistes ist. Die Geschichte erweist uns, daß die Einheit nur dort von Dauer ist, wo sie einer

wirklich inneren geistlichen Begegnung von Osten und Westen entsprang. Eine solche Begegnung finden wir vor allem in der ukrainischen Unionsgeschichte. Die geistige Kultur des 17. und 18. Jahrhunderts ist in der Ukraine ein ganz einzigartiger Austausch religiöser und kultureller Faktoren gewesen, der seinen Ausdruck in einer Hochblüte der Literatur, Architektur, Malerei und des religiösen Brauchtums fand. Hierbei handelte es sich um eine ganz selbständige, von innen heraus gewachsene Verarbeitung des byzantinischen und abendländischen Geistesgutes durch ein religiös bewegtes, gläubiges und noch jungdliches Volk.

Die Geschichte zeigt aber auch wieder, daß nichts so labil, so schwankend, so delikate ist, wie die Unionsarbeit. Wir sehen, wie die Union dort, wo sie mehr in der politischen oder kirchenpolitischen Sphäre blieb, untergehen mußte oder nur kümmerlich vegetierte. So vermag uns die Geschichte auch wesentliche Hinweise für die Unionsmethodik zu liefern. Sie erweist, daß nur das christliche Leben, die Liebe, das Bewußtsein der Verantwortung für die Una Sancta unionsfördernd sind, daß dagegen alle voreilige Unionsbemühung, wie Ueberrückung, Zwang, Latinisierungssucht, notwendig unionshemmend sich auswirken müssen. Vor allem aber zeigt uns die Unionsgeschichte, daß das größte Unionswerk nicht so sehr ein Tun, sondern Leiden ist, daß Gott erst eine Union der Herzen will, bevor sie in der Sphäre des offiziell kirchlichen Raumes sich auswirken soll.

¹ Dieser Namensübertragung entspricht die kulturelle Beeinflussung. Bis spät ins 18. Jahrhundert ist die moskowitzische Kultur von der alten Rusj-Ukraine befruchtet worden. Selbst die großen russischen Denker des 19. Jahrhunderts haben entscheidende Impulse ihres Schaffens und Denkens aus ukrainischem Geistesgut entnommen; sie alle sind dem bedeutenden ukrainischen Philosophen Skoworoda (1722—1794) verpflichtet.

² Wir haben uns etwas länger bei der Besprechung der geographischen und ethnischen Eigenheiten des ostslawischen Raumes aufgehalten, da auf diesem Gebiete die größten Verwirrungen bestehen. Selbst neuere Autoren werfen die territorialen und völkischen Bezeichnungen in ungläublicher Weise durcheinander, obgleich durch die historischen und ethnographischen Forschungen die Unterschiede zwischen Ukrainern und Russen längst festgestellt sind. Auch das sonst sehr empfehlenswerte Werk von Adolf Ziegler: „Die Union des Konzils von Florenz in der russischen Kirche“, Würzburg 1938, hat leider die neuere Ukraineforschung nicht berücksichtigt.

³ Nach der Christianisierung der Rusj war der Einfluß von Byzanz sehr stark. Roms Einfluß wuchs dagegen bis zum 16. Jahrhundert nur langsam, um später erst größere Ausmaße anzunehmen.

⁴ Der polnische Erzbischof Eduard Likowski („Die ruthenisch-römische Kirchenvereinigung, genannt Union zu Brest“, Posen 1875, S. 131/32) geißelt diese Zustände: „Es ist kaum zu glauben und doch lassen au-

thentische Zeugnisse keinen Zweifel darüber aufkommen, daß die lateinische Geistlichkeit, anstatt die Unierten an sich zu ziehen, sie in kindischer Verblendung vielmehr reizte und demütigte.“ „Wahrlich schwer ist es, Bewunderung und Lob diesen Glaubenshelden zu versagen, wenn man bedenkt, daß sie durch den Übertritt zur Union nicht nur keine irdischen Vorurteile erlangen, sondern einen Dornenweg betraten.“

* Die „Konversion“ Solowjews ist eines der lehrreichsten Beispiele der Vereinigung Orthodoxer mit der Kirche. Er ist nicht durch westliche Einflüsse zur Union bewogen worden, sondern in Konsequenz seines ostkirchlichen Standpunktes. Aus ostkirchlichem Beten, Leben und Denken heraus hat er sein „Tu es Petrus“ gesprochen. Er wollte als ganzer, voller östlicher Christ in Gemeinschaft mit der prima sedes apostolica stehen, die ihm allein der Garant einer überstaatlichen, „freien und universellen Theokratie“ war.

DIE ORIENTALISCHEN RITEN UND KIRCHLICHEN GEMEINSCHAFTEN

Peter Werhun

Ritus ist freies Spiel der Symbole oder Worte, die die Kirche benutzt, um ihre Erkenntnis der göttlichen Wahrheiten in ihrer grenzenlosen Liebe zu ihrem Gründer und Erlöser zum Ausdruck zu bringen. Schlechthin gesagt ist Ritus der Ausdruck der gemeinsamen Liebe, die alle Christen untereinander wie im Himmel so auch auf Erden verbindet.“

„Der Ritus ist in seinem Wesen nur soweit veränderlich wie ein durchsichtiger Vorhang, mit dem das in seinem Wesen unveränderliche Dogma umhüllt wird.“

Keine Kirche kann einen Ritus haben, dessen ursprüngliche Formen nicht von den apostolischen Zeiten ihren Ursprung haben, und es gibt kein Dogma, das seinen Ursprung nicht ebenfalls aus diesen Zeiten nimmt.

Anfangs galten in der Kirche Jesu Christi nur die aramäische und griechische Sprache als Kultsprache. Die völkischen und kulturellen Gebräuche und Eigenheiten finden allmählich Eingang in den christlichen Kult, und wo sie in stärkerem Maße diesen Kult befruchten, entstehen neue Kultsprachen und folglich auch eigene Riten. An der Schwelle des 2. und 3. Jahrhunderts stellen wir schon die syrische und im 3. Jahrhundert die lateinische Kultsprache mit eigenem Ritus fest.

Im Ritus spiegeln sich bis zu einem gewissen Grade die seelischen Eigenschaften der Gläubigen wieder, die dieser oder jener Kirche angehören.

Der feinfühligste Grieche mit seinen ausdrucksvollen Umgangsformen, der markanteste Vertreter der Kultur des Ostens und der These „*ex oriente lux*“, grüßt auch als Christ — und ihn nachahmend tat es die damalige ganze Christenheit — mit einer sinnvollen Handbewegung Gott den Allmächtigen. Die Hand führt er bis zum Boden mit einer tiefen Verbeugung (*Metanoia*).

Schon in der *Metanoia* sehen wir eine tiefe Demut. Überhaupt ist der orientalische Mensch ein Mensch der Mystik, der Erleuchtung und der Ergriffenheit von Gott. Hier wurzelt tief seine feine, religiöse Passivität, seine grenzenlose Demut, Hingabe und Ergebung.

Der Okzidentale, der geistige Nachkomme des Römers, ist dagegen stärker aktivistisch, voluntaristisch eingestellt. Seine Weltanschauung ist praktisch und seine Vernunft arbeitet ohne allzu starke gefühlsmäßige Beeinflussung fast mathematisch. An der Schwelle des Mittelalters und der Neuzeit verwirft er die *Metanoia* und adoriert seinen Gott durch eine straffe, fast soldatische Kniebeugung. Überhaupt bekräftigt die reiche Symbolik im orientalischen Ritus, die den römischen Ritus fast nüchtern erscheinen läßt, unsere Ansicht, daß Ritus, um es so auszudrücken, ein Stil ist, in dem der Glaube einen eigenen Ausdruck findet, geformt und geartet nach Kultur, Psyche und Temperament.

IN WELCHEN LÄNDERN FINDEN WIR DIE ORIENTALISCHEN KIRCHEN?

Wir finden sie in Ost- und Südeuropa, Kleinasien, Vorderasien, in Ostasien, und zwar an der Südküste Vorder-Indiens (Malabar), in Ceylon sowie im asiatischen Rußland, vereinzelt in Mandschukuo und Japan, ferner in Afrika, und zwar in Ägypten und Abessinien; schließlich sind sie in ganz Amerika sowie in Australien vertreten.

DAS ZAHLENVERHÄLTNIS DER UNIERTEN UND NICHTUNIERTEN ÖSTLICHEN KIRCHE ZU DER WESTLICHEN

Die römisch-katholische Kirche zählt nach der neuesten Statistik ca. 380 Millionen Gläubige. Der größte Teil davon feiert die heilige Liturgie in der lateinischen Sprache nach dem römischen Ritus. Nur in Istrien (Italien) und in manchen Teilen Jugoslawiens, und zwar in Dalmatien und Kroatien und einige Male im Jahr in Böhmen und Mähren wird sie in der altslawischen Sprache (in der sogenannten Glagolitik) nach dem *römisch-slawischen* oder *glagolitischen Ritus* gefeiert. Auf Grund des noch nicht ratifizierten Konkordates vom Jahre 1935 zwischen Römischer Kurie und Jugoslawien darf dieser Ritus sich auch unter den römisch-katholischen Kroaten weiter verbreiten.

Außerdem weist die römisch-katholische Kirche noch folgende Riten auf:

- I. den Ritus der Dominikaner,
- II. den Ritus der Kartäuser,
- III. den Ritus der Beschuiten Karmeliten,
- IV. den mailändischen oder ambrosianischen Ritus der Diözese Mailand, teils auch in der Diözese Navarra (Italien) und im Tessiner Kanton in der Schweiz vertreten,¹
- V. den mozarabischen oder gotischen Ritus in Salamanca und in der Kathedrale in Toledo (Spanien),
- VI. den Ritus der Kathedrale in Lyon (Frankreich),
- VII. den Ritus der Diözese Braga (Portugal).

Die letzten vier Riten, auch gallikanische Riten genannt, tragen stark östliche Elemente in sich. Auch in Frankreich bestehen in einzelnen Diözesen an mehreren Tagen Abweichungen vom römischen Ritus. (Vergleiche die gallikanischen Präfationen.) Die vorgenannten sieben Riten haben ihre eigene Liturgie, die in der lateinischen Sprache gefeiert wird.

Die östliche Kirche zählt ca. 190 Millionen Gläubige, von denen nur über 9 Millionen uniert sind.

In der östlichen Kirche bestehen folgende Riten:

- I. der byzantinische, auch griechisch genannte Ritus,
- II. der armenische Ritus,
- III. der antiochenische oder westsyrische Ritus,
- IV. der chaldäische oder syro-chaldäische oder ostsyrische Ritus,
- V. der alexandrinische Ritus.

I. Zum *byzantinischen*, auch *griechisch* genannten *Ritus* gehören folgende völkischen Gemeinschaften, von denen *manche* im Laufe der Zeit aus lokalen Gebräuchen einen eigenen Ritus formten:

1. die griechische,
2. die melchitische,
3. die georgische,
4. die bulgarische,
5. die serbische,
6. die mazedonische,
7. die albanische,
8. die rumänische,
9. die ukrainische oder ruthenische,
10. die weißruthenische (fälschlich weißrussische genannt),
11. die russische Kirchengemeinschaft.

1. Die Griechen.

Die orthodoxen *europäischen* Griechen werden gegenwärtig auf 6½ Millionen geschätzt. An der Spitze ihrer seit 1883 autokephalen Kirche steht ein Patriarch. Volle 17 Jahre hat es gedauert, bis dieser von dem griechischen ökumenischen Patriarchen in Konstantinopel anerkannt wurde. In der Türkei (Europa und Asien) wohnen heute nur 300 000 orthodoxe Griechen. Sie unterstehen dem ökumenischen Patriarchen in Konstantinopel.

Die liturgische Sprache ist die alte griechische „Koine“-Sprache, die zur Zeit Jesu gesprochen wurde.

2. Die Melchiten.

Sie wurden von den Monophysiten spöttisch „die Kaiserlichen“ (auf griechisch = „basilikos“, auf arabisch = „melchit“) genannt, weil sie das vom byzantinischen Kaiser geschützte Konzil von Chalcedon (451) anerkannten.

Die Melchiten leben in Syrien, Palästina, auf dem Sinai und in Ägypten. Orthodoxe Melchiten zählt man etwa 320 000. Sie zelebrieren die heilige Liturgie in der griechischen oder arabischen Sprache. Sie unterstehen den drei Patriarchen von Antiochien, Jerusalem und Alexandrien.

3. Die Georgier.

Auch die Georgier, die Nachkommen der alten Iberier, gehören zum griechischen Ritus. Ihr Vaterland erstreckt sich südlich vom Kaukasus. Die orthodoxe georgische Kirche, die ab 1917 wieder die altgeorgische Liturgie-Sprache angenommen hat, zählt 2½ Millionen Gläubige. Anfänglich war bei den Georgiern (russisch Grusinen) die Kultsprache die griechische. Seit dem 6. Jahrhundert wurde sie durch die georgische (heute altgeorgische genannt) abgelöst. Als die Georgier ihre Selbständigkeit Ende des 18. bzw. des 19. Jahrhunderts an Rußland verloren, wurden sie gezwungen, Altslawisch als Kirchensprache anzunehmen.

4. Die Bulgaren.

Die orthodoxen Bulgaren werden auf über 4 600 000 geschätzt. Ihre liturgische Sprache ist die altslawische oder alt-bulgarische, die heute (ebenso wie die lateinische Sprache) nur in der Liturgie Anwendung findet, im übrigen aber eine tote Sprache ist. An der Spitze der Kirche steht die kirchliche Synode mit dem Metropoliten in Sofia. Im Jahre 1872 wurde sie autokephal, jedoch ist sie vom byzantinischen Patriarchen bis heute noch nicht anerkannt.

5. Die Serben und Montenegriner (heute Jugoslawen genannt) bedienen sich der altslawischen Kirchensprache. Die orthodoxe serbische, seit dem Jahre 1879 autokephale Kirche hat über 6 785 000 Gläubige mit dem Patriarchen in Belgrad (Beograd) an der Spitze.

6. Die Mazedonier.

Die drei Millionen Mazedonier sind griechischer Abstammung. Sie fühlen sich größtenteils als Bulgaren, teils als Griechen. Sie leben aufgeteilt zwischen Griechenland, Jugoslawien und Bulgarien und sind zur Hälfte orthodox, zur Hälfte Mohammedaner.

7. Die Albaner.

Auch die Albaner, Albanier, Albanesen, Arnauten, in eigener Sprache Skipetaren genannt, die Nachkommen der alten Illyrier, gehören zum byzantinischen Ritus. Sie zählen ca. 200 000² und zelebrieren die Liturgie in der griechischen, altslawischen, vorwiegend aber in der albanischen Sprache. Auf Grund des Kongresses vom Jahr 1922 ist die Kirche trotz der eingelegten Proteste des griechisch-konstantinopolitanischen Patriarchen mit Hilfe des serbischen Patriarchen autokephal geworden. Die vom serbischen Patriarchen vorgenommenen Bischofsweihen hat der konstantinopolitanische Patriarch für ungültig erklärt. Erst im Jahre 1937 hat der neue ökumenische Patriarch alles anerkannt.

Schon seit 1926 steht Albanien unter dem Einfluß Italiens, seit 1939 ist es ein Teil des italienischen Imperiums. Die Albanier aus Italien, sowie einige katholische Orden sind bestrebt, die orthodoxen Albanier für die kirchliche Union zu gewinnen.

8. Die Rumänen.

Die orthodoxen Rumänen werden auf über 12 Millionen geschätzt. Bis gegen Ende des 17. Jahrhunderts war bei ihnen die altslawische oder altbulgarische und griechische Sprache als liturgische in Gebrauch. An ihre Stelle trat allmählich die rumänische. (Den Anfang machten die unierten Rumänen.) Im Jahre 1885 wurde die rumänische Kirche autokephal. Seit 1925 ist sie Patriarchat mit dem Sitz des Patriarchen in Bukarest.

9. Die Ukrainer oder Ruthenen.

Die Zahl der orthodoxen Ukrainer übersteigt 40 Millionen (einschließlich der Ukrainer in der Sowjetunion [ukrainische, russische usw. Republiken], in Rumänien, Ungarn, Slowakei, Asien, Nord- und Südamerika und Kanada).

An der Spitze der ukrainischen autokephalen Kirche in der Sowjet-Ukraine stand bis zum Frühjahr 1930 der Kiewer Metropolit. Unmittelbar nach dem Zusammenbruch der russischen Monarchie hat sich die ukrainische Kirche von der russischen losgelöst mit der Behauptung, daß sie die im Jahre 1686 vom konstantinopolitanischen Patriarchen ausgesprochene Unterstellung unter die Jurisdiktion des russischen Patriarchen als eine nicht-kanonische Handlung nicht anerkenne, denn sie sei nur unter dem Druck der laikalen und noch dazu mohammedanischen Macht erfolgt.

Um sich von der russischen Kirche gänzlich zu emanzipieren, ersetzte leider ein Teil der orthodoxen Ukrainer die altslawische Kirchensprache durch die eigene Muttersprache, was allerdings insoferne verständlich erscheint, als die Kirchensprache weithin russifiziert war. Ein Teil des Klerus sprach sich dagegen aus. Diese Geistlichen nannte man zum Unterschied von den anderen „Tychoniwci“, d. h. Anhänger des Patriarchen Tychon der alten zaristischen synodalen Kirche. Die ganze ukrainische Hierarchie war gegen die kommunistische Regierung eingestellt. Auf Anordnung der Tschecha (G.P.U.) mußte sie 1930 eine Synode einberufen und sich als reaktionär und daher als aufgelöst erklären. Darauf wurden die noch amtierenden Bischöfe verhaftet und verbannt. Ein kleiner Teil der Geistlichen schuf mit Hilfe der Sowjet-Regierung eine „lebendige Kirche“. Diese zelebrierte die Liturgie ebenfalls in der lebendigen Sprache. Außerdem hatte sie manche noch radikaleren Reformen als die autokephale Kirche in ihrer Verfassung eingeführt. Heute sind diese kirchlichen Neubildungen untergegangen.

Die orthodoxen Ukrainer im früheren Polen, ca. vier Millionen, hatten sich mit Zustimmung des byzantinischen Patriarchen ebenfalls von der russischen Kirche losgesagt und diesen als Oberhaupt anerkannt. Jetzt bilden diese orthodoxen Ukrainer und Weißruthenen eine eigene autokephale Kirche. Die endgültige kirchliche Regelung ist (nach dem Zusammenbruch Polens) noch ungewiß.

10. Die Weißruthenen.

Acht Millionen (ausschließlich ca. zwei Millionen römisch-katholischer) Weißruthenen, fälschlich Weißrussen genannt, sind zwischen Litauen, Lettland und der Sowjet-Union aufgeteilt.

Ab 1935 wurde unter dem Druck polnischer Kreise bei den orthodoxen Ukrainern und Weißruthenen die polnische Sprache als liturgische Sprache angeordnet. Dieser Anordnung ist die Ein-

führung der polnischen Predigt in den orthodoxen Kirchen, des polnischen Religionsunterrichtes in den Schulen vorausgegangen. In manchen Gegenden wurde die Liturgie bereits polnisch zelebriert. Im Juni/Juli 1938 wurden den orthodoxen Ukrainern auf Anregung der Offizierskreise der polnischen Grenzschutzformationen und der lokalen politischen und Administrationsbehörden 130 Kirchen und Kapellen entrissen. Davon sind über 100 zerstört und demoliert, manche wurden verbrannt und gesprengt, einige geschlossen und andere sind in lateinische Kirchen umgewandelt worden. Diese und die vorher erwähnten Maßnahmen förderten die christliche Sache keinesfalls und waren ein großes Hindernis für die Unionsbestrebungen.

11. Die Russen.

Die Russen in- und außerhalb der Sowjetunion zählen 80 Millionen. In dieser Zahl sind auch 20 Millionen — Professor Prugawin gibt diese Zahl nach amtlichen Angaben der Gouvernements-Archive für die Zeit vom Jahre 1905 an — sogenannte Starowěry = Altgläubige und verschiedene Sekten und Abzweigungen inbegriffen. Sie standen mit der alten zaristischen, synodalen, orthodoxen Kirche in keiner Beziehung, sondern wurden Jahrhunderte hindurch von derselben stets bedrängt.

An der Spitze der russischen Kirche stand seit dem Jahre 1589 der moskowitzische Patriarch. Nach dem Ableben des Patriarchen Adrian im Jahre 1700 ließ Peter der Große das Amt mehrere Jahre unbesetzt und erklärte mit Zustimmung der „Heiligen Synode“ zu Moskau das Patriarchat für die Regierung der Kirche als unnötig. An seine Stelle trat nach protestantischem Muster und nach der anglikanischen „High Church“ eine permanente „Heilige gesetzgebende Synode“, bestehend aus mehreren Kirchenfürsten und einem weltlichen Oberprokurator als Vertreter des Zaren. Letzterem standen unbeschränkte Rechte zu. Nach dem Zusammenbruch der russischen Monarchie wurde wieder ein Patriarch gewählt. Jedoch hat die von den Bolschewiken gewählte und einberufene Synode, die „Allrussische Kirchenversammlung“ vom Jahre 1922, das Patriarchat wieder abgeschafft. Der Patriarch Tychon wurde eingekerkert. Seit seinem im Jahre 1925 erfolgten Tode blieb das Amt unbesetzt. Den verwitweten Weltpriestern wurde die Wiederverheiratung und der Zutritt zum Bischofsamt gestattet. In der russischen Kirche, sowohl in der Sowjet-Republik als auch insbesondere unter den Emigranten, kam es leider zu Konflikten und Spaltungen.

Die eine Gruppe bekämpft die andere. Die Metropoliten Eulogius in Paris als Exarch des ökumenischen Patriarchen in Konstantinopel, Anastasius, der Nachfolger des im Jahre 1936 verstorbenen Antonius zu Karlowitz in Jugoslawien (Sitz der „heiligen gesetzgebenden Synode“ der russischen Kirche), sowie der Bischof Eleutherius in Kaunas (Kowno in Litauen) als Exarch des Erzbischofs und Metropoliten Sergius in Moskau, beanspruchen alle drei die Jurisdiktion über die Emigrierten des früheren zaristischen Rußlands.

Einige Bischöfe und Priester gründeten „die Lebendige Kirche“ mit der russischen Volkssprache als liturgischer Sprache. Nur um die alte zaristische Kirche zu zersetzen, unterstützte die bolschewistische Regierung anfänglich diese revolutionäre „Lebendige Kirche“. Heute ist sie ohne jedweden Einfluß.

Zum byzantinischen Ritus gehören ferner die orthodoxen Kirchen Litauens, Lettlands, Estlands und Finnlands. Sie gebrauchen teils die altslawische, teils auch die Landessprachen (sogar die deutsche). Zusammen leben in diesen Ländern ca. 600 000 orthodoxe Gläubige.

Auch die *tschechische* orthodoxe Kirche (40 000 Gläubige), die nach dem Weltkrieg entstanden ist, gehört hierher. Von den über 800 000 abgefallenen Katholiken in der damaligen Tschechoslowakei, die eine tschechische Nationalkirche gründeten, hat nur die obige Zahl sich der Orthodoxie angeschlossen.

Die *Bulgaren, Serben, Montenegriner, Mazedonier, Ukrainer* (Ruthenen), die *Weißruthenen* (Weißrussen) und *Russen* haben die altslawische (altbulgarische) Sprache als Kultsprache beibehalten.

II. Zum *armenischen Ritus* gehören die Armenier selbst. Sie bewohnen das vorderasiatische Gebirgsland am Ararat und Kaukasus. Größere Gruppen befinden sich in Syrien (175 000) und Konstantinopel, ferner als Emigranten in Amerika (150 000) und Australien. Teils gehören sie zur Sowjet-Union (2 230 000), teils zur Türkei (200 000) und Persien (130 000). Sie wohnen ferner in Irak, Palästina (21 000), Ägypten (45 000), Rumänien (40 000), Griechenland (40 000), Bulgarien (25 000), Frankreich (70 000) und in anderen Ländern der Welt (74 000). Sie weisen eine eigene liturgische Sprache, die altarmenische, auf. Anfangs war bei den Armeniern die liturgische Sprache teils die syrische, teils die griechische.

Im Jahre 407 wurde das armenische Alphabet eingeführt und in der Folge wurde die Liturgie armenisch zelebriert. Die Zahl der Armenier in der ganzen Welt beträgt heute 3 200 000. Einst zählten sie ca. 13 Millionen. Durch die blutigen Verfolgungen, die sie seitens der Türken wegen ihrer Sprache und Religion erdulden mußten, haben sie stark an Zahl verloren. Viele haben unter diesem Druck die mohammedanische Religion (Islam) angenommen. Allein in den Jahren 1894/96 und 1915/22 hatten die Armenier 1 ¼ Millionen Tote zu verzeichnen. Ihre Verfolger waren zuletzt die fanatisch mohammedanischen Kurden. Während des Weltkrieges flohen etwa 250 000 Armenier nach Kaukasien und ca. 250 000 wurden in Syrien angesiedelt.

An der Spitze der armenischen Kirche steht der Oberkatholikos in Etschmiadzin. Die Armenier sind Monophysiten, d. h. sie erkennen in Christus nur eine Natur an, und zwar die menschliche. Von den orthodoxen Kirchen wird die armenische als häretische angesehen.

III. Zum *antiochenischen* oder *westsyrischen Ritus* gehören ca. 200 000 monophysitische Syrier, die die Liturgie in der syrischen (westsyrischen) Sprache feiern. Sie wohnen in Syrien, Palästina, Irak und Amerika. Dazu kommen noch etwa 400 000 sogenannte Thomas-Christen (nach dem Apostel Thomas, der dort nach der Legende Christus verkündigte) an der Südostküste von Indien. Alle diese Christen werden Jakobiten genannt, nach dem Bischof Jakob Baradai († 578), der ihr bedeutendster Organisator und Kirchenlehrer war.

IV. Zum *chaldäischen* oder *syro-chaldäischen* oder *ostsyrischen Ritus* gehören zunächst 70 000 Chaldäer. Sie feiern die heilige Liturgie in der ostsyrischen Sprache. Ihr Patriarch residiert in Babylon. Sie sind Nestorianer, die glauben, daß in Christus nicht nur zwei Naturen, sondern auch zwei Personen sind.

Die heutigen Chaldäer sind die direkten Nachkommen der alten Nestorianer, deren Kirche damals im byzantinischen Reich verboten war. Sie sind nach Persien, Arabien, Indien und China vorgedrungen. Im 13. Jahrhundert unterstanden dem nestorianischen Patriarchen (Katholikos) 25 Metropolen. Der schreckliche Chan Tamerlan oder Timurlenk (im 14. Jahrhundert) und der Islam haben diese blühende Kirche fast vollständig vernichtet. Spuren der ehemaligen Christianisierung fanden die Missionare der Neuzeit (der hl. Franz Xaver) in Indien und China vor. Zwei nestorianische Priester waren es, denen

es seinerzeit gelang, Seidenkokons aus China nach Griechenland zu bringen und so den Anstoß zur europäischen Seidenkultur zu geben. Die Nestorianer in Irak, die Nachkommen der alten Assyrer, wurden in den letzten Jahren durch die Irak-Regierung auf das schwerste bedrängt. Ihr Patriarch, Mar Shimun, der gleichzeitig politischer Führer ist, hat beim Völkerbund durchzusetzen versucht, daß sein Volk neue Siedlungsstätten erhalte. Hierfür wurde in Brasilien ein Gebiet am Flusse Parana in Aussicht genommen, jedoch lehnte Brasilien im Jahre 1934 ab. Neuerdings werden sie in den französischen Mandatgebieten Syriens angesiedelt.

Zeugen der großen Missionsaktivität der chaldäisch-nestorianischen Kirche sind auch die schon erwähnten Thomas-Christen an der Malabar-Küste. Ursprünglich waren sie alle nestorianisch und hatten den syro-chaldäischen Ritus. Im 17. Jahrhundert nahmen die Malabar-Christen zum größten Teil die jakobitische Lehre und Liturgieform an. (Sie wurden damit Jakobiten des westsyrischen Ritus.) Dem chaldäischen Patriarchen unterstehen nur mehr 15 000 Malabar-Christen.

V. Zum *alexandrinischen Ritus* gehören die Kopten und die Äthiopier.

Die Kopten zählten ca. 1 Million Gläubige. Sie sind christliche Nachkommen der alten Ägypter und Anhänger der monophysitischen Irrlehre. An der Spitze ihrer Kirche steht ein Patriarch in Kairo. Sie feiern ihre heilige Liturgie in der alten koptischen oder in der arabischen Sprache (aber auch manche Teile der Messe in der griechischen).

Die Äthiopier oder Abessinier mit $3\frac{1}{2}$ Millionen monophysitischen Gläubigen gehören ebenfalls zum alexandrinischen Ritus. Ihre liturgische Sprache ist die äthiopische, „Ghe'ez“ genannt. Im öffentlichen Leben wird meistens amharisch gesprochen. Die amharische Sprache ist ebenfalls Dienstsprache, sie hat im 13. Jahrhundert die „Ghe'ez“-Sprache aus dem öffentlichen Leben verdrängt. Im kirchlichen Leben besonders der nichtunierten Abessinier macht sich der mohammedanische und vornehmlich der jüdische Einfluß bemerkbar. Sie feiern außer dem Sonntag auch den Sonnabend, ferner beobachten sie manche jüdischen Speise- und Ritualgebräuche (Beschneidung und Reinigungsvorschriften, liturgische Tänze).

Die monophysitischen Abessinier standen seit dem 4. Jahrhundert unter der Jurisdiktion des koptischen Patriarchen in Kairo. Er

entsandte stets einen Metropoliten (Abuna = unser Vater) nach Abessinien. Nach Unterwerfung Abessiniens durch Italien wurde auf Geheiß der italienischen Behörden im Dezember 1937 ein einheimischer Abuna gewählt. Die abessinische Kirche wurde dadurch Landeskirche.

In Verbindung mit der orthodoxen Kirche steht ein Teil der sogenannten polnischen Nationalkirche (die im ganzen etwa 600 000 Gläubige, davon 100 000 in Amerika umfaßt). Der größere Teil dieser Kirche hat sich jedoch, insbesondere in Amerika, der altkatholischen Kirche angenähert. Die Abfallsbewegung begann bereits vor dem Weltkriege unter Klerus und Laien zunächst in Amerika und pflanzte sich nach dem Weltkriege im Mutterlande fort.

Nach neuesten Angaben („Głos Prawoslawia“ = Stimme der Orthodoxie) gibt es 547 800 orthodoxe Polen. Die setzen sich wahrscheinlich aus dem zum Polentum bekehrten Ukrainern, Weißruthenen, Russen, sowie abgefallenen polnischen Katholiken zusammen.

Die östlichen orthodoxen Kirchen sind meistens Nationalkirchen. Wo sie es nicht von früherher schon waren, wurden sie in vielen Fällen nach dem Weltkriege zu solchen. An der Spitze dieser Kirchen, die sich größtenteils als autokephal betrachten, stehen meistens Patriarchen, die mit dem konstantinopolitanischen ökumenischen Patriarchen nur in formalen Beziehungen stehen und diesen nur als „primus inter pares“ anerkennen.

DIE MIT ROM UNIERTEN OSTKIRCHEN

I. Zum *byzantinischen*, auch *griechisch* genannten *Ritus* gehören:

1. die Griechen,
2. die Italo-Graeci,
3. die Melchiten,
4. die Georgier,
5. die Bulgaren,
6. die Jugoslawen (Serben, Kroaten und Montenegriner),
7. die Mazedonier,
8. die Ungarn oder Magyaren,
9. die Rumänen,
10. die Ukrainer (Ruthenen),
11. die Weißruthenen (Weißrussen),
12. die Russen.

II. Zum *armenischen Ritus* gehören:
die Armenier.

III. Zum *antiochenischen* oder *westsyrischen Ritus* gehören:

1. die früheren jakobitischen Syrier,
2. die früheren jakobitischen Malabaren,
3. die Maroniten.

IV. Zum *chaldäischen* oder *syro-chaldäischen* oder *ostsyrischen Ritus* gehören:

1. die Chaldäer,
2. die früheren nestorianischen Malabaren.

V. Zum *alexandrinischen Ritus* gehören:

1. die Kopten,
2. die Äthiopier (Abessinier).

I. *Byzantinischer* oder *griechischer Ritus*:

1. Die Griechen

zählen über 3000 Gläubige, die neuerdings von den orthodoxen Griechen stark angegriffen werden.

2. Die Italo-Graeci.

Völkisch gesehen sind es Albaner (Albanier) und sehr wenige Griechen, die auch Italo-Graeci genannt werden. Die Albanier mit dem griechischen Ritus und der griechischen Kultsprache, ab 1919 mit einer eigenen Diözese und dem Bischofssitz in Lungro in der Provinz Cosenza in Kalabrien, werden auf 56 000 geschätzt. Sie haben eine Kolonie in Amerika mit 20 000 Gläubigen.

Für die 20 000 Italo-Graeci des griechischen Ritus wurde im Jahre 1937 eine Diözese in Piana dei Greci auf Sizilien ins Leben gerufen. Gleichzeitig wurde die alte griechische Abtei des Basilianerordens in Grottaferrata bei Rom zur „Abbatia Nullius“ erhoben.

3. Die Melchiten

schätzt man auf 170 000. Ihr Patriarch residiert in Damaskus als Patriarch von Antiochien. 14 000 wohnen in Amerika.

4. Die Georgier

zählen etwa 10 000. Sie haben einen Apostolischen Administrator in Tiflis. Kultsprache ist die altgeorgische.

5. Die Bulgaren

schätzt man auf 6000.

6. Die Jugoslawen (Serben, Kroaten und Montenegriener) zählen 15 000 (inkl. einiger Tausend Ungarn, Rumänen und Mazedonier). Sie unterstehen dem orientalischen Bischof in Kriżewci (Kreutz).

7. Die Mazedonier.

Deren gibt es nur eine kleine Anzahl Unierte.

8. Die Ungarn oder Magyaren,

die mit der katholischen Kirche uniert sind, sind auch teilweise assimilierte Ukrainer und Rumänen. Ihre Zahl beträgt 158 000. Sie stammen vorwiegend aus der Diözese Haydudorog.³ Obwohl magyarisiert, zelebrierten die Priester die Liturgie in der altslawischen Sprache. Um jede Erinnerung an das Slawentum bei ihnen auszulöschen, wurde mit dem Einverständnis der ungarischen Regierung im Jahre 1912 die Liturgie in die ungarische Sprache übersetzt. Nur die Konsekrationsworte ließ man zunächst noch in der altslawischen Sprache beten. Jedoch ersetzte man sie mit der Zeit durch die griechischen Worte. Die Römische Kurie wurde hier vor eine vollendete Tatsache gestellt.

9. Die Rumänen

zählen 1 400 000. Dazu kommen 50 000 in Amerika.

10. Die Ukrainer (Ruthenen).

Die unierten Ukrainer schätzt man in Galizien, wo sie in drei Bistümer und eine apostolische Administratur eingeteilt sind, auf ca. 4 Millionen; in der Slowakei und der ehemaligen Karpatho-Ukraine (seit März 1939 Ungarn) mit zwei Bistümern auf etwa 600 000, in Rumänien, besonders in der Bukowina auf ca. 100 000, in Amerika in zwei Bistümern auf ca. 800 000 und in Kanada in einem Bistum auf ca. 400 000 Seelen. In Südamerika, und zwar in Brasilien und Uruguay leben über 100 000, in Deutschland ca. 14 000, mehrere Tausend in Frankreich und Belgien, und in Jugoslawien besteht ein Bistum (Kriżewci-Kreutz) mit ca. 45 000 Ukrainern (Ruthenen).⁴ Die infolge des Aufhörens der Tschechoslowakei neugeschaffene kirchliche Lage ist noch nicht geregelt.

11. Die Weißruthenen und

12. Die Russen.

Die unierten Weißruthenen sind an Zahl gering. Die Zahl der unierten Russen (meistens Emigranten) beläuft sich auf 17 000. Die russische unierte Kirche entstand im Jahre 1905. Der Metropolit

der ukrainischen Kirchenprovinz, Erzbischof Dr. Andreas Graf Scheptyckyj, gab der russischen unierten Kirche im Jahre 1917 nach seiner Entlassung aus 3jähriger Gefangenschaft in Rußland ihre organisatorische Gestaltung.

Im Cholmgebiet, in Wolhynien, Podlasien und Polesien, den Gebieten, die nach dem Zusammenbruch des russischen Zarenreiches zu Polen geschlagen wurden, hat die Neunion infolge Hemmung der unionistischen Tätigkeit — wie bereits erwähnt — durch die polnischen maßgebenden Kreise, sowie infolge der scharfen Propaganda für die Latinisierung (gleich Polonisierung) nicht nur der Orthodoxen, sondern auch der bereits unierten Ukrainer, an der sich leider auch manche Kreise des polnischen lateinischen Klerus beteiligten, nur ca. 20 000 Ukrainer und Weißruthenen für die katholische Kirche gewonnen.

Auf Grund der Anordnung des Heiligen Vaters im Motu proprio „Quam sollicita . . .“ vom 21. Dezember 1934 (Acta Apostolicae Sedis vom 1. März 1935) gehören die völkischen slawischen Kirchengemeinschaften dem byzantinisch-slawischen Ritus an.

Zur Zeit Maria Theresias beginnt man in Österreich diesen Ritus als griechisch-katholisch zu bezeichnen.

II. Zum *armenischen Ritus* gehören: die Armenier.

Die mit der katholischen Kirche unierten schätzt man auf 132 000. Ihr Patriarch heißt „Katholikos“. Sie wohnen in Syrien und Mesopotamien, in der Sowjet-Union, in Griechenland (3000 Gläubige), in Rumänien (exempte Administratur Gherla 36 000 Gläubige), Belgien, Frankreich und Amerika. In Galizien besteht ein Erzbistum (Lemberg) mit 5200 Gläubigen und 22 Priestern, die allerdings fast polonisiert oder ukrainisiert sind. Die Mitglieder der armenisch-unierten Ordens-Kongregation, die je eine Siedlung in Venedig und Wien haben, werden nach ihrem Gründer Mechitar gewöhnlich Mechitaristen genannt.

III. Zum *antiochenischen* oder *westsyrischen Ritus* gehören:

1. die früheren jakobitischen Syrer

mit über 70 000 Seelen. Ihre Kirche wird die syrische Kirche genannt. Sie hat einen eigenen Patriarchen, der den Titel des Patriarchen von Antiochien führt. Er wohnt in Beirut. Der gegenwärtige Patriarch ist Kardinal Tappouni;

2. die Malankarzen (Malankaresen), früher jakobitische Malabaren an der Sündwestküste Vorder-Indiens (von den alten Indien-Fahrern „Pfefferland“ genannt),

mit ca. 40 000 Seelen;

3. die Maroniten

mit ca. 400 000 Seelen. Sie haben zwar ihren eigenen Ritus, werden aber jetzt der Gruppe des antiochenischen oder westsyrischen Ritus zugeteilt. Sie feiern die heilige Liturgie wie die Syrer in der syrischen (westsyrischen), aber auch in der arabischen Sprache. Oft trifft man bei ihnen Kultbücher in der arabischen Sprache, jedoch mit syrischen Buchstaben. Alle Maroniten sind mit Rom vereinigt. Ihr Patriarch, mit dem Titel Patriarch von Antiochien, residiert in der Nähe von Beirut in einem maronitischen Kloster. Die Maroniten wie die Malabaren gehören zum syrischen Volksstamm. Sie werden nach dem hl. Johannes Maron (5. Jahrhundert) benannt und wohnen hauptsächlich am Libanon und Anti-Libanon.

IV. Zum *chaldäischen* oder *syro-chaldäischen* oder *ostsyrischen* Ritus gehören:

1. die Chaldäer (frühere Nestorianer)

mit über 70 000 Seelen und

2. die Malabaren, die vom Nestorianismus zur Union übergangen, mit ca. 600 000 Seelen.

Der Patriarch der unierten Chaldäer wohnt in Mossul. Der Metropolitan der Malabaren residiert in Ernakulum in Indien.

V. Zum *alexandrinischen Ritus* gehören:

1. die Kopten

mit ca. 40 000 Seelen, die dem Patriarchatsverweser in Alexandrien unterstehen. Die liturgische Sprache ist die koptische und arabische Sprache, manche Teile der Messe werden griechisch gebetet.

2. die Äthiopier (Abessinier)

mit ca. 34 000 Seelen, die einem Bischof in Eritrea unterstehen. Sie zelebrieren die heilige Messe in Ghe'ez. Im Verkehr sprechen sie amharisch.

Obwohl die Statistik nur annähernd richtige Zahlen liefern kann, vermögen wir an ihrer Hand festzustellen, daß von den über 9 Millionen unierten Christen des Orients die Kirche der unierten Ukrainer (Ruthenen) allein über 6 Millionen Gläubige zählt.

Die übrigen 3 Millionen verteilen sich auf die obengenannten Völkerschaften. Die ukrainische (ruthenische) unierte Kirche war zahlenmäßig früher viel stärker. Sie wurde von der russischen Regierung blutig verfolgt, bis sie im Jahre 1839 bzw. 1875 in den von Rußland besetzten Gebieten aufgehoben wurde. Viele Priester und Gläubigen haben die Treue zur katholischen Kirche mit ihrem Leben besiegelt.

Nach dem Codex juris canonici (can. 866 § 1) ist es den Gläubigen des lateinischen Ritus erlaubt, nach dem östlichen Ritus der unierten Kirchen zu kommunizieren, desgleichen ist es den unierten Gläubigen des östlichen Ritus gestattet, das heilige Altarssakrament nach lateinischem Ritus zu empfangen. Ebenso können die Gläubigen des einen Ritus durch Anhörung der heiligen Messe des anderen Ritus ihre Sonntagspflicht erfüllen. Jedoch herrscht in der Praxis ziemlich große Unkenntnis. Sehr oft trifft man römisch-katholische Gläubige, die zurückschrecken, wenn sie etwas von den orientalischen Riten hören. — Papst Pius VI. sagte am 24. Mai 1787 (Catholicae Communionis): „Der ehrwürdige Ritus der orientalischen Kirchen steht in keinem Gegensatz zum katholischen Glauben, er bringt den Seelen keinen Schaden und tastet die Dignität der Kirche keineswegs an.“ Und Papst Pius XI. erklärte in seiner Ansprache an die italienische Universitätsvereinigung am 10. Januar 1927: „Auch den Katholiken hat manchmal der rechte Blick für ihre Pflicht gefehlt. Es mangelte an der nötigen Kenntnis und an der brüderlichen Liebe. Weiß man denn, was es Wertvolles, Gutes und Christliches in diesen Bruchstücken der alten katholischen Wahrheit gibt? Die von einem goldhaltigen Felsen getrennten Teile führen auch Gold in sich. Die ehrwürdigen östlichen christlichen Bekenntnisse haben eine Heiligkeit bewahrt, die in ihrem Gegenstand so ehrwürdig ist, daß sie nicht nur alle Hochachtung, sondern auch alle Zuneigung verdienen.“ Prinz Max von Sachsen, ein bedeutender Kenner des Orients, äußerte sich im Jahre 1907: „Nichts ist mehr katholisch und urkatholisch als die orientalischen Liturgien, welche so recht aus dem Herzen der Kirche hervorgewachsen sind. . . . Die Kirche würde unendlich viel verlieren, wenn diese herrlichen Liturgien aufhören würden.“⁵

Diese Äußerungen zeigen, daß der Orient von den Okzidentalern heute ganz anders als früher gewertet wird. Durch die unsäglichen Leiden, die die Ostkirche in verschiedenen Gebieten, z. B. in Armenien, Syrien, in der Ukraine und Rußland ertragen mußte

und noch erduldet, ist nicht nur das Interesse, sondern auch das Mitleid und die Liebe zu den getrennten Brüdern wach geworden. Und trotzdem trifft man auch heute noch manche „Übereifrige“, die den ganzen orthodoxen Orient zwar gern in der katholischen Gemeinschaft sehen würden, aber — — — nach lateinischem Ritus. Sie glauben verlangen zu können, daß die Orientalen den wundervollen, von den Stellvertretern Christi so hoch bewerteten orientalischen Ritus aufgeben. Offenbar wissen sie nicht, daß der orientalische Ritus gewachsen ist in den schwersten Kämpfen um die Heiligste Dreifaltigkeit (Trinitarische Streitigkeiten, Arianismus) und um die großen Wahrheiten der Christologie (gegen Nestorius⁶ und Eutyches⁷) und der Soteriologie (gegen Apollinaris von Laodicea⁸) und in den Streitigkeiten um die seligste Jungfrau Maria. Ihnen ist wahrscheinlich nicht bekannt, daß der orientalische Ritus die Glaubenslehren, die die Konzilien definierten, in eigene liturgische Gebete einschloß, und zwar in einer solch feinsinnigen Weise, daß die kirchlichen Dogmen auch heute noch weiterleben in der wunderbaren, poetischen Sprache des orientalischen Gottesdienstes, daß sie auch heute noch eingekleidet sind in die königlichen Gewänder des liturgischen Gesanges. Wortinhalt und Melodie sind in diesem Ritus so eng miteinander verbunden, so abhängig voneinander, daß hier das eine ohne das andere nicht sein kann. Diese „Übereifrigen“ übersehen in ihrer Unwissenheit das Unheil, das ihre „Vorgänger“ in früheren Jahrhunderten der heiligen Sache der Union und überhaupt der Una Sancta zugefügt haben. Nicht so sehr dogmatische Streitigkeiten, vielmehr mangelnde gegenseitige Liebe und oft auch Verachtung der Orientalen haben zur Spaltung der Kirchen beigetragen. Die Jesuiten kann man eines Mangels an Eifer für den lateinischen Ritus nicht beschuldigen, und doch waren sehr viele aus ihren Reihen, insbesondere Peter Skarga (Pole), ein bedeutender Kanzelredner (1536—1612), und der berühmte Redner und Gelehrte Tobias Arent, geboren 1646 in Rössel in Ostpreußen, die damals die besten Kenner des Orients waren, Vertreter der Meinung, daß mit dem lateinischen Ritus bei den Orientalen nichts erreicht werden kann. Arent setzte sich ein für die Schaffung einer orientalischen Abzweigung des Jesuitenordens. Mit vollem Recht haben daher die höchsten kirchlichen Stellen solche „übereifrige Wünsche“ der Latinisierung ohne weiteres abgelehnt. *Das orientalische Christentum darf nicht Missions-, es muß Unionsgebiet sein.* Und des öfteren haben die Stellvertreter Christi erklärt: „Wir

wollen nicht, daß alle Lateiner, sondern daß alle *Katholiken* seien!“ Papst Benedikt XV. sprach seinerzeit die denkwürdigen Worte: „Es ist selbstverständlich, daß die Kirche Jesu Christi, weil sie weder lateinisch, noch griechisch, noch slawisch, sondern katholisch ist, keinen Unterschied unter ihren Söhnen macht, und daß alle dieselbe Stellung vor unserem Apostolischen Stuhl einnehmen, seien es Griechen oder Lateiner oder Slawen oder Mitglieder anderer nationaler Gruppen.“ (Motu proprio „Dei providentis“, 1. 5. 1917. A. A. S. IX. B. Seite 530.) Pius XI. äußerte sich einmal: „Geben wir keinen Anlaß zur Annahme, daß man den orientalischen Christen ihre Liturgie, Privilegien und Rechte nehmen will. Wir wollen Einheit, aber keine Einförmigkeit“ und „es ist jener kein wahrer Katholik, der gegen die unionistische Aktion arbeitet“.

In der morgen- und abendländischen Kirche sind verschiedene Riten, die wir bereits kennengelernt haben, vorhanden. Jeder Ritus ist mit Martyrerblut besiegelt und eben im Martyrium liegt die Größe der beiden Kirchen und folglich die Heiligkeit der Riten. Deswegen müssen wir jedem Ritus mit heiliger Ehrfurcht begegnen. „Die gottgewollte Verschiedenheit der Riten muß erhalten bleiben.“ Das ist der Wunsch der katholischen Kirche, des Hl. Vaters Papst Pius XI., der diese erhabenen Worte am 21. Dezember 1934 gesprochen hat. (A. A. S. v. I. 3. 1935.) Und gerade diese Riten sind es, die durch ihre Mannigfaltigkeit und ihre Herrlichkeit beitragen zur Anbetung und Verehrung Gottes. Ebenso wie „ein Garten um so schöner ist, je mehr verschiedene Arten von Blumen in ihm blühen“. Da die heutigen „Übereifrigen“ jedoch offenbar nicht aus bösem Willen handeln, sondern aus Unwissenheit und Unkenntnis, ist es Pflicht, hier aufklärend zu wirken und das Interesse für die Katholizität und die Nöten der Kirche zu wecken. Dies um so mehr, als das Studium der östlichen Riten und der östlichen Theologie jetzt des öfteren in besonderer Weise vom Heiligen Stuhl empfohlen und gefordert wird. Immer wieder ruft der Hl. Vater seine Gläubigen zum Gebet auf für die Wiedervereinigung im Glauben. Folgen wir gern seiner Aufforderung, tun wir, was in unserer Macht steht, um den Tag herbeizuführen, da wieder ein Hirt und eine Herde sein wird.

Liegt nicht auch gerade in der wunderbaren Fülle und Mannigfaltigkeit der Riten ein farbenprächtiges Bild der *Una Sancta*, die nicht starre, monotone Einförmigkeit, sondern lebensvolle, blutvolle Einheit in der Harmonie und Mannigfaltigkeit ist? Ist es für uns Katholiken

— sei es des morgenländischen oder abendländischen Ritus — nicht ein stolzes, frohes Bewußtsein, daß gerade die katholische Kirche — und sie allein — Gott in allen Formen und Weisen der Riten lob-singt? Wir sehen ja, wie sie in ihrem Schoße alle abendländischen und morgenländischen Riten birgt. Während z. B. die orthodoxe Kirche nur den byzantinischen Ritus kennt — und die monophysitischen und nestorianischen Kirchen nur ihren eigenen Ritus anerkennen, ist allein die katholische Kirche die wahrhaft all-weite, da ja von allen getrennten morgenländischen Gemeinschaften immer größere oder kleinere Gruppen mit ihr uniert sind. Hier liegt die große, heilige Bedeutung der unierten Kirchen. Bei aller Wahrung ihrer altehr-würdigen östlichen Eigenart kennen sie keine Trennung von Ost und West, eingebettet in die große katholische Weltweite sind sie ein lebendiges Zeichen und Zeugnis der *Una Sancta Catholica*.

¹ Dieser Ritus besitzt einen eigenen Fest- und Feiertags-Kalender.

² Einschließlich einer beträchtlichen Zahl Griechen, etwas Bulgaren und Rumänen.

³ 67 Pfarreien dieser Diözese, deren Territorium nach dem Weltkrieg zu Rumänien geschlagen wurde, wurden im Jahre 1934 auf drei rumänische Diözesen verteilt.

⁴ Zu diesem Bistum gehören, wie bereits unter 6. bei den Jugoslawen er-wähnt, noch 15 000 unierte Kroaten, Rumänen, Ungarn und Maze-donier.

⁵ Vorlesungen über die orientalische Kirchenfrage, 121.

⁶ lehrte, daß Christus zwei Personen hatte; katholische Lehre: Christus eine Person und zwei Naturen.

⁷ lehrte, daß Christus nur eine Natur und eine Person, nur Gott war, die Menschheit hatte sich in der Gottheit aufgelöst; dadurch ist die ganze Erlösung in Frage gestellt (Monophysitismus).

⁸ lehrte, Christus hatte keine menschliche Seele (diese ward durch den Logos ersetzt), war also kein voller Mensch und hätte uns somit nicht voll erlöst.

ПЕРВО-ДЖЕРЕЛА І ДОКУМЕНТИ

1. AMTSBLATT des Ordinariats der Apostolischen Visitatur der Ukrainer des byzantinisch-slavischen (gr.-kath.) Ritus in Grossdeutschland.
  - a) Nr. 1 Berlin, November-Dezember 1941.
  - b) Nr. 1-4 Berlin, April 1942.
  - c) Nr. 5-7 Berlin, Mai-Juli 1942.
  - d) Nr. 8-12 Berlin, August-Dezember 1942.
  - e) Nr. 1-2 Berlin, Januar-Februar 1943. ANWEISUNGSBLATT genannt.
  - f) Nr. 3-4 Berlin, März-April 1943.
  - g) Nr. 5-7 Berlin, Mai-Juli 1943.
  - h) Nr. 8-10 Berlin, August-Oktober 1943.
  - i) Nr. 11-12 Berlin, November-Dezember 1943.
  - j) Nr. 1-4 Berlin, Januar-April 1944.
  - k) Nr. 5-6 Berlin, Mai-Juni 1944.
  - l) Nr. 7-8 Berlin, Juli-August 1944.
  - m) Nr. 9-10, Berlin, September-Oktober 1944.
  - n) Nr. 11 Berlin, November 1944.
  - o) Nr. 12 Berlin, Dezember 1944.
  - p) Nr. 1-2 Berlin, Januar-Februar 1945.
2. BESCHEINIGUNG — J. — Nr. 300/43. Berlin N. 58., 30 April 1943. Herrn Andreas Hnatyschyn vom 16. Juli 1942 bis 30. April 1943. als Chordirigent u. Kanzleihilfskraft beschäftigt war. Er hat den Kirchenchor auf ein sehr hohes musikalisches Niveau gebracht. Gez. Msgr. Dr. Peter Werhun. 1. Seite.
3. Bishöfliches Ordinariat, Berlin, 2 März 1937. Nr. 2511. ERNENNUNGS-DEKRET zum Päpstlichen Hauspralaten. Gez. Lichtenberg. 1. Seite.
4. Prot. 685/39. SACRA CONGREGATIO PRO ECCLESIA ORIENTALI-DECRETUM. Die 23 Novembris a. 1940. Займенування о. д-ра Петра Вергуна Апостольським Візитатором з правами Апост. Адміністратора ad nutum Sanctae Sedis, з докладним поданням території для всіх українців-католиків у Великонімещині. Підписаний кард. Євгеном Тіссераном. 1 сторінка по латині.
5. Той самий документ, але в перекладі на німецьку мову. Підписаний ассесором Й. Чезаріні. 1 сторінка — без дати.
6. APOSTOLISCHE NUNTIATUR — DEUTSCHLAND Nr. 39902. Berlin W. 10., den 10. August 1928. Seier Hochwürden Herrn Dr. Peter Werhun, Berlin N. 24. Johannisstr. 4. Gez. Erzbischof Eugen Pacelli, Apostolischer Nuntius. 1. Seite. Дякує за звітлення про працю і благословить.

7. APOSTOLISCHE NUNTIATUR — DEUTSCHLAND Nr. 980 Berlin W. 10, den 20. September 1930. Seiner Hochwürden Herrn Dr. P. Werhun, Pfarrer, Berlin N. 24. Johannisstr. 4. Gez. Erzbischof Cesare Orsenigo, Apostolischer Nuntius. 1. Seite. Дякує за звіт про працю і благословить.
8. NUNZIATURA APOSTOLICA — GERMANIA No. 37238. Berlin W. 10., den 15, Januar 1941. Seiner Gnaden Hochwürdigsten Herrn Prälat Dr. Peter Werhun Berlin N.W. 87, Schleswiger Ufer 6/11. Gez. Cesare Orsenigo, Apostolicus Nuntius. 1. Seite. Нунціятура повідомляє про займенування його Апост. Візитатором для всіх українців-католиків у Великонімеччині, та що німецький уряд є про це повідомлений і прийняв це до відома.
9. PROTOKOLL ÜBER DIE 1. SITZUNG DES ORDINARIATS DER APOSTOLISCHEN VISITATUR IN GROSSDEUTSCHLAND am 6, und 7, Juli 1943. in Dekanatsgebäude in Leitmeritz (Sudeten Gau).
10. ПАСТИРСЬКІ ПОСЛАННЯ АПОСТОЛЬСЬКОГО ВІЗИТАТОРА О. ПЕТРА ВЕРГУНА:
  1. 8 червня 1941 р. 4 сторінки друку.
  2. 28 вересня 1941 р. 2 сторінки друку.
  3. 8 лютого 1942 р. 4 сторінки друку.
  4. 3 травня 1942 р. 4 сторінки друку.
  5. 18 серпня 1942 р. 3 сторінки друку.
  6. 1 січня 1943 р. 4 сторінки друку.
  7. 1 січня 1943 р. 7 сторінок друку німецькою мовою.
  8. 5 червня 1943 р. 4 сторінки друку.
  9. 11 жовтня 1943 р. 8 сторінок друку.
  10. 1 серпня 1943 р. 6½ сторінок друку.
  11. 1 грудня 1944 р. 8½ сторінок друку. (Це властиво останнє послання).
  12. 14 січня 1945 р. 2 сторінки циклоstileвого писання.
11. Dr. Nikolaus Suschko: DIE UKRAINER IN DEUTSCHLAND WÄHREND DES 2. WELTKRIEGS Noch nicht publiziert, aber 2 vom Manuskript Seiten mit der Zahl der Ukrainer, hat er mir vom Salzburg, Österreich geschickt. Dr. Suschko, der Chef der Ukrainischen Vertrauensstelle in Berlin während des Krieges. 2. Seiten ohne Datum.
12. Митрополит Андрей Шептицький: ЛИСТ ДО О. Д-РА П. ВЕРГУНА в Берліні. Датований: Львів, 15 березня 1932 року. Він дякує о. Вергунові за його працю й освідомлення німців про Українську Католицьку Церкву. 1 сторінка.
13. Msr. Dr. Peter Werhun: CURRICULUM VITAE — LEBENSLAUF (Abschrift). Geschrieben am 24.3.1956 in U.d.S.S.R. und geschickt an den Abt Emmanuel M. Heufelder, den Abt vom Niederalteich, Bayern. (Original begläubigt mit dem Siegel). Seiten 5-6.
14. О. д-р Петро Вергун: ПРИБЛИЗНІ СТАТИСТИЧНІ ДАНІ ПРО СТАН УКРАЇНЦІВ У НІМЕЧЧИНІ. Це двосторінний машинопис без дати й підпису. Приблизно з 1930 р. Архів ОО. Василян у Римі. Стор. 1-4.

15. Msgr. Dr. Peter Werhun, Päpstlicher Hausprälat: SR. EXZELLENZ DEM HOCHWÜRDIGSTEN HERRN APOSTOLISCHEN NUNTIUS MSGR. Dr. CESARE ORSENIGO IN BERLIN. Berlin, 6 Dezember 1940. 4. Seiten. Звідомлення про українську Церкву взагалі і спеціально про його клопоти з комунізуючими елементами.
16. Peter Werhun: SR. EXZELLENZ DEM HOCHWÜRDIGSTEN HERRN ERZBISCHOF MSGR. Dr. CESARE ORSENIGO, APOSTOLISCHER NUNTIUS in Berlin. Berlin, den 31, Mai 1941. 4. Seiten. П. Вергун описує нунцієві свої клопоти на Судетах з гестапом, квестійонування його юрисдикції священниками в Австрії та про "мир" з націоналістами.
17. Msgr. Peter Werhun: ERNENNUNGSDEKRET für H. H. Peter Romanyshyn in Wien zu Kaplan in Berlin. Berlin, den 22 April 1941. 1. Seite.
18. Apostolischer Visitator und Administrator für die Ukrainer in Grossdeutschland. J.Nr. 289/44. Berlin SO.36., Elsenstrasse 110. 16, Juni 1944. — 684730 — "BEATISSIME PATER". Це докладний звіт Папі Римському Пієві XII про стан Апостольської Візитатури. Документ на 7 сторінок машинописання у німецькій мові.
19. Msgr. Dr. Peter Werhun: ERNENNUNGSDEKRET für H. H. Nikolaus Wojakowsky zu seinem Vertreter in München. Nr. 54/45., den 2, Februar 1945. Gez. Peter Werhun, Apostolischer Visitator. 2. Seiten (2. Seite Erklärung).
20. Apostolischer Visitator Msgr. Dr. Peter Werhun, Berlin NW. 87., Schleswiger Ufer 6/II., 20.3.1941. SR. EMINENZ, HERRN MSGR. Dr. CESARE ORSENIGO in Rom. Апост. Візитатор о. д-р Вергун відвідав у Ярославі єп. Лакоту і в Сяноці Апост. Візитатора о. д-ра Я. Медведького в березні 1940 року. Це, мабуть, на їх просьбу звертається до Апостольського Престолу оснувати в Генеральній Губернії Українську Духовну Семінарію. Документ, писаний нім. мовою на 4 сторінки.
21. О. д-р Петро Вергун, Апост. Візитатор і Адміністратор, Берлін дня 30.5.1945. ч. 684730 з печаттю Візитатури й його підписом, 1 сторінка. Це, мабуть, останнє відручне письмо о. д-ра П. Вергуна. Це ПРИЗНАННЯ І ПОРУЧЕННЯ для о. пароха Берліну П. Романишина, на случай якби його змусили совети виїхати на Схід-домів і душпастирювати на рідних землях. — Власноручне письмо.
22. Марія Вернер, бувша секретарка Апостольського Візитатора пише до о. Петра Романишина до Бургдорфу, табору ІРО з Берліну, дня 7 січня 1946 р. німецькою мовою на 2 сторінки. Описує обставини в Берліні після арешту Апостольського візитатора.
23. Листи Марії Вернер, б. секр. Апостольської Візитатури до о. Николая Вояковського, заступника Апостольського Візитатора у Мюнхені. Один лист датований 30.9.1947, — а другий 21.8.1948, в яких вона скаржиться на агентів НКВД, що все її тероризують після депортації о. д-ра Вергуна на Сибір та конфіскати машин до писання і радієвих апаратів.

24. APOSTOLISCHE NUNTIATUR Nr. 2137, Bonn — Bad Gottesberg, den 17, August 1976. Hochwürdigen Herrn P. Romanyshyn: “Leider das Archiv der Berliner Apostolischen Nuntiatur durch Kriegswirkungen ist verloren gegangen”. Gez. Guido Del Mestro, Apostolischer Nuntius. 1 Seite.
25. Peter Werhun:
  - a) “Geschichte der Union in Byzanz und Südosteuropa”
  - b) “Geschichte der Union im Ostslawischen Raum”.
  - c) “Die Orientalischen Riten und kirchlichen Gemeinschaften”. Der Christliche Osten Geist und Gestalt. Verlag Friedrich. Pustet. Regensburg 1939.
26. Msgr. Dr. Peter Werhun: НЕКРОЛОГ про бл.п. Митрополита А. Шептицького, написаний німецькою мовою на 4 сторінки. Anweisungsblatt der Apost. Visitatur Nr. 1-2 Berlin, Jan.-Febr. 1945.

Всі ці джерела і документи в оригіналі або фотокопії зберігаються в архіві автора цієї праці.

БІБЛІОГРАФІЯ

(Бібліографія поселення українців у світі поза Німеччиною й Австрією від римського числа I-IX)

- I. Юліан Бачинський: УКРАЇНСЬКА ІМІГРАЦІЯ В З'ЄДНАНИХ ДЕРЖАВАХ АМЕРИКИ, Том I. Львів 1914.
- II. Юрій Липа: ПРИЗНАЧЕННЯ УКРАЇНИ, Видавництво "Говерля", Нью Йорк 1963.
- III. L'Eglise Saint VLADIMIR LE GRAND 'A PARIS, Видання Апостольської Візитатури в Парижі 1952.
- IV. Проф. д-р Богдан Казимира: "МИНУЛЕ І МАЙБУТНЄ НАШОЇ ЦЕРКВИ", "Поступ" за листопад, Вінніпег, Манітоба 1978.
- V. Д-р Василь Маркус: УКРАЇНСЬКА КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА В СВІТІ, Церковний Календар Альманах на 1971, Чикаго 1971.
- VI. Наукове Т-во ім. Шевченка в Австралії: УКРАЇНЦІ В АВСТРАЛІЇ, Мелборн, Австралія 1966.
- VII. ПРОПАМ'ЯТНА КНИГА ПОСЕЛЕННЯ УКРАЇНЦІВ В КАНАДІ, Йорктон, Саск. 1941.
- VIII. Єпископ Андрій Сапеляк: УКРАЇНСЬКА КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА В АРГЕНТИНІ, Буенос Айрес 1972.
- IX. ЮВІЛЕЙНИЙ АЛЬМАНАХ Василянських студентів у Бразилії. Ірасима-Прудентополіс 1946.
  1. Проф. А.М. Андрієвський: стаття ТРИЙЦЯТЬЛІТТЯ УКРАЇНСЬКОГО ВІЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ, "Наша Держава", Торонто, Онт. 1953.
  2. Josef Ackermann: HIMLER ALS IDEOLOGE Musterschmidt Verlag Göttingen 1970.
  3. Eugene Aroneanu: KONZENTRATIONS-LAGER. DOKUMENT F 321. Für den Internationalen Militargerichtshof in Nürnberg. Arbeitsgemeinschaft.
  4. Василь Бачинський: З ПРИВОДУ ГАМБУРГСЬКОЇ ПОДІЇ В 1717 РОЦІ, Календар "Канадійський Фармер", Вінніпег, Ман. 1950.
  5. Степан Баран: МИТРОПОЛИТ АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ, Мюнхен 1947.
  6. о. д-р Мирон Горникевич: ЦЕРКВА СВ. ВАРВАРИ У ВІДНІ, Львів 1929.
  7. Dr. Myron Hornykewitsch: GRIECH-KATH. ZENTRALPFARRE ZU ST. BARBARA IN WIEN, Wien 1934.
  8. Griechisch-Kath. Gemeinde Hl. Nikolaus: 70 JAHRE GRIECHISCH-KATHOLISCHE SEELSORGE IN BERLIN, Berlin 1978.
  9. К. Дмитрук: ПІД ЧОРНИМИ СУТАНАМИ (Радянський пашквіль) Київ 1975.
10. ДІЯННЯ СОБОРУ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ. Видання Президії Собору. Друкарня "Атлас", Львів 1946.

11. ЕНЦИКЛОПЕДІЯ УКРАЇНОЗНАВСТВА. Словникова частина. Видання Наукового Т-ва ім. Шевченка. Париж-Нью Йорк 1955-1959.
12. Генерал-лейтн. П.А. Жилін: ВЕЛИКА ВІТЧИЗНЯНА ВІЙНА, Москва 1970.
13. Анатоль Курдидик: ЗАПИСКИ З БУНДІВ, Вінніпег, Ман. 1977.
14. Григор Лужницький: УКРАЇНСЬКА ЦЕРКВА МІЖ СХОДОМ І ЗАХОДОМ. Філяделфія 1954.
15. о. проф. д-р Василь Лаба: "НЕКРОЛОГ" "Українські Вісті". Березень 1957, Едмонтон, Алта.
16. о. Іван Лебедович: ПОЛЕВІ ДУХОВНИКИ УГА, Вінніпег, Ман., 1963.
17. М.Г. Марунчак: СИСТЕМА НІМЕЦЬКИХ КОНЦТАБОРІВ І ПОЛІТИКА ВИНИЩУВАННЯ В УКРАЇНІ. Загальна Бібліотека "УКТ", Вінніпег, Ман. 1963.
18. J. Mirchuk: UKRAINE AND ITS PEOPLE, Ukrainian Free University, Munich 1949.
19. Petro Mirchuk: IN THE GERMAN MILLS OF DEATH 1941-1945, Vantage Press — New York/Washington/Atlanta/Hollywood 1976.
20. Семен Наріжний: УКРАЇНСЬКА ЕМІГРАЦІЯ, Прага 1942.
21. Домет Оляничин: "З МИНУЛОГО". "Хліборобська Україна" Книжка п'ята. Відень. Рік 1924-1925.
22. Осип Олеськів: ПРО ВІЛЬНІ ЗЕМЛІ, Видавництво Т-во "Прогрес", Львів 1893.
23. Проф. Євген Онацький: УКРАЇНСЬКА МАЛА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ, Буенос Айрес, Аргентина 1963.
24. Dr. Gregor Prokoptschuk: UKRAINER IN MÜNCHEN, Verlag, Ukraine, I Band, München 1958.
25. Willibald M. Ploechl: ST. BARBARA ZU WIEN, Band I u. II., Verlag Herder Wien 1975.
26. A. Rosenberg: UNSER WEG INS REICH, Berlin 1941.
27. о. д-р М.М. Соловій ЧСВВ: УКРАЇНСЬКА КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА В НІМЕЧЧИНІ. "Світло", грудень 1978. Торонто, Он. 1978.
28. Степан Томашівський: ІСТОРІЯ ЦЕРКВИ НА УКРАЇНІ, Філяделфія 1932.
29. Марко Терлиця: НАПИСАНОГО СОКИРОЮ НЕ ВИРУБАЄШ (Радянський пашквіль). Друкарня "Радянської України", 1961.
30. УКРАЇНЦІ У ВІЛЬНОМУ СВІТІ. Видання Укр. Нар. Союзу. Джерзі Ситі 1954.
31. Nikolai Tolstoy: VICTIMS OF YALTA — Holder and Stoughton London, Sydney, Oakland, Toronto, 496 pages, 1978.
32. Ks. Jozef Uminski: HISTORIA KOSCIOLA — Tom I. i II. Opole 1960.
33. Wilhelm De Vries: DER CHRISTLICHE OSTEN IN GESCHICHTE UND GEGENWART, Würzburg 1951.
34. WHITE BOOK on the religious persecution in Ukraine. Rome 1953.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- Андрушків Володимир, 70
Антонович Марко, 35
Арделян-Глібович О., 64
Бавер Хризостом, 69
Базюк Олекса, 19, 132
Бандера Степан, 37, 38
Башук Петро, 58
Бертрам Адольф, кардинал, 40
Беттер Герман, 74, 80
Білянук Петро Б.Т., 6
Білянук Ф. Марія Тереса, 6
Білецький Федір, 68
Білінкевич Б., 59
Біттнер А., 74
Борецький Ізидор, єпископ, 70
Будка Микита (теж Никита), єпископ,
14, 15, 19, 69, 132
Бурбела Б., 64
Бучко Іван, архієпископ, 79
Ван де Малс, 94
Василько Микола, 11
Вергун Петро, 6, 7, 9, 21, 22, 23, 24, 25,
26, 30, 35, 36, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 44,
45, 47, 49, 50, 51, 58, 62, 72, 74, 77, 78,
79, 80, 82, 83, 84, 89, 90, 91, 92, 94, 95,
110, 112, 113, 116, 121, 123, 126
Вернер Марія, 42, 72
Виговський Іван, гетьман, 9
Вишиваний Василь, 11
Всеволод, князь, 9
Войнаровський Андрій,
Волянський Богдан, 64
Вояковський Микола (також Никола),
45, 50, 51, 73, 76, 79, 80, 81, 82
Гаврилюк Ярема, 66, 74
Ганицький Володимир (також Ганиць-
кий), 19, 132
Гартман Франц, 74
Гарячий Іван, 23
Гегенкеттер Август, 74
Гімлер Гайнріх, 57, 58
Гітлер Адольф, 33, 37, 46, 60
Глібовицький Василь, 70
Глібович О., див. Арделян-Глібович О.
Глібович Петро, 64
Гнатишин Андрій, 6, 29, 32, 64
Горбачевський Іван, 76
Горникевич Мирон, 27, 28, 30, 74
Гофельдер Еммануїл, 43
Гриньох Іван, 6, 69, 77
Гой Петро, 6
Горчинський (священик), 20
Гросс (священик), 53
Данецькі Н., 61
Дзерович (священик), 20
Дзерович Остгайм Олександр, 29
Додик Василь, 75
Драбатий Іван, 36
Думанський Микола, 56
Дурбак Всеволод, 77
Заар-Зарицький Олександр, 36
Закревський Роман, 25
Залозецький Володимир, 34, 36
Зафійович (священик), 20
Збирач Микола, 52
Зленко Ярослав, 80
Зима Андрій, 69
Зольцбахе Йозеф, 51
Іванчук (священик), 20
Іванюк Михайло, 6
Іжак Мирон, 56
Інніцер Теодор, кардинал, 30, 31, 82, 84
Йосиф II, цар, 27, 29
Кандюк Василь, 20
Капубинський Н., 77
Кедровський Йоган фон, 74, 76, 79, 81
Кеніг Франц, кардинал, 31
Кіндій (також Кіндеї) Михайло, 132
Кішка Андрій, 59
Климчак Михайло, 49
Ковальський Юрій, 49
Ковжевніков П., 34
Кокорудз Ярослав, 64
Комар Микола, 81
Коновалєць Євген, 34, 36
Кордюк Богдан, 58
Корниляк Платон, єпископ, 69, 79
Кравс Антін, 11
Кубійович Володимир, 78
Кугель ЧНІ, 51
Кузеля Зенон, 34, 36, 37, 64, 67, 74
Кушницький Леонтій, 19, 20, 36, 76, 133
Курдидик Анатоль, 6
Лаба Василь, 40, 77
Лебедович Іван, 39
Левенець Михайло, 76
Левицький Кость, 11
Леськович Іван, 71

Липинський Вячеслав, 34
Лібітка Віктор В., 6
Лопатинський (священик), 20
Лопатинський Юрій, 74
Мазепа Іван, гетьман, 10
Майка П. ЧСВВ, 74
Маланчук Володимир ЧНІ, список, 50, 70, 76, 80, 81
Малиновський Олександр, 70
Марунчак Михайло Г., 8, 13, 19, 57, 58
Марусин Мирослав, архієпископ, 6
Мельник Андрій, полковник, 37, 38
Мірчук Іван, 74
Мірчук Петро, 58
Москалик Михайло, 49, 52, 70, 75, 94
Наріжний Симон, 91
Н'ярадї Діонізій, єпископ, 70
Олексієва Наталка, 65
Ольга, княгиня, 9
Онацький Євген, 77
Онуферко (священик), 20
Орсеніо Чезаре, Апостольський Нунцій, 44, 64, 92, 95, 112
Оттон Великий, 9
Ощудляк Ярослав, 64
Парашук Михайло, 69
Пачелкі Євген, кардинал 41, 92
Перрідон Яків, 94
Перфецький Роман, 8
Петерс Іван, 94
Петро Великий, цар, 10
Петрушевич Євген, 25, 34
Пій XII, папа римський, 71, 72, 83, 85
Побігушка Філімон, 51
Полянський Ярослав, 50, 70, 74, 76, 80
Решетуша Михайло, 75
Розенберг А., 60
Роман Великий, князь, 9
Романишин Петро, 7, 8, 51, 53, 63, 64, 66, 73, 74, 75, 95
Садовський (священик), 20
Сапун Володимир, 77
Святослав, князь, 9
Сестри Василянки, 67
Сестри Кармелітанки Босі, 62, 63
Сімович Володимир, 8
Сидор Іван, 66
Скоропадський Павло, гетьман, 25, 34, 35, 36, 60, 91
Сліпий Йосиф, архієпископ (пізніший патріарх), 76
Смаль-Стоцький Роман, 8
Соловій Михайло М., 40
Стангрет Константин, 74
Стасюк Е., 50, 51, 76, 79, 80, 81
Стецько Ярослав, 77
Сушко Микола, 59
Тайсельман Гайнріх, 74
Тарнавський Володимир, 89
Теегарден (пастор), 61
Тереса Марія, цесар, 27
Тетерка Іван, 75, 89, 95
Тиктор Іван, 34
Тимочко Константин ЧСВВ, 74
Тіссеран Євген, кардинал, 31, 110
Турула Євген, 8, 20, 133
Турчик Антін, 23
Фавльгабер фон, кардинал, 69
Фішер Вільгельм, 51, 74
Фйодоров Леонід, 94
Хмельницький Богдан, гетьман, 9
Хрущ Павло, 75
Чорняк Іван, 63, 66, 67, 73, 74, 77, 80
Шептицький Андрей (також Андрій), Митрополит Львова, 7, 11, 16, 18, 21, 26, 29, 36, 39, 40, 41, 66, 69, 70, 73, 82, 84, 91, 95
Шимко (також Шимків) Іван, 63
Шухевич Роман, генерал, 77
Шенанюк Микола 20
Ярий Ріко, 34, 37

ПОКАЖЧИК ІМЕН ЛАТИНСЬКОЮ АЗБУКОЮ в англійських і німецьких текстах

- Ackerman Josef, 60
Baziuk Alexius, 19, 96, 102
Better Herman, 134, 135
Bojtschuk Johannes 134, 135
Buczko (also Buchko) Ivan, Erzbishop, 107
Budka Mykyta (also Nykyta), Bishop, 14
Budz Nikolaus, 135
Chruszcz Paul, 99, 105
Cirkowskyj Roman-Marian, 135
Cymbalisty E., 96, 102
Czorniak Ivan, 67, 98, 100, 104, 106
Dodyk Wasyl, 98, 99, 104, 105
Domansky N., 100, 101, 107
Dutka Andreas, 134, 135
Elyjiw Jaroslaus, 135
Fedunyk Jaroslaus, 136
Fischer Wilhelm, 134
Gawlitsch Basilius-Wladimir, 134, 136
Gumowskyj Basilius, 134, 136
Hawryluk Jarema, 100, 106, 134, 136
Hegenkötter August, 134
Heufelder Emmanuel M., 78
Hnatyshyn Andrew, 65
Holynskyj Peter, 136
Hornykewytsch Myron, 98, 134, 136
Hurko Theophil, 136
Iwasyk Stefan, 136
Izak M., 101, 107
Jaremschuk Hieronimus, 134
Katrij Jakob (Julian), 134
Kedrowski John von (also Kiedrowski Johannes von), 98, 104, 134
Kindey (also Kindy) Michael, 21, 96, 102
Kitt Steffi, 106
Kolping Eberfeld Adolph, 70
Komar Nikolaus, 136
Kornylak Platon, Bishop-Exarch, 101, 103, 107
Kugel, Redemptorist, 98
Kulyk Basilius, 136
Kunycky Leontius, 20, 46, 102
Kuskiewych Michael, 136
Kuzela Zenon, 96, 102
Lotockyj Hilarion, 134
Malantschuk Vladimir (also Malanchuk Vladimir), bishop, 98, 104, 134, 137
Mohylytzkyj Damian, 134
Moskalyk Michael, 98, 104, 134, 137
Orsenigo Cesare, archbishop, 112
Pacelli Eugen, cardinal, 97, 103
Pasichynsky Jaroslav, 96, 102
Pius XII, pope, 71, 96
Ploechl W.M., 31
Pobihushka Philemon, 134, 137
Polanskyj Jaroslaus, 98, 104, 134, 137
Preysing, Graf von, cardinal, 97, 103
Prokoptschuk Gregor, 69
Reshetucha Michael, 99, 105
Romanyshyn Peter, 5, 53, 62, 98, 99, 100, 101, 104, 105, 106, 107, 134, 137
Rosenberg A., 46
Rudnycky Jaroslav, 96, 102
Saar-Zarycky O. von, 96, 102
Schechowytsh Johann, 137
Shymko Ivan, 106
Sheptycky Andrey, Metropolitan, 18, 21, 96, 97, 102, 103
Skoropadsky Pavlo, Hetman, 96, 102
Slabyj Wladimir, 137
Solowij Michael-Meletius, 134, 137
Solzbacher Joseph, 134
Stangret Konstantin, 134, 137
Stasiuk Emilian, 98, 104, 134, 137
Stein N., 100
Sushko Nikolaus, 59, 78
Tarnawsky Vladimir, 99, 105
Theegarten (Pastor), 61
Tetierka John, 99, 105
Tisserant Eugene, cardinal, 31, 110
Turula Yevhen, 20
Tolstoy Nikolai, 49
Tymotschko Konstantin, 134, 138
Werhun Peter, 33, 35, 37, 40, 45, 47, 62, 78, 97, 98, 99, 100, 101, 103, 104, 105, 107, 110, 112, 113, 121, 123, 124, 125, 134, 139, 156, 181
Wojakowskyj Nikolaus, 98, 99, 100, 101, 104, 105, 107, 134, 138
Wolanskyj Onuphrius, 134, 138
Worobkewytsch Wladimir, 134
ZalozECKy V., 96, 102
Zbyr Nikolaus, 138

ЗМІСТ

Подяка автора	6
Введення — Українці на терені Німеччини	7
Україна і Німеччина — Вступ	9
Українське робітництво на терені Німеччини	12
Духовна опіка над українським робітництвом в Німеччині	13
Товариство св. Рафаїла	15
Безпосередня опіка церкви духовним життям еміграції перед Першою світовою війною	19
Українська еміграція у Німеччині після Першої світової війни	22
Осілі й несеzonові робітники у Німеччині	23
Українська еміграція в Австрії й парафія св. Варвари у Відні	27
Душпастирювання в Австрії перед першою і підчас другої світової війни	29
Українська еміграція в Німеччині між світовими війнами (1920-1939), її праця й досягнення	33
Життєвий шлях о. д-ра Петра Вергуна	39
Призначення долі	44
Душпастирювання в гітлерівській Німеччині	46
Українці, яких не вільно було духовно обслуговувати в гітлерівській Німеччині	56
Центральна парафія в Берліні	62
Українська православна парафія в Берліні	68
Мюнхен — другий центр українців в Німеччині	69
Апостольська Візитатура в Німеччині	72
Одиноке засідання ординаріату (консисторії) Апостольської Візитатури для українців в Німеччині	79
Пастирські послання Апостольського Візитатора о. д-ра Петра Вергуна до українців католиків	83
Наукова діяльність о. д-ра П. Вергуна в Німеччині	91
Заключення	93
Resume (англійська мова)	96
Zusammenfastung auf Deutsch	102
Документальна частина:	
Грамота на створення Апостольської Візитатури	110
Переклад грамоти німецькою мовою	111
Лист Апостольського Нунція в справі номінації о. д-ра Петра Вергуна	112
Перше пастирське послання Апостольського Візитатора ..	113

Пастирський лист німецькою мовою	117
Orientalischer Gottesdienst (Пояснення німецькою мовою до української Служби Божої)	122
Новорічні побажання німецькою мовою	124
Пастирський лист з нагоди Різдва	126
Біографічні силуетки священників на праці в Німеччині перед створенням Апостольської Візитатури	132
Перший список священників Апостольської Візитатури (1942)	134
Останній список священників Апостольської Візитатури (1944)	135
Історичні розвідки о. д-ра П. Вергуна:	
Geschichte der Union in Byzanz und Südosteuropa	139
Geschichte der Union im Ostslawischen Raum	156
Die Oreintalischen Riten und Kirchlichen Gemeinschaften ..	180
Перво-джерела й документи (список)	201
Бібліографія	205
Іменний покажчик	207
Покажчик імен латинською азбукою	209
Зміст	211

